İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ

KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MÜBADELE'NİN KÖKLÜ ŞAHİDİ; DAĞLARDAKİ EFES, KIRKINCA, ÇİRKİNCE, ŞİRİNCE…

116611056

COŞKU ÇADIRCIOĞLU

PROF. DR. AYHAN AKTAR

İstanbul

2020

MÜBADELE'NİN KÖKLÜ ŞAHİDİ; DAĞLARDAKİ EFES, KIRKINCA, ÇİRKİNCE, ŞİRİNCE…

THE ROOTED WITNESS OF THE POPULATION EXCHANGE: DAĞLARDAKİ EFES, KIRKINCA, ÇİRKİNCE, ŞİRİNCE…

Coşku Çadırcıoğlu

116611056

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Ayhan Aktar (İmzası)…….
(İstanbul Bilgi Üniversitesi)

Jüri Üyesi:Dr. Öğr.Üyesi Zeynep Talay Turner (İmzası)……
(İstanbul Bilgi Üniversitesi)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Elif Yılmaz (İmzası)……...
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Tezin Onaylandığı Tarih: ……

Toplam Sayfa Sayısı: ……..

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

1) Türk -Yunan Nüfus Mübadelesi
2) Lozan Antlaşması
3) Ulusçuluk
4) Sürgün
5) Şirince

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

1) Population Exchange between Greece and Turkey
2) Treaty of Lausanne
3) Nationalism
4) Exile
5) Şirince

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT iv
ÖZET v
GİRİŞ 1
1. Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi 9
1.1. Mübadele Kavramına Genel Bakış 9
1.2. Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi'ni Hazırlayan Koşullar 21
1.3. "Siyasilerin Planladığı Mübadele" ile "Kitlelerin Yaşadığı Mübadele" Değerlendirmesi 33
1.4. Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Sonuçları 50
2. Mübadele'den Kıyamet'e: Şirince 60
2.1. Mübadele Öncesi Şirince'de Yaşam 60
2.2. Mübadele Sonrasında Şirince'ye İskan Süreci ve Yeni Ev Sahipleri 70
2.3. Mübadil Ailelerinin Şirince'de Yeniden Kurdukları Hayatlar 82
2.4. Şirince'nin Kültürel Kıyameti: Kıyamet Turizmi 90
SONUÇ 96
KAYNAKÇA 100

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the concepts such as ‘identity’, ‘belonging’, ‘minority', 'othering' through Anatolian Greeks and Rumelian Muslims, and to investigate the process and the conditions that have prepared The Population Exchange between Greece and Turkey.

It is aimed to compare the experienced exchange process by people and the planned process in the diplomatic field. And to examine the economic, social and cultural consequences of the exchange for both communities.

Through Şirince, one of the Anatolian Greek villages, it is aimed to exemplify the way home owners before the exchange perceive the immigration process and the settlement and adaptation process by the home owners after the exchange. It is aimed to study the changing structure and current situation of the village of Şirince, which opened up to 'etnotourism' in time.

Keywords: Population Exchange between Greece and Turkey, Exile, World War I, Treaty of Lausanne, Immigrant, Minority, Othering, Identitiy, Sense of Belonging, Ethnicity, Ottoman Empire, Nationalism, Nation-state, Şirince, Settlement, Harmonization Process.

ÖZET

Bu çalışmada; ‘kimlik’, ‘aidiyet’, ‘azınlık’, ‘öteki’ gibi kavramları, Anadolu Rumları ve Rumeli Müslümanları üzerinden değerlendirmek, mübadele sözleşmesi ile nihayete kavuşan süreci ve mübadeleyi hazırlayan koşulları araştırmak, mübadele ile ilgili diplomatik alanda yapılan hazırlıklar ve planlanan süreç ile kitlelerin yaşadığı mübadeleyi kıyaslamak, mübadelenin her iki toplum için de doğurduğu ekonomik, toplumsal ve kültürel sonuçları incelemek hedeflenmektedir. Zoraki göçe maruz kalmadan önce Anadolu Rum köylerinden biri olan Şirince üzerinden, mübadeleden önceki dönemdeki ev sahiplerinin göç sürecini algılama biçimlerini ve sonraki ev sahiplerinin iskan ve uyum sürecini örneklendirmek hedeflenmektedir. Zaman içinde ‘etnoturizm’e açılan Şirince köyünün değişen yapısını ve günümüzdeki durumunu değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, Sürgün, Zoraki Göç, Birinci Dünya Savaşı, Lozan Antlaşması, Göçmen, Mübadil, Azınlık, Ötekileştirme, Kimlik, Aidiyet, Köken, Osmanlı İmparatorluğu, Ulusçuluk, Ulus-devlet, Şirince, İskan etmek, Uyum Süreci.

GİRİŞ

Büyük imparatorlukların dağılması ve çokuluslu yapıların, ulus-devlet düzenine geçişi ile etnik çoğunluk bilinci ön plana çıkmış, "ulus" ve "devlet" birbirine siyasal düzlemde bağlanmaya çalışılmıştır. Temelinde milliyetçilik ideolojisi yatan tek ulus hedefi ise azınlık sorununu beraberinde getirmiştir.

İmparatorluk döneminde azınlıkların yönetimi için yapılan düzenlemeler, ulus-devlet dönemine geçilince değişiklik göstermiştir. Çokuluslu bir yapı, ulusalcı bakış açısına ters düşmüş, birlikte yaşamanın zararlı bir düzen oluşturacağına kanaat getirilmiştir. Beraber sulh içinde yaşama ortamı oluşturmanın koşullarını bulmak ve sağlamak yerine, azınlıkların tehdit unsuru olduğu fikri geçerli kılınmıştır. Bruce Clark, *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?* başlıklı eserinde çokuluslu imparatorluk döneminden, ulus-devlet yönetimine geçişi, Türk-Yunan nüfus mübadelesine değinerek özetlemektedir.

> Konuyu biraz daha açacak olursak, çokuluslu imparatorluklardan geriye çokuluslu demokrasiler değil sınırları çok kesin belirlenmiş ulus-devletler kaldı. Bu ulus-devletlerin kendilerini tanımlama süreci de çoğu kez sert yaşandı. Her zaman açık savaşa yol açmamış olsa da eskiden üzeri örtülen ayrılıklar artık keskinleşti ve bu durum insanlar üzerinde travmatik bir etki bıraktı. Çizgiler çekildi ve halklar iki taraftan birine geçmeye zorlandılar. Yunanistan ve Türkiye'deki mübadeleyi yaşamış yaşlılar bunu çok iyi biliyorlar, tıpkı Bosna'da, Kafkasya'da olduğu gibi. Mübadele çocukları kültürel kimliklerin zengin, karmaşık ve belirsiz olduğu bir dünyada büyüdüler. Ulusal kimliklerinin daha kolay kabul gördüğü ve daha sıkı empoze edildiği bir ortama adapte olmaya zorlandılar. Bu kolay kabulü sorgulamanın bedeli yüksekti.
>
> Bir açıdan bakıldığında Türkler ile Yunanlılar arasındaki bu büyük ayrılık, acil siyasi ve insani bir krizin çözümü için pratik çare olarak görülebilir.
>
> Türkiye'nin muzaffer çıktığı savaş sonrasında yüzbinlerce insan evsiz, umutsuz, hasta ve muhtaç vaziyette ortada kalmışlardı. Bu kriz karşısında üzerinde mutabık kalınan bir mübadele, bedeli yüksek de olsa üstesinden gelinebilir bir çözümdü ve zaten birçok kişi başka bir çözüm yolu da göremiyordu.[1]

[1] Bruce Clark, "Parçalanmış Bir Dünya," *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 5.

Osmanlı İmparatorluğu, çok geniş alanlara yayılmış ve çok fazla ulusu içinde barındıran bir imparatorluktu. Fethettiği alanlarda yaşayan uluslar için farklı yönetim politikaları uygulamaktaydı. Gayrimüslim halkın yönetiminde kullanılan, onların toplumdaki yerini, ne şekilde yaşayacaklarını belirler nitelikte olan "Millet Sistemi"[2] uygulaması gibi. "Millet Sistemi" uygulaması boyunca Müslümanlar ve gayrimüslimler kendi dini ritüellerini, kendi ibadethanelerinde gerçekleştirmişler, kendi geleneklerini kendi aralarında sürdürmüşler, kendi dillerini konuşmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmesiyle, bayrağı altında topladığı milletlerden bazıları bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Bununla birlikte Rumeli topraklarında güç savaşları başlamış ve bölgede yaşayan Müslüman halkın üzerindeki baskılar artmıştır. Balkan Savaşları süresince bölgede yaşayan Müslüman ahali ve gayrimüslimler arasındaki sulh ortamı dağılmış, Müslüman ahali baskıların ve kayıpların artmasıyla Anadolu'ya göçmeye başlamıştır. Balkan Savaşları'nın sonlanmasıyla karşı bir göç hareketi de görülmeye başlanmıştır. Giderek milliyetçi bakış açısını benimseyen yönetim kadroları ve Anadolu'ya göçtükten sonra silahlı çeteler oluşturmaya başlayan Müslüman ahalinin, Rumlar üzerinde baskı kurmaya çalışması sonucunda, Anadolu Rumları'nın da karşı bir göç hareketine giriştiği görülmektedir.

Balkan Savaşları ile birlikte Anadolu Rumları ile halkın Müslüman çoğunluğu arasında gerginlikler artmış, yüzyıllar boyunca "öteki" olarak bilinen azınlık grup, artık iyiden iyiye "düşman" olarak görülmeye başlanmıştır. Huzursuzluklar zaman içinde maddi, manevi kayıplara, can kayıplarına dönüşmüş ve göç hareketi başlamıştır. Rum ahali tarafından başlatılan göç sürecinin tek taraflı kalmaması, bu durumun karşılıklı mübadele kararına dönüşmesi tartışılmış, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu karar herhangi bir sonuca bağlanmamıştır. Arka arkaya yaşanan savaşlar, işgal devletlerinin yenilgisi ile sonuçlanmış ve Yunan hükümetinin de Küçük Asya hayalleri son bulmuştur. 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla Yunan ordusunun geri

[2] Baskın Oran, "İstanbul'un Gayrimüslimleri," *Türkiyeli Gayrimüslimler,* yay. haz. Ülkü Özen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.), 16-17.

çekilme süreci başlamıştır. Yunan birliklerinin İzmir'de toplanması ve Yunanistan'a ulaştırılması hedeflenmektedir. Birliklerin geri çekilmesi ve İzmir'de toplanmaya çalışması günbegün sürmüş, 7 Eylül 1922 günü Kuşadası, 8 Eylül 1922 günü Selçuk, 9 Eylül 1922 günü ise İzmir Türk ordusunun yönetimine geçmiştir. Bölgedeki hakim gücün değişmesiyle, Yunan ordusunun işgali sırasında onlarla iş birliği yaptığı bilinen veya düşünülen, uzun süren savaş dönemi boyunca da toplumun çoğunluğu tarafından "iç tehdit" olarak görülmeye başlanan Rum ahali, canlarının tehlike altında olduğunu hissederek, olası çete baskınlarından ya da toplumun çoğunluğu tarafından gelecek herhangi bir tehlikeden korunmak için, hazırlıksız bir şekilde yaşadıkları yerlerden ayrılmışlardır. Bazıları tarafından sebebinin dahi anlaşılmadığı, bu 'yuvalarından kaçış/koparılış halinin' geçici olduğu düşünülmüştür. Bazıları ise, artık dönecek bir evleri kalmadığı için İzmir'de toplanma halinin, yolculuklarının sadece başlangıcı olduğunu bilmektedirler. Aralarında evlerine geri döneceklerini umut edenler olsa da, İzmir'de toplanmalarının ardından, gemilerle Yunanistan kıyılarına doğru, geri dönüşü olmayan yolculukları başlamıştır. Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi" başlıklı çalışmasında, Amiral Mark Bristol'ün anılarından da yola çıkarak Anadolu Rumlarının göç günlerinden bahsetmektedir.

> 9 Eylül 1922 günü Türk süvarileri İzmir'e girdiğinde Yunan ordusunun kalan birlikleri Çeşme tarafına doğru çekiliyorlardı. İzmir rıhtımına doluşmuş olan binlerce Anadolu Rum'u kendilerini Yunanistan'a veya adalara taşıyacak bir vasıta arayışı içindeydiler.
> 13 Eylül 1922 günü konuyla ilgili ilk raporunu İstanbul'dan yazan Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol, Ege kıyılarına doluşmuş Rumların sayısının yaklaşık 300.000 kişi olduğunu, bunların köylerine veya evlerine dönmelerinin mümkün olmadığını belirtiyordu. Amiral Bristol'ün belirttiğine göre evlerine dönmeleri iki sebepten ötürü imkansızdı. İlk olarak, zaten evleri yanıp yıkılmıştı. İkinci olarak da geri çekilen Yunan ordusunun Türk nüfusa verdiği zarar nedeniyle öldürüleceklerinden korktukları için geri dönemiyorlardı.[3]

Neredeyse yirmi günlük bir sürede, İzmir limanında toplanan Rum ahali; Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan ve "bayrak çekmemek ve sahile mürettebat çıkarmamak

[3] Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Greece, 1910-1929 (M 443): İstanbul'da Amiral Mark L. Bristol'den ABD Dışişleri Bakanlığına, 13 Eylül 1922 tarihli ve 868.48/92 sayılı belge. ; Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi," Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 113.

koşuluyla" Yunan bandıralı gemiler tarafından, Yunanistan kıyılarına taşınmışlardır.[4] Bu kitlesel göç hareketinin başlaması üzerine Milletler Cemiyeti, bölgedeki durumu değerlendirmesi ve bir şekilde yönetime dahil olması için Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir.[5] Milletler arası uzun süren görüşmeler ve yazışmalar sonucunda, Anadolu'dan Yunanistan'a göçen binlerce Rum'a karşılık, Yunanistan sınırları içinde henüz daha varlığını sürdüren Müslüman ahalinin de Türkiye topraklarına geçmesine yönelik karar süreci başlamıştır. Türk ve Yunan hükümetleri, diğer ülkelerden devlet görevlilerinin de yönlendirmeleriyle 'nüfus mübadelesi' kararını Lozan'da, 30 Eylül 1923 gününde nihayetlendirmişlerdir.

İzmir çevresindeki, 1922 senesinde Rum ahalinin boşaltmak zorunda kaldığı ve daha sonra Yunanistan'dan, özellikle Selanik ve Kavala'nın köylerinden göçen mübadillerin iskan edildiği Rum köylerinden birisi, günümüzde Şirince olarak bilinen, daha önce Çirkince ve Kırkınca olarak anılan, bazı kaynaklara "Dağlardaki Efes" olarak geçen köydür. Şirince, İzmir'in 80 kilometre güneyinde kalan ilçesi Selçuk'a (eski adıyla Ayasuluk/ Ayasuluğ) bağlı bir yerleşimdir. Köy tam olarak Selçuk ilçesinin doğusunda, Efes ovasının uzandığı tepelik bir alanda konumlanmaktadır. Günümüzde etnoturizmin merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Köyün coğrafi konumunundan da bahseden "Şirince Köyü ve Çevresi 2001 Yılı Yüzey Araştırması" başlıklı araştırma, Şirince'deki yerleşik hayatın tarihçesini sorgulamakta ve kayıtlara geçen bilgilerden çıkarımlar yapmaya çalışmaktadır.

> Kaystros'un denize ulaştığı noktadaki bu alanın belgelerde geçen tarihi, ancak 16. yüzyıla ulaşmaktadır. 571 No.lu, Hicri 991, Miladi 1583 tarihli Aydın Vakıf Defteri'nden Ayasuluğ Kazası'na bağlı bir nahiye olduğu ve bu tarihte Ezine, Kızılca, Ulucak ve Turgud köylerinin Şirince'ye bağlı bulunduğu, Şirince Köyü'nün İsa Bey Vakfı'na ait olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıtta köyün adı Çirkince olarak

[4] Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Greece, 1910- 1929 (M 443): İstanbul'da Amiral Mark L. Bristol'den ABD Dışişleri Bakanlığına, 28 Eylül 1922 tarihli ve 868.48/150 sayılı belge.; Aktar, *a.g.m.*, 114.
[5] Aktar, *a.g.m.*, 117-118.

geçmektedir.[6] Yeterince arşiv çalışmasına konu edilmemiş olan bu yörenin 16.-19. yüzyıllardaki durumu ile ilgili yeterli bilgiye sahip bulunmamaktayız. Buna karşın yaşayan geleneksel mimarî dokusu ve bu yüzyıllar içinde köyü gezen birkaç Avrupalı seyyahtan bir takım bilgiler edinmek mümkün olabilmektedir. Seyyahlardan 1699'da Chishull [7] ve 1832'de Arundell'den [8] köyde iki rahipli bir kilisenin varlığı öğrenilmektedir ki, köy içindeki Aziz ioannes (Vaftizci Yahya) Kilisesi'nin onarım çalışmaları sırasında yapılan araştırmalar ve onarım kitabesinin içeriği[9], Arundell'in aktardığı kilisenin bu kilise olduğunu ortaya koyar görünmektedir. Arundell'in bu ziyaretinden köyün "en az 300 haneden" oluştuğu ve tüm sakinlerinin Rum olmakla birlikte kendi dillerini sınırlı ölçüde kullandıkları ve çoğunlukla "Türkçe" konuştukları öğrenilmektedir. 1831 yılında yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk nüfus sayımında, Güzelhisar (Aydın) Sancağı'na bağlı Ayasuluğ Kazası'nın bir köyü olarak yer alır. Bu belgede adı, Osmanlıca'dan Çerkence şeklinde transkripsiyonu yapılmış olan köy, Arundell'in aktarımına paralel olarak, bir Rum köyü diye gösterilmiş, yapılan sayımda ikisi sonradan gelmiş 698 erkek nüfusu kaydedilmiştir[10].

Bu yerleşim yüzyıllar boyunca birçok medeniyetin varlığına şahitlik etmiş, kuruluşundan itibaren çok fazla savaş görmüş ve bu savaşların sonucu olarak göç almış, göç vermiş, içinde yaşayan ve yaşamış olan halkın geçimini öncelikli olarak tarım ile sağladığı, zaman zaman önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş, son otuz yıllık dönemde de turizmin geçim kaynağı olduğu bir yapıdır. Kaynaklara geçmiş ve canlı şahitlerine ulaşılabilen, en büyük toplumsal değişim sürecini ise Türk-Yunan nüfus mübadelesi döneminde yaşamıştır. Köye, Rumların zorunlu göçünden sonra, 1923 yılındaki mübadele kararının neticelenmesiyle Anadolu'ya göç eden Müslüman mübadiller iskan edilmiştir. Mübadil aileler yeni topraklarına zaman içinde alışmışlar, yeni coğrafyalarında yetişen tarım ürünlerini öğrenmişler, ticari faaliyetler göstermeye başlamışlar, ailelerini genişletmişler, yeniden kök salmaya başlamışlardır. Geleneklerini, anılarını, geride bırakmak zorunda kaldıkları evlerinin anlatısını bir sonraki nesle aktarmayı başarmışlardır. Şirince bugünlerde

[6] Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968), 180. ; Akın Ersoy ve Binnur Gürler. "Şirince Köyü ve Çevresi 2001 Yılı Yüzey Araştırması" 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt (Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2003), 169.

[7] Edmund D. Chishull, *Travels in Turkey*, çev. Akın Ersoy ve Binnur Gürler (Londra: 1747), 22. ; Ersoy ve Gürler, *a.g.m.*, 169.

[8] F. V. J. Arundell, Discoveries in Asia Minor, çev. Akın Ersoy ve Binnur Gürler (Londra, 1834), 262- 272.; Ersoy ve Gürler, *a.g.m.*, 169.

[9] Mustafa Büyükkolancı, "Şirince Köyü ve Kiliseleri", *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi/ 38*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), 60-61. Ersoy ve Gürler, *a.g.m.*, 170.

[10] Enver Ziya Karal, *Osmanlı imparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, (Ankara: 1943); Ersoy ve Gürler, *a.g.m.*, 170.

hem yerli, hem yabancı turistlerin öncelikli ziyaret adreslerinden biri haline gelmiştir. Hem bireysel, hem toplumsal hafızada yer eden "Nüfus Değişimi" sürecinin şahidi olan sokakları, evleri ve diğer önemli yapıları barındırıyor olmasının dışında, Maya Takvimi'ne göre 2012 senesinde gerçekleşeceğine inanılan ve 'Kıyamet Günü'nde korunaklı alan olarak belirtilen köy, merak konusu haline gelmiştir.

Geniş bir coğrafyada, birçok milleti tek bayrak altında toplayan ve etkin gücü yüzyıllar boyunca süren Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, varlığını ulus-devlet modeliyle sürdürmeyi hedefleyen, ancak çokulusluluğu miras edinmiş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş yıllarında, "biz" ve "öteki" kavramları her alanda belirginlik kazanmıştır. "Öteki" olan, yani Gayrimüslim azınlıklar, toplumun çoğunluğundan dışlanmakta, belirlenen sınırların içinde kalmaları istenmemekte, 'toplumun homojenleşmesi' hedeflenmektedir. Bu çalışmada, "biz", "öteki", "azınlık", "göç" gibi kavramlar araştırılmakta, Türk-Yunan nüfus mübadelesi konusu üzerinden değerlendirilmektedir. Gayrimüslim azınlıkların içinde olan Rum kesimin, toplumun bütününden dışlanma süreci, bu sürecin zorunlu göç ve Türk- Yunan nüfus mübadelesi kararı ile sonuçlanması tartışılmaktadır. Türk-Yunan nüfus mübadelesini hazırlayan koşullar, kitlelerin değişimi sırasında yaşananlar, nüfus değişimi sırasında ve sonucunda yaşanması öngörülen sorunlara çözüm arayışları araştırılmakta, öngörülemeyen ya da öncelik verilmeyen, toplumsal ve bireysel hafızada yer edecek acılara ve sıkıntılara örnekler verilmekte, mübadelenin toplumsal değişime, kültürel aktarımlara, ekonomiye olan etkileri tartışılmaktadır.

Türk-Yunan nüfus mübadelesine tanıklık eden, Rum ahalinin içinde uzun süre yaşadığı ve mübadeleye giden süreçte terk etmek zorunda kaldığı, daha sonra Yunanistan'dan gelen Müslüman ahalinin yerleştirildiği Şirince köyü merkeze alınmakta, köyde mübadele öncesinde yaşayan ahalinin günlük hayatı ve sonrasında iskan edilen mübadillerin yerleşme ve alışma süreçleri örneklendirilmektedir. Köy halkının geçim kaynakları, kendi aralarındaki iletişimleri, vakitlerini nasıl geçirdikleri araştırılmaktadır. Sonuç olarak da köyün, uluslararası medya tarafından

öne çıkarılması, günümüzde hem yerli hem yabancı turistler için cazibe merkezi haline gelmesi ve bu durumun sonucu olarak görülen ticaret ahlakının ve köy halkının sosyal yaşamlarındaki değerlerinin değişimini aktarmak hedeflenmektedir.

Bu çalışma; Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Mübadele'den Kıyamet'e: Şirince başlıklı iki bölümden oluşmaktadır. "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi" başlıklı bölümün, birinci alt başlığı olan "Mübadele Kavramına Genel Bakış" kısmında; kimlik, kimliği oluşturan ben algısı, kimliği tanımlamanın ön koşulu olarak kabul edilen "kültür" kavramı, " 'biz' kimlerden oluşmaktadır ve 'biz'i belirleyen 'öteki' kimdir?", "Ulus nedir?", "Ulus- devletler nasıl oluşmuştur?", "Azınlık nedir?", "Azınlık biz için tehdit midir?" gibi soruların cevapları araştırılmakta ve tartışılmaktadır. Bu kavramlar ve sorular Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Yunanistan üzerinden örneklendirilmektedir.

İkinci alt başlık olan "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesini Hazırlayan Koşullar" bölümünde; 30 Ocak 1923 günü nihayetlenen "Nüfus Mübadelesi" kararının alınmasına etki eden toplumsal ve siyasal olaylar ele alınmaktadır. Ulusçuluk akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesindeki milletlerin de etkilenip bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine Balkanlarda güç savaşlarının başlaması sonucunda yaşanan göç hareketleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında gayrimüslim halka karşı oluşan güvensizlik ve uygulanan yaptırımlar, Yunan hükümetinin İzmir'e asker çıkardığı dönemde uyguladığı politikalar, yaşanan toplumsal değişimler neticesinde uluslararası siyasette alınan ve uygulanan kararlar tartışılmaktadır.

Üçüncü alt başlık olan ""Siyasilerin Planladığı Mübadele" ile "Kitlelerin Yaşadığı Mübadele" Değerlendirmesi" bölümünde; Anadolu Rumlarının ve Rumeli Müslümanlarının kitlesel zorunlu göç hareketleri öncesinde ve sırasında yaşadıkları, uluslararası diplomaside alınan kararlar ve uygulamaları araştırılmaktadır.

"Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi" bölümünün son alt başlığı olan "Türk - Yunan Nüfus Mübadelesinin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Sonuçları" kısmında ise

her iki zorunlu göç etkilerinin her iki ülke için de değerlendirilmesi yapılmakta, nüfus mübadelesinin toplumlar üzerinde yarattığı sonuçlar değerlendirilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü olan "Mübadele'den Kıyamet'e: Şirince" kısmı da dört alt başlıkla ayrılmaktadır. Mübadele Öncesi Şirince'de Yaşam kısmında, zorunlu göçe maruz kalmadan önce Anadolu Rumlarının Şirince'de yaşadıkları günlük hayata, geleneklerine, sosyal ilişkilerine vb. dair anıları paylaşılmakta, zorunlu göç öncesine dair anlatılar üzerinden Anadolu Rumlarının yaşanan kitlesel değişim hakkında değerlendirmeleri örneklendirilmektedir.

İkinci alt başlık olan "Mübadele Sonrasında Şirince'ye İskan Süreci ve Yeni Ev Sahipleri" bölümünde ise mübadele kararından sonra Şirince'ye yerleştirilen Rumeli Müslümanlarının köye iskan ve uyum süreçleri, anlatılar ile örneklendirilmektedir.
"Mübadil Ailelerinin Şirince'de Yeniden Kurdukları Hayatlar" başlıklı bölümde ise, mübadele kararı sonrasında Şirince'ye iskan edilen Rumeli Müslümanları ve onların çocuklarının, torunlarının köydeki uğraşları, günlük hayatları, sosyal ilişkileri anlatılmaktadır.

Son olarak; "Şirince'nin Kültürel Kıyameti: Kıyamet Turizmi" başlıklı bölümde ise, Maya Takvimi'ne göre bir dönemin sonlanmasını işaret eden 21 Aralık 2012 tarihinin, yerli ve uluslararası medya tarafından "Kıyamet Günü" olarak tanıtılmasının ardından, korunaklı alan olarak gösterilen Şirince'nin turist akınına uğraması, ana geçim kaynağının tarımdan turizme geçmesi ve köyün ahalisinin kültürel değişimi tartışılmaktadır.

1. Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi

1.1. Mübadele Kavramına Genel Bakış

İnsan, benliğinin tanımını yaparken çoğunlukla bir "öteki" faktörüne ihtiyaç duymaktadır. Kendini anlamlandırabilmesi ve tanımlayabilmesi için, "ben" algısının oluşabilmesi için hep bir "diğeri" gerekmektedir. "Ben" tanımını yapabildikten, kendisini tanımlayabildikten sonra yeni bir sorgulamanın içine girer. Bu sorgulama ise "kimlik" kavramı ile cevaba kavuşmaktadır. Ben bulgusu, kimlik sorgusunu doğurmaktadır.

Varlığını meşrulaştırmak için "öteki"ne ihtiyaç duyan insanoğlu, kendisini bir gruba ait hissetmek için ise "biz"e ihtiyaç duyar. "Biz"in oluşabilmesi için de aynı şekilde sınırlar gerekmektedir ve sınırları her zaman olduğu gibi yine "öteki" belirlemektedir. "Biz" haline gelen bireylerin bütünlüğünü ve topluluk haline gelebilmelerini sağlayan kaide ise "kültür" olmuştur. Chris Weedon ve Glenn Jordan araştırmalarında kültürü, kimliği tanımlamanın ön koşulu olarak kabul etmekte ve kimliğin sürekliliğini sağlayan etmen olmasından bahsetmektedirler.

> Kültür; "kimliğin tanımlanması, ifade edilmesi ve geliştirilmesi için, kişinin kendini gerçekleştirmesi için bir ön koşuldur. Kimlik bağlamı olarak kültür, "üyeleri, ortak tarihi deneyim ve değer verilen (inanç, yaşam biçimi, gelenekler, dil ve ortak vatan gibi) kültürel özelliklerin bir bileşimine dayanan ortak bir kimliğin sürekliliği duygusunu paylaşan ulusal, etnik ve dini grupların" kültürüdür. [11]

Ortak kültürel değerleri deneyimler oluşturmaktadır. İnsanoğlu, birlikte geçirilen zaman içinde çevresel, fiziksel, bilişsel etmenlerin aynı kümede buluştuğu

[11] Chris Weedon ve Glenn Jordan, *Cultural Politics: Class, Gender, Race and Postmodern World,* Çev.Aysel Ay, Seher Midilli, Bahar Tugen (Oxford: Blackwell, 1995), 5 ; alıntılayan Aysel Ay, Seher Midilli ve Bahar Tugen, "Arafta Kalan Kimlikler: "Dedemin İnsanları" Filminin Söylem Analizi" Applying Intercultural Linguistic Competence to Foreign Language Teaching and Learning 292/305 – 2014, 6.

"diğerleri"yle ortak deneyim kazanmış olur. Deneyimlerinin aynı olduğu ve ortak olduğu bilgisini ise yeni bir "öteki" ile anlamlandırabilir. Kültürü oluşturan koşulların farklılık gösterdiği "öteki" artık "biz"in "ötekisi" haline gelmiştir.

Kültürel olarak aynı değerleri benimseyen, tarihsel süreçlere birlikte tanıklık eden, ortak deneyimleri olan ve ortak "öteki"leri olan bireyler, aynı toprak bütünlüğünde yaşamakta ve mevcut "ötekiler"le sınırlarını çizmektedirler. Bireylerin oluşturduğu topluluklar, ortak değerlerinin oluşturduğu sınırlama ile "ulus" haline gelmişlerdir. Ulus kavramı genel hatlarıyla; aynı dili paylaşan, aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı gelenek ve göreneklere sahip, kültür birliği olan insan topluluğunu tanımlar. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* başlıklı kitabında, alışılmış ve genel-geçer ulus tanımlamaları dışında farklı bir tanım önermektedir: "O halde, antropolojik bir ruhla, ulus hakkında şu tanımı öneriyorum: Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur — kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.".[12]

Hayal edilmiş olmasını, ulusun bireylerinin kendi aralarında birbirlerini hiçbir zaman tanımayacakları, ancak yine de toplamlarının bilinci ile yaşayacakları için söylemektedir. Sınırlı olmasını, ulusun bireylerinin, toplamlarının sınırsız olduğunu düşünmesini istemeyeceği için, mutlaka belirli bir sayıyla ait olduğu topluluğu sınırlandırmayı hayal edeceği için söylemekte ve eklemektedir:

> Son olarak ulus, bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti.[13]

Anderson'un bahsettiği bu kardeşlik "ulus", "ulusçuluk/milliyetçilik" düşüncesi ve "ulus-devlet" yönetiminin temellerini atmaktadır. Millet olmak beraberinde millet için, bütün ile beraber, bütünü öncelik görerek hareket etmek düşüncesini, yani "milliyetçilik" ilkesini doğurmuştur. Milleti korumanın ve geliştirmenin ise öncelikli yolu, bütünün eğreti duran parçalarını hatta bütüne hiçbir zaman tam olarak da

[12] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayıncılık, 1993), 20.
[13] Anderson, *a.g.e.*, 22.

dahil edilmemiş olan parçaları uzaklaştırmak ya da yok etmekten geçmektedir. Milletin kendi bütünlüğünü sağlaması için ise büyük imparatorluklardan kopması ve kendi bağımsızlığını ilan etmesi gerekmektedir. Bu çerçevede en doğru yönetim şekli ulus-devlet yönetimi olarak görülmektedir. Ulus-devlet yönetiminde ise "biz"den olmayana yer yoktur. "Biz"den olmayan topluluklar ise "azınlık" olarak görülmektedir. Hasan Münüsoğlu, "Öteki'nin Üçüncü Hali: İmroz'da Otantiklik ve Turizm" adlı çalışmasında, "azınlık" kavramını ve ötekileştirme sürecini açıklamaktadır.

> Milliyetçilik akımıyla birlikte, kültürel grupları aşkın çok daha büyük bir insan kitlesini kapsayan ve bu kitleyi bir toprak parçası üzerinde aynılaştıran, Benedict Anderson'un ifadesiyle "hayali cemaatler," yani milletler ortaya çıkmıştır. Modern ulus-devletler bir etnik grubun siyasallaşmış ve muktedir olmuş, siyasal aygıtlara sahip yapılarıdır. Ulus- devletlerin ayırt edici özelliği, siyasi sınırlar ile kültürel sınırları örtüştürme çabasına sahip olmasıdır. Ulus- devletle birlikte, öncesinde etnik gruplar arasında görece var olan eşitlik hali hakim duruma gelen grubun lehine olacak şekilde ortadan kalkmıştır ve bunun dışında kalanlar "azınlık" konumuna gelmiştir. Azınlıkların durumu bazen ve bazıları için hukuki şekilde düzenlenirken çoğunlukla yok sayma, inkar şeklinde görmezden gelinmiştir. Ancak her durumda azınlıklar ulus-devlet içindeki "öteki" olarak algılanırlar ve potansiyel iç tehdit oldukları yargısıyla yaptırımlara maruz kalırlar.[14]

Çok uluslu imparatorluklar varlıklarını devam ettiremeyip, çok uluslu ulus-devletler haline gelmek durumunda kalınca, daha önce yönetim dengeleri kurulmuş, kültürel açıdan farklı değerleri benimseyen etnik gruplar artık öncelikli sorun haline gelmiştir. "Biz"in, "biz" olarak kalabilmesi için, bir "öteki" ye ihtiyaç duyması ve o "öteki"yi tehdit olarak görmesi gibi, ulus-devletler de "azınlık" grupları ötekileştirmiş ve onları "iç tehdit" olarak belirlemiştir. Çok uluslu imparatorluk döneminden, ulus-devlet modeline geçişi ve azınlık grupların imparatorluk döneminde yönetiliş şekli ile ulus-devlet haline gelindiğinde onlar için uygulanan politikaları, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti üzerinden örneklendirmek mümkündür.

Kuruluşundan itibaren topraklarını gittikçe çoğaltan, fethettiği alan çoğaldıkça yönetimi altına giren millet sayısı da artan Osmanlı İmparatorluğu, yedi yüzyıl

[14] Hasan Münüsoğlu, "Ötekinin Üçüncü Hali: İmroz'da Otantiklik ve Turizm," Rum Olmak Rum Kalmak, Derleyen Hakan Yücel (İstanbul: İstos Yayın, 2016), 199-200.

boyunca, geniş bir coğrafyada, çok uluslu yapısını sürdürmeyi başarmıştır. Yönetimi altındaki ulusların birbirinden farklı dinleri, farklı dilleri, farklı gelenekleri olduğu için, yönetiliş biçimleri de değişiklik göstermiştir. Baskın Oran, Osmanlı İmparatorluğu'nda sayısal çoğunluğu sağlayan Müslüman tebaa ve azınlık sayılan gayrimüslim tebaanın yönetimde nasıl konumlandırıldığını açıklamaktadır.

> Tebaa, "Millet-i Hakime" ve "Millet-i Mahkume" olarak iki temel bölüme ayrıldı. Yani, hüküm veren cemaat, Müslümanlar bir yanda; kendisi hakkında hüküm verilen cemaat(ler), gayrimüslimler diğer yanda.
> Bu terimlerden de anlaşılabileceği gibi, bu düzen tam bir "eşitsizlik" getiriyordu. Fakat aynı zamanda da gayrimüslimlere çok ciddi bir "özerklik". O kadar ki, patrikler ve hahambaşı gibi dinsel liderler yönetim, eğitim, dindaşlardan vergi toplama ve hatta dinden çıkmaya kalkanları Sultan'a şikayet edip cezalandırmaya kadar çok sayıda özerk yetkiye sahip kılınmıştı. Çünkü başka türlüsü olamazdı. İmparatorluğun doruk noktasında toplam nüfusun 1/3'üne ulaşan gayrimüslimleri şeriat temelli hukuk kurallarıyla yönetmek mümkün değildi. Zaten bütün gerçek imparatorluklar, ulus-devlet ortaya çıkıp da insanların ve cemaatlerin A'dan Z'ye her şeyine karışmaya başlayana kadar yaşamlarını bu özerklik ilkesi üzerine kurmuşlardır.[15]

Millet-i Mahkume olarak ayrılan gayrimüslimler, bu sistemle, Millet-i Hakime olan Müslüman çoğunluğun sosyal statü olarak altında ve kendileri hakkında hüküm verilen bir konumdadır. Öyle ki Müslüman çoğunluğun yeni fethettiği topraklarda gayrimüslimler yaşamaktaysa, onların hükümleri altına girip, belli yönetim kurallarına uymak koşuluyla, barış içinde yaşamlarını sürdürmelerine izin verilmektedir. Gayrimüslimlerin kendi aralarında kendi dillerini konuşmalarına, kendi ibadethanelerinde dini ritüellerini gerçekleştirmelerine, kendi içlerinde kendi adalet sistemlerini uygulamalarına ve kendi aralarında geleneklerini aktarmalarına izin veren "Millet Sistemi", bu özerkliğin karşılığında, Müslüman halka kıyasla vergi yükünü ağırlaştıran bir uygulama sürdürmektedir. Gayrimüslim azınlık, devlete, Millet-i Hakime'ye zorunlu kılınmayan, "baş vergisi (cizye)" ve "arazi vergisi (haraç)" ödemektedir. Sosyal statü ve zorunlu vergi ödeme sistemlerindeki eşitsizlik, azınlık halkların özerkliklerindeki özgürlükleri için ödedikleri bedeller olarak görülmüştür. Millet Sistemi uygulamasında halkların eşitsizliği söz konusu olsa da, birlikteliğin ve sulh ortamının sağlanmasının formülü bu şekilde bulunmuştur.

[15] Oran, *a.g.e.*, 16.

Gayrimüslimler, Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ilişkileri ve dış ticareti sağlamaları için görevlendirilmişlerdir. Dil bilgileri ve din ve kültür birlikleri sebebiyle Batılı devletlerle olan ilişkilerde etkin rol oynayabilmişlerdir. Zaman içinde etkinlik alanları artmış ve ticarette egemen sınıf haline gelmişlerdir. Batılı devletlerle kurulan ticari ilişkilerin muhatabı oldukları için Gayrimüslim toplulukların maddi güçleri de artmıştır. Uzun süren savaş dönemlerinde de, Batılı devletlerle birlikte hareket edebileceklerinin düşünülmesi sebebiyle, "çoğunluğun azınlığı", "diğer", "öteki" gibi sınıflandırmalardan, "iç tehdit", "iç düşman" pozisyonuna gelmişlerdir. Gül Yaşartürk, *Eleni, Niko, Maria ve Yorgo: Türk Sinemasında Rumlar* adlı çalışmasında, Müslüman çoğunluğun, Gayrimüslimleri nasıl gördüklerinden, bu konumun edebi eserlere ne şekilde yansıdığından bahsetmektedir.

> 19. yüzyıla varıldığında milliyetçiliğin ve uluslaşma hareketlerinin etkisi, imparatorluk bünyesindeki topluluklar arasında görülmeye başlar. İlk bağımsızlık hareketlerinin Balkanlar'da Hıristiyan halk arasında başlaması, Osmanlı seçkinlerinin durumu dini etmenler çerçevesinde değerlendirmesine yol açar. Balkan savaşları, " öteki" algısını oluşturan en önemli etkendir. Ömer Seyfettin'in Beyaz Lale öyküsü, bu süreci yansıtır biçimde memleket içinde yabancı unsurların kalmasının ne kadar tehlikeli olduğunu anlatmaktadır. Seyfettin, Halide Edip ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eserlerinde Yunanlı ya da Rum karakterlerin 230'undan 226'sının olumsuz olduğunu eklemeden geçmemek gerekir. Gayrimüslimler, Batılı devletlerle kurdukları ilişki ve Osmanlı ekonomisinde egemen sınıf olmalarının da etkisiyle "içimizdeki düşman" olarak algılanırlar. [16]

Ticarette egemen sınıf olmaları gayrimüslim azınlıkların zenginleşmesini sağlamış, bu yüzden de olanakları artmıştır. Belki yüzyıllardır bir toplumun azınlığı olma halinden, ötekileştirilmekten, bütünün eğreti parçası olma durumundan kurtulmak, özerklik alanlarını genişletmek ya da tamamen bağımsızlık elde etmek istemişlerdir. Azınlık gruplar kendi aralarında da bir bütünlük sağlamamışlardır. Her grup kendi cemaatinin birlikteliğini, bütünlüğünü ve gelişimini sağlamaya çalışmıştır. Kendi içlerinde de ayrılan gayrimüslim azınlıklardan Rum kesim ile ilgili çalışmalara Bruce Clark araştırmalarında yer vermektedir.

> Osmanlı azınlıkları başka türlü bir dış etkiye de açıktı. Dünyadaki sanayileşmeye paralel olarak imparatorluk dış dünyaya buharlı gemiler ve demiryolları aracılığıyla

[16] Gül Yaşartürk, *Eleni, Niko, Maria ve Yorgo: Türk Sinemasında Rumlar* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012), 19.

> açılmış ve padişahın mülküyle hevesli dış partnerleri arasındaki aracılık işini Hristiyanlar ve Yahudiler üstlenmişti. 18. yüzyılın sonundan itibaren özellikle Rum azınlık hızla zenginleşmenin tadını çıkarmaya başlamış, bu cemaatin ileri gelen bazı üyeleri sarayın bankerleri konumunda servetlerine servet katmışlardı. Küreselleşmenin Viktoryen versiyonu Osmanlı İmparatorluğu'na dinamizm kazandırmış olsa da istikrarını bozmuştu. İmparatorluğu yönetenler tümüyle çözülmeyi önleyici tedbirler düşünürken "Rum Faktörü" ellerindeki en kuvvetli kart durumundaydı.[17]

Osmanlı İmparatorluğu, tek bayrak altında topladığı milletlerin bağımsızlığını ilan etmeye başlamasıyla, dağılma dönemine girmiş ve büyük bir imparatorluktan bağımsız ulus-devletler doğmuştur. Bağımsızlığını ilan eden milletler arasında ise güç oyunları oynanmaya başlanmış, özellikle yeni yapılanan Balkan ülkeleri arasında gerçekleşen savaşlar, bölgede yaşayan Müslüman ahaliyi yerinden etmiş, Anadolu'ya göç etmelerine sebep olmuştur. Çökmekte olan bir yapının mirası olarak görülen gayrimüslim azınlık ise artık Müslüman ahaliyle barış ortamında yaşayamamakta, hem büyük Batılı devletlerle hem de bağımsızlığını ilan eden Balkan ülkeleriyle birlikte hareket ettikleri ve etmeye devam edecekleri düşünülerek, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinde istenmemektedirler. Rumeli Müslümanlarının göç hikayesi başladıktan sonra, bu işin bir misillemesi olacağına inanan, Anadolu'da yaşayan binlerce Anadolu Rum'u da kendilerini baskı altında hissetmeye başlamıştır.[18] Baskı altında hissetmeleri doğaldır, çünkü bu toplu göçün tarihe örnek teşkil edecek düzeyde bir sonucu olacaktır.

İmparatorluktan ulus-devlet modeline geçiş döneminde, Ziya Gökalp, "millet", "milliyetçilik", "kültür birliği" gibi kavramları, içinde bulunduğu topluma ve toplumsal değişim sürecine göre uyarlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve şekilleniş ideolojilerinden biri olan 'Milliyetçilik' ilkesinin formülünü akılcı bir yaklaşımla üretmeye çalışmıştır. Ziya Gökalp'in, millet tanımı şöyledir.

> Millet ne coğrafi, ne ırki, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanen müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsi [kültürel] bir zümredir. Bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, terbiyece ve

[17] Clark, *a.g.m.,* 7.

[18] Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924." *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 26-32.

> maderzad lisanca [ana dili] müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddi meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa, manevi meziyetlerimiz de, terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor.[19]

Ziya Gökalp'in önerdiği milliyetçilik görüşü başta kabul edilse de, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında önerilen felsefenin dışına çıkılmış, milleti oluşturan temelin kültürel bütünlük olması yerine, dini çoğunluğa önem verilmiştir. Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924." başlıklı araştırmasında, Gökalp'in milliyetçilik yöntemi yerine uygulanan milliyetçilik yönteminden bahsetmektedir.

> On yıllık savaş bittiğinde ve Türk-Yunan nüfus mübadelesi tamamlandığında artık Türkiye'nin toplumsal dokusu değişmiştir. 1906 Osmanlı nüfus sayımının verilerine göre sokaktaki her beş kişiden birinin gayrimüslim olduğu bir toplumdan, 1927'de Cumhuriyet yönetiminin yaptırdığı ilk nüfus sayımındaki sadece kırk kişiden birinin gayrimüslim olduğu bir noktaya gelinmiştir. On yıllık savaş, tehcir ve mübadele sonunda, Türkiye nüfusu dinsel bakımdan homojen bir yapıya bürünmüştür.
> Bu noktada, Gökalp tarafından sistemleştirilen Türk milliyetçiliği anlayışından bir ideolojik kopuşun gerçekleştiğine şahit oluyoruz. 1920'lerin ortalarından itibaren, Gökalp'in modeli büyük ölçüde revize edilmiştir. Ziya Gökalp bireyin ulusal topluluğa dahil olma ölçütünü kültür (hars) ve vatandaşlık düzeyinde tanımlamış olmasına karşın, CHP ideologları bunu ulusal topluluğa ait olmanın ölçütünü "Türk etnik grubuna dahil olmakla" değiştirmişlerdir. Kısacası "Türk milletinin parçası olmak için," Gökalp'e göre etnik kökenin pek bir önemi yokken, insanların aynı dili konuşmaları ve kültürel açıdan benzer biçimde sosyalleşmiş olmaları (talim ve terbiye) yeterli iken, bu ölçüt değişmiş ve Türk etnik kimliğini daha öne çıkaran bir yeniden tanımlama çabası gündeme gelmiştir.[20]

Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışının ve yönteminin temellerini oluşturan koşullara, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında gerçekleşen "nüfusun homojenleştirilmesi" politikasının benimsenmesi ve sonucunda atılan toplumsal değişim adımları doğrultusunda gerek kalmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası olarak kabul edilen gayrimüslim azınlıklar, Türkiye Cumhuriyeti'nde kendilerine yer edinememişler, ötekileştirilmişler, dışlanmışlardır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ahali, bütünlüğünü koruyarak "Türk milleti" sayılmış, zaten izleri

[19] Ziya Gökalp, "Millet Nedir?" *Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)*, yay. haz. M. Abdülhaluk Çay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1922-1982), 228. ; Aktar, *a.g.m.*, 61.
[20] Aktar, *a.g.m.*, 62-63.

silinmeye çalışılan Osmanlı yönetiminin yükünü ve sorunlarını hatırlatan gayrimüslim cemaat, "Türkiye, Türklerindir." fikriyle sahnenin dışında kalmaya zorlanmışlardır. Aktar, Türkiye Cumhuriyeti'nde gayrimüslimlerin yerini açıklamakta ve Gökalp'in milliyetçilik yönteminden kopuşun sonuçlarını örneklendirmektedir.

> (…), bir yandan Türkiye'de yaşayan tüm Müslümanların aslen Türk olduğu ilan edilerek "biz"in kapsamı genişletilmiş; diğer yandan da Osmanlı döneminde bu topraklarda kendi dini ve etnik kimliklerini koruyarak yaşamış olan gayrimüslimler de kaçınılmaz olarak "diğer" veya "öteki" kategorisi içine sokulmuştur. Bu iki süreç, aslında birbirini besleyerek ve birbirine paralel olarak yürümüştür. Türk milliyetçiliğinin bu yeni formülasyonunda "öteki" kategorisi içine hapsedilen gayrimüslimler, hukuken vatandaş olmalarına rağmen önce "yarım vatandaş" olarak görülmüşler, "yabancı" veya "misafir" olarak algılanmışlardır. Gökalp formülasyonundan ideolojik kopuşun sonucu olarak, yüzyıllardır bu ülkede yaşayan gayrimüslimler Varlık Vergisi gibi ayrımcı politikalara tabi tutulmuşlardır. Onların Türk milletinin "sadece dinleri farklı doğal üyeleri" olarak algılanmaları ve vatandaşlık konumlarının gerektirdiği tüm olanaklardan eşit ölçüde faydalanmaları maalesef pek mümkün olmamıştır. [21]

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyunca çok ulus, çok kültür, çok kimlik barındıran bir yapı iken, Türkiye Cumhuriyeti bu yapının tam karşısında konumlanmaktadır. Milliyetçilik ilkesini benimseyen her toplumun "azınlıksız bir ulus", "homojen/saf bir toplum" hayali vardır. Azınlıksız bir ulus inşa etmek için atılabilecek en köklü ve güçlü adım ise kültürel asimilasyon olmuştur. Bunun yanı sıra, ekonomik özgürlüklerini kısıtlamak, meslek gruplarında yer alabilmelerini önlemek, sosyal ortamlarda sürekli onları dışarıda bırakan sınırlar koymak gibi caydırıcı yaptırımlar uygulamak da azınlık grupların yer edinememesini sağlamaktadır. Balkan Savaşları ile başlayan, henüz kanunen nihayete kavuşmamış, ancak tahakkümle zorunlu hale gelmiş halkların göç süreci de, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan yeni ulus-devletlerin uyguladığı politikalardan biri olmuştur. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde, yani on yıllık savaş ortamında, Rumeli Müslümanları ve Anadolu Rumları yaşadıkları coğrafyadan kopmak durumunda kalmışlar, karşılıklı zorunlu göçleri başlamış, 1923 yılında gerçekleşen Lozan Antlaşmasını müzakere etmek üzere yola çıkan İsmet İnönü ve diğer

[21] Aktar, *a.g.m.*, 65-66.

diplomatlara, azınlıklar konusunda "Ekalliyetler: esas mübadeledir."[22] talimatıyla da, mübadelenin kanunen resmiyet kazanması için mücadele vermeleri istenmiştir. O döneme kadar göçe maruz kalmayan, Yunanistan'ın azınlık grubu olan Müslüman ahali ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Anadolu Rumları yaşadıkları yerlerden ayrılmaya mecbur bırakılmışlardır. "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi" ulus-devletlerin azınlık gruplara uygulayabileceği, örnek teşkil eder nitelikte bir politika olarak tarihte yerini almıştır.

"Mübadele" kelimesinin etimolojik kökeninde "bedel" kelimesi görülmektedir. Bedel; bir şeyin başka bir şey ile değişimi olarak tanımlanmaktadır. Mübadil ise bir şeye ya da bir kişiye bedel tutulmuş, başkasının yerine getirilmiş olarak tanımlanabilir. Mübadelenin tarafları olan halkların, neye/nelere bedel tutulduklarını anlamlandırmaları ağır bedeller ödemeleriyle gerçekleşmiştir. Daha önce belki de hiç tanımadıkları ve tanımlamalarına gerek olmayan kavramlar ortaya çıkmıştır. Hangi topraklara, hangi cemaate ait olduklarını, artık hangi devletin vatandaşı sayılacaklarını, başlarına gelen olayların sebeplerini ve sonuçlarını düşünmek ve yaşanan her şeyin sebebini inanç sistemlerine bağlamak zorunda kalmaları, inanç sistemlerinin yeni vatanlarındaki yerini keşfetmeye çalışmaları, bu süreci yaşayan her bireyin yolculuğunda köklü değişiklikler yaratmıştır. Mübadillerin aidiyet ölçütleri değiştirilmiş ve yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır.

Mübadele kararıyla Yunanistan topraklarından Türkiye'ye göçen yüzbinlerce mübadil ve mübadillerin genişleyen aileleri; çocukları, torunları için "kimlik", "kültür", "aidiyet" kavramları tanımlanmaya çekinilen kavramlardır. Sorgulama, araştırma ve kimliği tanımlama süreçlerinin bireysel ve toplumsal sonuçları olacağından çoğu zaman bu süreç ertelenmekte ya da hiç hayata geçmemektedir.

[22] Lozan Barış Konferansı müzakerelerinde takip olunacak esaslar hakkında muhtemelen 1922 yılının Ekim ayı sonunda alınmış hükümet kararı. Kararın sonunda Başvekil Hüseyin Rauf [Orbay] Bey'in, Müşir Fevzi [Çakmak] Bey'in, Hariciye Vekili İsmet [İnönü] Bey'in ve Lozan Heyetinden Dr. Rıza Nur Bey'in imzaları vardır. Diğer iki imza okunamamıştır. Tam metin için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası. Milli Mücadele dönemine ait 100 Belge, 1919- 1923.* Cilt: I (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını,1981.), Belge 90, 497. ; Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi" *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 107.

Hülya Bayrak Akyıldız, *Mübadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk* çalışmasında mübadillerin kimliklerinin kurucu unsuru olarak neyi gördüklerini, kendilerini hangi normlara göre sınıflandırmaları gerektiğini sorgulamaktadır.

> Mübadele anlaşması, barış zamanında gerçekleşmiş, tek yönlü ve zorunlu bir göçtü. Bir yanda yeni ulus devletler ve bu devletlerin yeni ulus tanımları, bir yanda 'sınırın yanlış tarafında kaldığı için' doğduğu topraklardan koparılan mübadiller, kimlik teorilerinin ve ulus tanımlarının tanımlamakta çoğu kez kifayetsiz kaldığı bir kimlik karmaşasına zemin hazırlıyorlardı. Bruce Clark'ın deyimiyle "iki kere yabancı" olan bu insanlar, "ben" ve "öteki" arasındaki sınırı nereye koyuyorlar, aidiyetlerini nasıl tanımlıyorlar, kimliklerinin kurucu unsuru olarak neyi görüyorlardı? Örneğin kendini bir çiftçi olarak gören, yani üretim ilişkileriyle kendini tanımlayan kırsal bölgedeki biri için dinsel kimlik nasıl bir anlam ifade ediyordu? Ya da doğduğu toprak ve buradaki doğal çevresi, ekip biçtiğini, yiyip içtiğini belirleyen havanın, suyun, iklimin kendisini tanımladığını hisseden biri için belki konuşulan dil de dahil olmak üzere diğer aidiyet gruplarının önemi neydi? Kısaca modernizmin, ulus devletler çağına geçiş döneminin ve savaş sonrası sosyolojik ve sosyo-psikolojik tablonun yönlendirdiği kimlik algısının kurucu ögeleri, bu ögeler doğrultusunda "sınıflandırılan" bireyler için ne anlam taşıyordu? [23]

Kimliği oluşturan "kültür", deneyimlerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde kimlik tanımı bireysel ve toplumsal deneyimleri de kapsadığı için çoğu zaman birey, kim olduğunu tanımlamaktan çekinir. Milletin fertleri, kendi aralarında birbirlerini tanımlarken ilk önce nereli olduklarını sorarlar, konuşma daha da öteye giderse köken sorusu dile gelir. Son yıllarda, devletin resmi internet sitesinde, vatandaşa sunulan bir hizmet olan, soy ağacı dökümünü alma imkanı, sosyal açıdan keskin sınırlar çizmemiş olsa da, bireyin tarihsel süreçleri tekrar değerlendirmesine önayak olmuştur. Gül Yaşartürk, çalışmasında, bireyin kimlik tanımlaması yaparken "öteki" tarafından eleştirilmekten ya da yargılanmaktan kaçınmasından önce, kendi kültürel yüzleşmesini yaşamaktan kaçındığına değinmektedir.

> Kurtuluş Savaşı'ndan sonra farklı görülen gruplar, "dışlanma korkusuyla kimliklerini kamusal alanda gizleme ihtiyacı duymuşlardır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kimlik açısından bir sessizleştirme, gizleme, takiye ve asimilasyon tarihi olduğunu söylemek mümkündür (…) Türk kategorisi Türkiye toplumunun çoğunluğunun son derece farklı etnik, dinsel ve dilsel kökenden geldiğini gizlemektedir. Bir başka deyişle, Türkiye toplumunda azınlık- çoğunluk ayrımı olmaksızın herkesin kimlik sorunu vardır. Kamusal alanda tekil bir kimlik sergileme ihtiyacı, bireylerin

[23] Hülya Bayrak Akyıldız, Mübadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018), 9-10.

> farklı aile ve cemaat tarihlerini gizlemelerine, çoğu kez bu tarihleri hiç bilmemelerine bile sebep olmaktadır.[24]

Göçe maruz kaldıkları dönemde kendi aralarında hala daha Türkçe konuşan Anadolu Rumları, Yunanistan'da yaşamakta olan halk tarafından yabancı karşılanmış, "Türk tohumu"[25] olarak görülmüşlerdir. Aynı şekilde Rumeli Müslümanları, Türkiye'de yaşamakta olan halk tarafından "göçmen" ya da "muhacir" olarak karşılanmışlardır. Bazıları tarafındansa "Yunan tohumu", "gavur" olarak görülmüşlerdir. Bu sefer de topraklara sonradan dahil edilen din kardeşleri, "yeni ötekiler" olmuştur. Bu sıfatlar genellikle sözlü aktarım yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır. Benzer tarihi süreçleri yaşayan etnik grupların yeni nesilleri ya da köken olarak çoğunluğun içinde sayılmayan fertler, Gül Yaşartürk'ün de özetlediği gibi kamusal alanda tekil bir kimlik sergileme ihtiyacına sahip olabilmektedirler.

Son yüzyılda aktarılan yazılı, görsel, sözlü materyallerin çoğunluğunda, "öteki" her iki toplum için de kemikleşmiştir. Edebi eserlerde, tarihsel süreçleri anlatan film ve dizilerde, özellikle mübadele temalı belgesellerde, sorunlara ve acılara sebebiyet veren karşı taraf bellidir. Yunan, Türk'ün, Türk, Yunan'ın karşısındadır. Herkül Millas, *Türk Romanı ve Öteki* adlı çalışmasında Yunan milletinin "öteki" olana bakışını şöyle özetlemektedir.

> Yunan Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, Yunan Devleti ve ulusu içinde Türk'ün imajı, genel olarak, belirlenmiştir. Bu imaj, geliştirilen Yunan ulusu kimliğiyle ve resmi bir anlam kazanan ulusal mitos ile de doğrudan ilişkilidir. Bu mitos şöyle özetlenebilir: Yunan ulusu yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında acı, geri, karanlık bir dönem geçirmiştir. Ulus, Türk'e karşı giriştiği kanlı bir ihtilalle özgürlüğünü kazanmıştır. İki dönem kara ile ak gibi birbirinden ayrılır: Her şey kötüydü, ihtilalle her şey iyiye doğru gelmiştir. [26]

Herkül Millas aynı çalışmada, Yunan milletinin, Türk'ün "öteki"si olmasını da tartışmaktadır.

---

[24] Yaşartürk, *a.g.e.*, 6-7.
[25] Nurdan Türker, *Vatanım Yok, Memleketim Var* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.), 195.
[26] Herkül Millas, "Yunan Edebiyatında Türk İmajı" *Türk Romanı ve "Öteki": Ulusal Kimlikte Yunan İmajı* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000), 284.

> Özellikle ulus devletin kuruluş aşamasında ve ulusal inancın ya da kimliğin oluştuğu dönemlerde, ki bugüne kadar devam eden bir süreçtir. Yunan (ve Rum), Türk yazınında ve düşüncesinde önemli bir yer tutar. Türk düşünce tarihine girmeden kısaca şu anımsatılabilir: Rumlar, Osmanlı Devleti içinde ilk "isyan eden" ve devletin "içerden" yıkımını başlatan "millet"lerdendir; Yunanlılar daha sonra "Megali Idea" sloganıyla devletin topraklarına karşı bir dizi taleplerle ulusal sınırlarını genişletmişler, yüzyıllık bir süre boyunca (Girit İsyanı, Balkan Savaşı, İzmir'in İşgali, Kıbrıs'ın ihlak talepleri vb. olaylarıyla) bir "tehdit" olarak algılanmışlardır. Daha önemlisi, toprak taleplerinin "tarihsel hak" anlayışına da dayandırıldığı bir dönemde, Yunanlılar eski Yunan'ın torunları olma iddiasıyla İyonya'nın ve Bizans'ın "varis"leri olarak ortaya çıkmışlar, Osmanlı/ Türk toprakları için gerçek bir tehdit olarak görülmüşlerdir. Nihayet en önemlisi, resmi söylemde çağdaş Türk ulus devleti "Yunan"a karşı verilen ve kazanılan bir bağımsızlık savaşı sonucunda kurulmuştur. Yunan, bu açıdan bakıldığında temel ve "klasik" bir düşman ve "öteki"dir. [27]

Sonuç olarak denilebilir ki, yüzyıllarca iç içe yaşamış, ortak kültürel değerleri bulunan, kendi aralarında çoğu zaman dengeli sosyal ilişkiler kurabilmiş iki halkın, siyasi güçlerin aldığı kararlar ve getirilen sınırlar sonrasında birlikte ve barış içinde yaşama halleri ortadan kalkmıştır. Birbirleri için tehlike haline gelmişlerdir. Bireysel ve kollektif bellekte yer edinen, toplumsal değişim süreçleri, sadece mübadil gruplar için değil, her iki millet için de hem sosyolojik, hem ekonomik, hem de kültürel olarak büyük sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların etkisi günümüzde hala daha görülmektedir.

[27] Millas, "Osmanlıcı Yaklaşım" *a.g.e.,* 10-11.

1.2. Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi'ni Hazırlayan Koşullar

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı, Yunan ordusuna karşı kazanılan zaferin sonucunda olmuştur. Aynı şekilde Yunan ulus-devletinin kuruluşu da Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında kalmaya karşı yapılan bir isyan neticesinde yaşanmıştır. Yani her iki devletin de birbirini "öteki" olarak tanıması ve kabul etmesi anlaşılır bir temele dayanmaktadır.[28] Ulusçuluk akımını benimseyerek birbirinden bağımsız devletler kurmadan önce iki devletin de toplumları, beş yüzyıl boyunca aynı coğrafyada, aynı bayrak altında birlikte yaşamışlar, birçok ortak kültürel değer yaratmışlar ve benimsemişlerdir. 1923 yılında, her iki devletin de bağımsızlığının bilindiği ve ulus-devlet olarak tanındığı dönemde gerçekleşen "Nüfus Mübadelesi" bir tek tarihsel olaya, bir tek savaşa ya da bir tek sebebe bağlı gösterilemez. Nüfus Mübadelesi'ni hazırlayan koşullar, beş yüzyıl boyunca toplumlar arasında gelişen birçok sebebe dayanmaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse; mübadele ile sonuçlanan toplumların tarihsel birlikteliği, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi ve burada yaşayan gayrimüslim halkın da Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmesi ile başlamaktadır.[29] 1789 yılında Fransa'da yaşanan ve mutlak monarşinin bitmesiyle sonuçlanan Fransız İhtilali'nin yarattığı ulusçuluk akımı diğer ulusları da etkilemiştir. Büyük imparatorlukların yönetimi altında olan uluslar, zaman içinde bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Avusturya- Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında olan Balkan Devletleri de bu akımın etkisiyle bağımsız ulus-devletler haline gelmişlerdir.[30] 1821 yılında başlayan Yunan bağımsızlık hareketi, 1829 yılında Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığını

[28] Millas, "İzlenen Yöntem" *a.g.e.*, 10-11.

[29] Taner Bilgin, "Savaş Yıllarında Rumların Yaşadığı İkilem (1919- 1922)," Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 1, s.1 (2016): 38.

[30] Renée Hirschon, "Ege Bölgesi'ndeki 'Ayrışan Halklar'" *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi,* çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 3-4.

kazanmasıyla sonuçlanmıştır.[31] Balkanlar'da yaşamakta olan halk, Osmanlı-Rus Savaşı (1878-1879) ve Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında maddi ve manevi büyük kayıplar vermiştir. Rumeli topraklarında, can güvenliği sağlanamayan Müslüman ahalinin, İstanbul'a ve Anadolu'ya göçü başlamıştır. [32] Özellikle Müslüman ahalinin Rumeli'den Anadolu'ya göçünden sonra, Anadolu toplumunun çoğunluğunda gayrimüslim ahaliye karşı öfke ve önyargı artmış, güvensizlik ortamı oluşmuştur.[33] 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin de taraflardan biri olarak katıldığı Birinci Dünya Savaşı sırasında, askerlik yapabilecek yaşta olan gayrimüslimler de orduya dahil edilmiş, ancak daha sonra silahsızlandırılmışlardır. Amele Taburu olarak adlandırılan özel birliklerde istihdam edilmeleri zorunlu kılınmıştır. Ayrıca kıyı bölgelerde yaşayan gayrimüslim halkın, Batılı devletlerle birlikte hareket etmesini engellemek için, iç bölgelere sevki de alınan önlemlerden biridir. Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin tarafında savaşa dahil olması ile beraber, Osmanlı Devleti için düşman cephelerden birini de Yunan ordusu oluşturur hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti, dış tehditlere ve işgallere açık hale gelmiştir.

Yunan ordusunun İzmir'e asker çıkardığı dönemde, Anadolu Rumları'nın desteğini kazanmak için, Yunan hükümeti, ahalinin üzerinde etkisi olduğu bilinen dini liderleri kullanmıştır. Dini liderler yaptıkları açıklamalarla Rum ahaliyi, Yunan ordusunu desteklemelerine yönelik teşvik etmekte, aksi takdirde cezalandırılacaklarına dair tehdit etmektedir.[34] Yunan hükümetinin Anadolu Rumlarını Yunan ordusu ile birlikte hareket ettirmeye yönelik bir diğer yaptırımı ise Yunan Kralı'nın imzasını taşıyan, Batı Anadolu'yu kendi toprağı, bölgede yaşayan ahaliyi de Yunan vatandaşı kabul eden ve Rum erkeklerini orduya çağıran emirler olmuştur.[35] Ancak

[31] Millas, "Yunan Ulusunun Doğuşu", *a.g.e.*, 280- 286.
[32] İhsan Tevfik, Mübadele (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2017), 31-45.
[33] Aktar, *a.g.m.*, 111-112.
[34] Bilgin, *a.g.m.*, 44-45.
[35] Yunan Ordusu Başkumandanı imzasını taşıyan emirde, davet edilen Rumların İkinci Piyade Fırkasının Depo Alayına müracaat etmesi ve emre harfiyen uymaları istenmişti. BOA, DH. KMS., 52-5/72. ; Bilgin, *a.g.m.*, 47.

bu emirlere Anadolu Rumları'nın tamamı tarafından uyulmadığı görülmektedir.[36] Yunan ordusu ise Anadolu Rumlarının tamamından göremediği desteği, kendilerine arazi ve çiftlik verileceğini vaat ederek Yunanistan ve adalardan nakletmeye başladığı askerlerde bulmaya çalışmıştır.[37]

Rum ahali, Yunan ordusunun Batı Anadolu'ya asker çıkardığı dönemde, teşvikle ya da baskıyla Yunan hükümetinin tarafında olmuş, 1922 yılında yapılan Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordusunun mağlubiyeti ve geri çekilmesiyle birlikte, Rum ahali de Yunanistan sınırlarına göç etmek zorunda kalmıştır.[38] Yunanistan sınırlarında kalan Müslüman ahali de 'sınırların yanlış tarafında kalması'[39] gerekçesiyle, 30 Ocak 1923[40] tarihinde imzalanan, ancak Anadolu Rumları'nın zoraki göçünden yaklaşık bir sene sonra nakil uygulamalarına başlanılan 'Mübadele' kararı ile, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne göç etmek zorunda kalmıştır. Türk ve Yunan halklarının artık aynı bayrak altında yaşayamayacağı kararı ve halkların birlikteliğinin "Nüfus Mübadelesi" ile sonlanması böylelikle kesinleşmiştir.

İstanbul'un, Bizans yönetiminden Osmanlı yönetimine geçişinden, ulusçuluk akımının etkisi ile Yunanistan'ın bağımsız bir ulus-devlet olarak kuruluşuna kadar Rum ahali ve Müslüman ahalinin birlikteliğini, Taner Bilgin, "aynı kadere ortak olmak" olarak değerlendirmektedir.[41] İhsan Tevfik, *Mübadele* başlıklı araştırmasında; Fransız İhtilali ile birlikte gelişen ulusçuluk akımından ve bu akımın etkisi altında kalan ulusların oluşturduğu bağımsızlık hareketleri sonucunda kurulan ulus-

[36] Yunan Hükümeti Tekfurdağı'nda bulunan otuz beş yaşına kadar olan Rumları askere sevk etmiş, ancak sevk sırasında birçoğu firar etmişti. BOA, DH. EUM. SSM., 46/8. ; Bilgin, *a.g.m.*, 43.
[37] BOA, DH. EUM. AYŞ., 76/25. Balkan Harbi'nden sonra mübadele edilen Rumlarla, askerlikten kaçmış olan Rumlar ve Yunanistan ve adalardan birçok Yunanlı, kendilerine arazi ve çiftlik verileceği vaadiyle Anadolu'ya nakledilmeye başlandı. Sahipli arazilerden zorla göç ettirilen Türklerin evlerine ve çiftliklerine bu Rumlar yerleştirilmeye çalışıldı. Mustafa Turan, Y*unan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923* (Ankara: Atam Yayınları, 2006.), 52. ; Bilgin, *a.g.m.*, 43.
[38] Bilgin, *a.g.m.*, 40-68.
[39] Clark, "Önsöz: Lozan'ın Çocukları" *a.g.e.*, xiv.
[40] Aktar, *a.g.m.*,148.
[41] Bilgin, *a.g.m.*, 38.

devletlerden, gelişen isyanlar ve çatışmaların bölgedeki halkı nasıl etkilediğinden ve bağımsızlık hareketlerinin sonuçlarından bahsetmektedir.

> 1789 Fransız İhtilali, dünyanın dengelerini değiştirdi. Milliyetçilik akımları kısa süre içerisinde her yeri sardı. Avrupa'nın bir parçası olan Balkanlar, ulusalcı akımların etkisinde fazlasıyla kaldı. Başta İngiltere, Rusya gibi büyük devletler olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri olan güçlü devletler, Balkan Devletlerini kendi politikaları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar. Bazen el altından, bazen açıkça Osmanlı'ya bağlı unsurları Osmanlı'ya karşı kışkırttılar.
> Bağımsızlık hareketleri, bilindiği üzere Balkanlar'da yaşayan ulusları, kendi devletlerini sadece kendi milletinden oluşturmak amacına yöneltti. Yunanistan'ın kurulması ve diğer Balkan Devletlerinin de bağımsızlık yolunda Avrupalı devletlerin desteğiyle kararlı bir şekilde yürümeleri, Osmanlı'yı zor durumda bıraktı. Bu çerçevede yaşanan çatışmalardan, en fazla etkilenenler, imparatorluğun Balkanlar'da, özellikle Makedonya'da yaşayan Türk unsurları oldu. Her yeni savaş yeni bir göç dalgası doğurdu.[42]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, tarihte Yunan İsyanı olarak anılan, 1821-1829 yılları arasında yaşanmış olan bağımsızlık hareketi ile kopan ve bir ulus-devlet haline gelen Yunanistan'ın halkı, bağımsızlık hareketlerinin başlamasından önce içinde bulundukları yönetim hakkında fikir ayrılıkları yaşamaya başlamışlardır. Herkül Millas, "Yunan Ulusunun Doğuşu" başlıklı araştırmasında, henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan Rum ahalinin, bağımsızlık yanlısı ve karşıtı olarak ikiye ayrılmasını anlatmaktadır.

> Bu iki kesim 'Türk'ün özelliklerini', yani imajını, 1790-1830 yıllarında uzun uzun tartışmışlardı. İhtilali isteyenlere göre Türk her bakımdan kötüydü; geri, baskıcı vb. bir düzeni zorla Yunan halkına kabul ettirmişti, halkın sıkıntıları ve geriliği Osmanlı/Türk 'boyunduruğu' yüzündendi, Türk vahşiydi, gaddardı, ağır vergiler ve angaryalarla halkı ezmişti, ezmekteydi, 'dinimize' sınırlamalar getirmişti, çocuklarımızı zorla Müslüman kılmış yeniçeri olarak bize karşı salmıştı, özgürlüğümüzü bütünüyle kısıtlamıştı, acımasızdı, sömürücüydü, barbardı, kadınlarımızı hareme almıştı vb…
> Öteki kesim, yani Osmanlıya karşı (en azından henüz) başkaldırmayı istemeyenler, Türk'ün 'o denli' kötü olmadığını vurgulama yolunu seçmişti: Osmanlı dinimize göreli bir hoşgörüyle bakmıştır, bize ayrıcalıklar sağlamıştır, vb. Sonunda bu ideolojik mücadeleyi 'Batı'ya daha yakın olan ve Yunan devletinin kuruluşunu sağlayan kesim kazanmıştı.[43]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki diğer Hristiyan ulusların bağımsızlığını ilan etmeleri ve Osmanlı'nın Balkanlarda büyük ölçüde toprak

[42] Tevfik, *a.g.e.*, 34-35.
[43] Millas, "Yunan Ulusunun Doğuşu", *a.g.e.*, 282.

kaybetmesine sebep olan en önemli süreç ise "93 Harbi" olarak da bilinen "Osmanlı-Rus Savaşı" olmuştur. Rusya'nın Balkanlar üzerinde genişleme isteği ve Panslavizm'i yayma çabası, Hristiyan ulusları etkilemiş ve Balkan Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Balkanlarda güç dengeleri değişirken ve uzun süren savaşlar tekrarlanırken, bölgede yaşayan halk çok fazla kayıp vermiştir. Huzurlu bir yaşam alanı bulamadıkları ve sürekli tehdit altında oldukları için bölge göç vermiştir. Bruce Clark, Balkan Devletlerinin bağımsızlık hareketleri ve Rusya ile yaşanan savaşın sonucu olarak halkın göç hareketlerinden bahsetmektedir.

> Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilme harekatı, 1804 Sırp isyanı ve kendini bilinçli olarak münhasıran Hristiyan olarak niteleyen yeni bir Yunan devletinin 1829'da kurulmasıyla başlamıştı. Bu toprakların üzerinde yaşayan Müslümanlar ya katledildi, ya sürüldü ya da Hristiyan yapıldı. 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan gibi, topraklarını genişletme meselesinde Yunanistan ile aynı hayallerin peşinde olan bu yeni ve ekseriyeti Hristiyan devletleri tanımak zorunda kalmıştır. Bu arada imparatorluğun bir kısım Müslüman seçkininin, özellikle de Batılılaşmış bürokratların arasında huzursuzluk giderek artıyordu; onlar da gerek maddi gerekse kültürel alanda Batılılaşmanın meyvelerinden kendi paylarına düşeni almak istiyorlardı. Bu sırada bir yandan da Osmanlı topraklarının bağrında Müslüman nüfus artmaktaydı. Rusya imparatorluğuyla yaşanan her çatışma sonrası, Rusya'nın topraklarını genişletmesiyle sonuçlanan her hamlesinin sonunda, yüz binlerce Müslüman Rus çarının hakimiyetinde yaşamaktansa Anadolu'ya kaçıyor, Anadolu'daki Hristiyanlar da ters istikamete doğru göç ediyorlardı. Balkanlar Hristiyanlaştıkça Anadolu Müslümanlaşıyordu. [44]

Yirminci yüzyılın başlarında Balkan Devletleri bağımsızlıklarını ilan etmiş, birer ulus-devlet halinde uluslararası siyasette yerlerini almışlardır. Bu devletler de, benimsedikleri ulusçuluk etkisiyle, kurdukları yeni devlet düzeninde sadece kendi milletlerinin bireylerinin yaşamasını hedeflemekte ve bölgede güç üstünlüğü sağlamayı amaçlamaktadırlar. Balkanlar'da 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları sırasında, bölgede yaşayan Müslüman ahali ve gayrimüslim ahali arasında da dengeler değişmiş, bölgede yaşayan Müslüman ahali için, Osmanlı-Rus Savaşı döneminde olduğu gibi Anadolu'ya göç serüveni başlamıştır.

[44] Clark, "Parçalanmış Bir Dünya", *a.g.e.*, 7-8.

Balkan Savaşları'nın sonucunda Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar ilerlemiş ve binlerce Rumeli Müslümanı da savaş mağduru olarak İstanbul'a sığınmıştır. Arnold Toynbee, bu durumu; "İstanbul'un 65 kilometre yakınında, Çatalca'da durdurulan Bulgar ordusunun top sesleri şehirde işitilirken, yaklaşık 250.000 Rumeli göçmeni kağnı arabalarına yükledikleri birkaç parça eşyaları ile perişan durumda şehrin sokaklarında geziniyor ve başlarını sokacak bir dam arıyorlardı." [45] diyerek aktarmakta ve şu sonucu eklemektedir: "1912'den itibaren Rumeli göçmenlerinin gelişi Anadolu'da daha önce rastlanmayan ölçüde bir duygusal gerginlik ve öç alma arzusu yaratmıştır. Ve Balkan Savaşları [sonunda] iki tip mağdur ortaya çıkmıştır: bir tarafta Rumeli Türkleri, diğer tarafta da Anadolu Rumları."[46].

Balkanlardan gelen Müslüman ahalinin Anadolu'ya her göç hareketi ve iskanı, Anadolu'da yaşayan Gayrimüslim halkın çoğunluğu oluşturan kesim ve hükümet tarafından tepki çekmesine sebep olmaktadır. Tevfik, araştırmasında, Balkan Savaşları sonrasında yaşanan göçlerin daha önce Osmanlı-Rus Savaşı döneminde de yaşanmış olmasından ve Osmanlı hükümetinin bu göç hareketlerine karşılık vermeye çalışmasından bahsetmektedir.

> 1914'teki Osmanlı- Yunan mübadelesi, gayrimüslim unsurun göç ettirilme çabalarının ikinci aşamasıdır. Yunanistan toprakları içerisinde Makedonya Müslümanlarına uygulanan baskılar gitgide çoğalıyordu. Özellikle 1914'te daha da artan baskılarla karşılaşıyordu Müslüman nüfus. Bunun karşılığında, Osmanlı hükümeti de Rumları açıkça olmasa da el altından rahatsız ederek göç etmeye sağlamaya çalıştı. Bu politikayı Anadolu'nun iç kesiminde değil, daha çok Ege'de ve Trakya'da uyguladı.[47]

Ayhan Aktar, araştırmasında; Balkan Savaşları'nın sonucunda, 1914 yılında Rumeli Müslümanları'nın Anadolu'ya göç etmesinin ardından, göçe maruz kalan ahali ve yönetim kadrolarının baskıları sebebiyle yaşadıkları yerden göçmek zorunda

---

[45] Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations,* çev. Ayhan Aktar (Boston: Houghton Mifflin Company, 1922), 138. ; Ayhan Aktar, "Nüfusun Homejenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924" *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 26.

[46] Toynbee, *a.g.e.*, 139. ; Aktar, *a.g.m.*, 27.

[47] Tevfik, *a.g.e.*, 44.

kalan Anadolu Rumları'ndan bahsetmekte ve göç hareketleri ile ilgili durum değerlendirmesi yapması için görevlendirilen Osmanlı Devleti'nin Atina Elçilik Müsteşarı Galip Kemali Bey tarafından "halkların mübadelesi" fikrini ve Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin bu fikre karşı olumlu görüşlerini, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle bu sürecin hayata geçemeyişini aktarmaktadır.

> Aynı dönemde, Trakya'dan Yunanistan'a göç etmiş olan Osmanlı Rumlarının Batı Trakya'daki Müslüman köylülere yaptıkları baskılar da Osmanlı Devleti'nin Atina Elçilik müsteşarı Galip Kemali [Söylemezoğlu] Bey tarafından Yunan hükümeti nezdinde protestolarla gündeme getirilmekteydi. Bölgeye yaptığı tetkik gezisi sonunda, Galip Kemali Bey'in aklına bu çatışmaların ancak nüfus mübadelesi ile çözülebileceği düşüncesi gelir. Galip Kemali Bey, 12 Mayıs 1914 tarihinde merkezden yetki almak amacıyla Sadrazam Sait Halim Paşa'ya hitaben çektiği telgrafta, Yunan Başbakanı Venizelos ile bu konuyu görüştüğünü ve "sırf şahsi bir mütalaa olmak üzere Başvekile Makedonya'daki Müslümanlarla, Aydın vilayeti dahilindeki Rumların 'mübadele' edilmesini teklif" ettiğini belirtir. Galip Kemali Bey, Venizelos'un da mübadeleye sıcak baktığını anlatarak bu konunun bir sonuca bağlanması için merkezden yetki ister. Osmanlı hükümetinin de olumlu yaklaşımı sonucunda İzmir civarındaki (Aydın vilayeti) Rumlarla, Makedonya'daki Müslümanların "zorunlu olmayan bir biçimde" mübadelesi için ilk sözlü anlaşma sağlanır ve çalışmalar başlar. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması ile bu konu tamamen kapanır.[48]

Balkanlar'dan Anadolu'ya göçmek zorunda kalan Müslüman ahalinin yaşadıkları hem Anadolu'da yaşamakta olan din kardeşleri hem de hükümet tarafından tepki görmüştür. Bu tepkinin yönlendiği adres ise Anadolu'da yaşayan gayrimüslimler olmuştur. Gayrimüslimlere güven azalmış ve başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında düşman birliklerle ortak hareket edeceklerine dair kaygı oluşmuştur. Bu yüzden hükümet bu dönemde gayrimüslim tebaa ile ilgili bir takım önlemler almıştır. Taner Bilgin, Anadolu Rumları için olumsuz sonuçlar doğurmuş olan dönemi şöyle aktarmaktadır.

> Yunanistan'ın 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aleyhine uygulamış olduğu yayılma politikası doğal olarak Osmanlı himayesinde yaşayan Anadolu Rumlarını da olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Nitekim 20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, Anadolu Rumları da dahil olmak üzere kendi himayesinde yaşayan azınlıklar için bazı önlemler almak mecburiyetinde kaldı.
> Osmanlı Devleti'nin bu konuda aldığı ilk önlem, askerlik yükümlülüğünün bütün Osmanlı vatandaşları için zorunlu tutulmasına dair kanunun çıkarılmasıydı. Daha önce Gayrimüslimler belli bir bedel karşılığında askerlikten muaf olurken artık bu haktan

[48] "Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları", *Canlı Tarihler 5* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946); Aktar, *a.g.m.*, 27.

> faydalanamayacaktı. [49] Bu konunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında söz alan Kozmidi Efendi, Ohannes Varteks Efendi ve Yorgo Boşo Efendi gibi mebuslar, Gayrimüslimlerin askere alınmalarını "Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eşitlik fikrini yerleştirmek için askerlik yapmak şarttır." gibi sözlerle olumlu karşılamışlardı. Ancak sonuç hiç de öyle olmadı. Çünkü askerlik yapmak istemeyen binlerce Rum genci, firar ederek Yunanistan'a kaçmıştı. Sadece Edirne vilayetinden kaçan firarilerin sayısı 12 bin kişiye ulaşmıştı. Elbette firar olayları sadece Edirne ile sınırlı değildi. Anadolu'nun birçok yerinde yaşayan Rumlar askere gitmemek için bu yola başvuruyordu. Bunun yanında harp sırasında Rumların katledileceği şeklindeki haberlerin çıkması ise Anadolu Rumlarını iyice telaşa sürüklemiş ve Anadolu'nun kimi Rum kasabaları tamamen boşaltılmıştı. [50]

Ayhan Aktar, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler" başlıklı çalışmasında, Birinci Dünya Savaşı için çıkan seferberlik kararından, yönetim kadrolarının gayrimüslimlere karşı olan güvensizliğinden kaynaklı aldığı tedbirlerden, Amele Taburu olarak adlandırılan birliklerden bahsetmektedir.

> İttihad ve Terakki hükümeti Almanya ile gizli anlaşma imzaladıktan bir gün sonra, 3 Ağustos 1914 tarihinde, "umumi seferberlik" kararı almıştı. Tabii ki, seferberlik kararı sonrasında yüz binlerce asker silah altına alınırken 20-45 yaşları arasındaki Ermeni erkek nüfus da askere alınmıştı.[51] İttihad ve Terakki hükümetinin gayrimüslim nüfusa karşı güvensizliğinin ilk göstergesi seferberlikten bir hafta sonra ortaya çıkmıştı. Dahiliye Nezareti tarafından ilgili vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen 10 Ağustos 1914 tarihli şifreli telgrafta, silah altına alınan gayrimüslim erlerin ellerinden silahlarının alınarak "yol hizmetinde çalıştırılmaları" gerektiği bildiriliyordu. Bu emre göre, yerel yöneticiler de bakımı veya inşaatı gereken yolları ordu kumandanlıklarına bildirecek ve amele taburlarının inşaat esnasında kullanacağı araç ve gereçler de valiler ve mutasarrıflar tarafından temin edilecekti.[52] Böylece, gayrimüslim erlerin silahsızlandırılması ve amele taburları bünyesinde örgütlenmesi başlamıştı.[53]

Savaş haberi gayrimüslim ahalide büyük korku yaratmıştır. Savaşa bir devletin tarafında katılıyor ve karşı taraflar için hedef olarak görülüyor olmanın yanı sıra, kendilerine güvenilmediği için silahlandırılmamaları, kendilerini koruyamayacakları anlamına gelmektedir. Bu yüzden "Amele Taburu" olarak adlandırılan özel

[49] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2000), 129; Bilgin, *a.g.m.*, 40.
[50] Bilgin, *a.g.m.*, 40.
[51] Seferberlik kararı hakkında bkz. Yiğit Akın, "The Ottoman Home Front during World War I: Everday Politics, Society, and Culture", yayımlanmamış doktora tezi, Ohio State University, 2011, s. 20-73 ; Ayhan Aktar, " I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler" *Toplumsal Tarih 255 / Mart 2015*, 35.
[52] DH.ŞFR, 43/214, 28 Temmuz 1330 [10 Ağustos 1914] tarihli Dahiliye Nezareti Müsteşarı Ali imzalı şifreli telgraf. ; Aktar, *a.g.m.*, 35.
[53] Aktar, *a.g.m.*, 35.

birliklerde yer almamak için haberi duyanların bir kısmı göç etmiş, bir kısmı silahlanıp dağlarda yaşamaya başlamış ve çeteler oluşturmuş, bir kısmı ise evlerin tavan, çatı katı, döşeme altı, samanlık gibi gizli sayılabilecek alanlarında saklanarak savaşın bitmesini beklemeye çalışmıştır. Taner Bilgin, araştırmasında savaşa katılmamak için göç eden Rumların sayılarına dair, Talat Paşa'nın aldığı düşünülen notlardaki verileri aktarmaktadır.

> Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'daki birçok yerli Rum askere gitmek istememiş ve Yunanistan'a, adalara ve Avrupa'nın değişik ülkelerine kaçmışlardır. Talat Paşa'ya ait olduğu belirtilen bir not defterine göre, 163.975 Rum askerlik sebebiyle Yunanistan'a firar etmişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde kendisine karşı Anadolu Rumlarından gelecek tehlikelere karşı almaya çalıştığı bu önlem Rumların Anadolu'yu terk etmesine neden olmuştu. [54]

Birinci Dünya Savaşı yıllarında hükümetin gayrimüslimlere karşı olan güvensizliği yüzünden aldığı tek önlem "Amele Taburu" oluşturmak değildir. Kıyı bölgelerde yaşamakta olan Rumların iç bölgelere sevkine karar verilmiştir. Taner Bilgin, bu kararı şöyle özetlemektedir.

> Osmanlı Devletinin Dünya Harbi sırasında aldığı diğer bir önlem ise Anadolu Rumlarını daha güvenli bölgelere sevk etmekti.[55] Bundaki amaç Boğazlar'ın güvenliğini sağlamak ve İtilaf Devletleri'nin çıkarma yapabileceği yerleri kontrol altında tutabilmekti. Bu düşünceyle hükümet; Marmara, Ege, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri'nde Rum halkının bir kısmını daha güvenli yerlere sevki tabi tuttu.Aslında Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu karar tüm sahil kesimlerindeki Rumların sevki manasına gelmiyordu. Ancak harbin sonlarına doğru Yunanistan'ın savaşa girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, yapılmakta olan tehciri daha da genişletti.[56] Elbette ki bu durum bölgede yaşayan Anadolu Rumlarını oldukça rahatsız edecekti. Zira Rumlar yüzyıllardır yaşadığı kasabalarını, evlerini terk etmek ve bütün mal varlıklarını geride bırakmak istemiyorlardı. Ancak sonuç değişmemiş, birçok Rum sevke tabi tutulmuş ve Rumlardan boşalan yerlere Türkler yerleştirilmişti.[57]

Osmanlı hükümetinin 18 Ekim 1918'de yayımladığı bir emir ile savaş hali nedeniyle bir bölgeden başka bir bölgeye sevk edilen insanların eski yerlerine geri dönmeleri kararlaştırılmış, savaş sırasında mülklerini, topraklarını bırakmak zorunda

---

[54] Cengiz Mutlu, "Balkan Savaşları'ndan Lozan Konferansı'na Osmanlı Devleti'nde Rum Sürgünleri ve Göçleri", *History Studies: International Journal of History, 4/2* (July 2012), 265. ; Bilgin, *a.g.m.*, 41.
[55] BOA, DH. EUM. AYŞ. , 72/71. ; alıntılayan Bilgin, *a.g.m.*, 41.
[56] Mutlu, *a.g.e.* 264-265. ; Bilgin, *a.g.m.*, 41.
[57] Bilgin, *a.g.m.*, 42.

kalan Rumlar da bu haber ile eski yaşadıkları yerlere geri dönmeye başlamışlardır.[58] Ancak Rumlar evlerine geri döndükleri zaman yerlerine iskan edilmiş olan Müslüman ahali ile karşılaşmış, bu sorunun çözülmesi için mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme sonuçlarında başlangıçta Rumların evlerini geri almamasını kararlaştırılmış olsa da, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgal ettiği dönemde, iç bölgelere sevk edilen Rumlar eski yerleşimlerine geri dönebilmişlerdir. Bu sefer de Müslüman ahali Yunan işgali altında olmayan bölgelere göç etmek durumunda kalmıştır. Bu durum da, Rumlar ve yerlerine iskan edilen Müslüman ahali arasındaki barış ortamının bozulmasının sebeplerinden biri olmuştur.[59]

Birinci Dünya Savaşı, savaşın İtilaf Devletleri'nin galip gelmesi, Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu tarafın mağlup düşmesi ile sonuçlanmıştır. Yunanistan da, kazanan tarafa dahil olan ülkelerden biridir ve savaşın galibiyetle sonuçlanmasıyla birlikte topraklarını genişletmek için harekete geçmiştir. Büyük idealarını gerçekleştirme hayalinde olan Yunanistan, Paris Konferansı sonrası aldığı galip devletlerin izni ile Batı Anadolu'yu işgale başlamıştır.[60] Yunan ordusunun Batı Anadolu'ya girişi, Anadolu Rumları'nın bazıları için kurtuluş olarak görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında, zorunlu koşulan askerlik ve silahlandırılmadan Amele Taburu'nda görevlendirilmeleri, kıyı kesimlerdekilerin yaşadıkları yerlerden, evlerinden zorunlu olarak iç bölgelere sevki, çete baskınları, can kayıpları, mal kayıpları yüzünden çaresiz hisseden insanlar, Yunanistan hükümetinin hakimiyeti altında güvenle yaşayacaklarını düşünmüşlerdir.

Yunanistan'ın etkin güç olmasını ve bu duruma karşı kendilerini nasıl konumladırmaları gerektiğini bilmeyen Rum ahali ise, korkuyla ve dini baskılarla

---

[58] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), İSH, 146/21/21-1. ; Bilgin, *a.g.m.*, 42.

[59] Bilgin, *a.g.m.*, 42-43.

[60] Hakan Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye- Yunanistan İlişkileri" (Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi : C:5, S:2, 2004), 35-50. ; Fahri Yetim, "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, Aralık 2006,205. ; Salih İnci, "Türk- Yunan Siyasi İlişkilerinde Azınlıkların Dini Kurumları Meselesi (Patrikhane Örneği) ," *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2010), 2. ; Bilgin, *a.g.m.*, 42-43.

Yunan hükümetinin yanında hareket edecek şekilde yönlendirilmişlerdir. Taner Bilgin araştırmasında, Yunanistan'ın Anadolu Rumları üzerinde kurmaya çalıştığı baskıyı ve egemenliği, onları kullanarak Küçük Asya hayalini gerçekleştirme çabasını, bu yolda izlediği adımları ve politikaları anlatmaktadır.

> Yunanistan'ın Büyük İdeasını gerçekleştirmesi, Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketinin son bulmasına bağlıydı. Fakat geniş Anadolu coğrafyasını kontrol edebilmek için elinde yeterli insan kaynağı mevcut değildi. Bu nedenle Yunanistan, Anadolu Rumlarını kullanma yoluna gitti ve Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaşayan Rum halkını Yunan ordusunda Türklere karşı savaşmak için askere davet etmeye başladı. Ancak bu talep Anadolu'daki Rumların tamamı tarafından kabul görmedi.[61] Dolayısıyla Yunanistan yeni yollar denemeye başladı.[62] Bu yolların başında din propogandası gelmekteydi. Özellikle Yunan toplumunda din adamları son derece etkindi.[63] Bunun bilincinde olan Yunanistan, Anadolu'daki Ortodoks dini liderlerin Yunanistan emellerine hizmet etmesini istedi.[64]

Rum ahali üzerinde etkin olan dini liderlerin de bu isteği yerine getirdiği görülmektedir. Patrik vekili Doretheos; "Osmanlı tebaası olan Rumların, Osmanlı Devleti'ne karşı hiçbir bağları veya vecibeleri kalmamıştır. Osmanlı Devleti'nin, Patrikhane'ye ve cemaate tanıdığı imtiyazlara da ihtiyaç kalmamıştır…"[65] şeklinde bir açıklamada bulunarak Rumların, Osmanlı Devleti ile bağını koparmayı hedeflemiştir. Ulvi Keser, "Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü Ve Hrisostomos- Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış" başlıklı araştırmasında, dönemin etkili din adamlarından İzmir Metropoliti Hrisostomos'un, Anadolu'da yaşayan Rumları, Büyük Yunanistan Krallığı kurma yolunda yönlendirişinden ve "Küçük Asya Cemiyeti" aracılığıyla da yayımladığı bir bildiriyle 15- 50 yaş arasındaki Rumların, Yunan ordusuna katılmasını isterken bu karşı davrananların da cezalandırılacaklarını bildirmesinden bahsetmektedir.[66]

---

[61] BOA, DH. EUM. SSM., 46/8 ; Bilgin, *a.g.m*., 43.
[62] BOA, DH. EUM. AYŞ., 76/25. ; *Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919- 1923* (Atam Yayınları : Ankara, 2006), 52. ; Bilgin, *a.g.m*., 43.
[63] Ulvi Keser, "Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış" *Turkish Studies*, 5/3 (2010), 1641.; Bilgin, *a.g.m.*, 44.
[64] Bilgin, *a.g.m.*, 44.
[65] İnci, *a.g.m*., 11; Keser, *a.g.e*., 1637; Zafer Çakmak, *Batı Anadolu'da (İzmir Havalisinde) Rumların Faaliyetleri (1919- 1922) (* Elazığ: 2004), 171,172. ; Bilgin, *a.g.m*., 44.
[66] Keser, *a.g.e*. 1647-1649. ; Bilgin, *a.g.m*., 44.

Anadolu Rumları için, Balkan Savaşları döneminden itibaren başlayan, Birinci Dünya Savaşı sırasında devam eden ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonunda Yunan ordusunun geri çekilmesi ile sonuçlanan yıllar, içinden çıkılması zor ve etkisi büyük kararlardan oluşmaktadır. Anadolu Rumları, bu dönemlerde büyük bir korku ortamında, hangi hükümetin yanında olsalar, ötekinin karşısında olacakları bilincinde hareket etmişler ve sonucunda ağır bedeller ödemişlerdir. Uzun süren savaş dönemi sırasında yaşananlar, Anadolu Rumları ile Müslüman ahali arasında güvensizlik oluşturmuştur.

Uluslararası siyasette iki ayrı ulus-devlet olarak yerini bulan Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halkları, tarihi birlikteliklerinin sonlanması ile neticeye kavuşan uzun süren savaş döneminde, karşılıklı büyük kayıplar vermişler ve birbirlerine karşı tehdit oluşturmaya devam eden düşmanlar haline gelmişlerdir. Sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırlarında yaşamakta olan Anadolu Rumları değil, Yunanistan sınırları içinde yaşamakta olan Müslümanlar da bundan sonraki süreçte "bedel" olarak görülecek ve birçok şeyin bedeli her iki gruba da ödetilecek, her iki grup da kendisinden sonraki nesiller için de sonuçları olan bir olayın parçası olmak zorunda kalacaktır.

1.3. "Siyasilerin Planladığı Mübadele" ile "Kitlelerin Yaşadığı Mübadele" Değerlendirmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, Yunanistan'ın da savaşın son döneminde katılarak içinde bulunduğu İtilaf Devletleri'nin savaşın galip tarafı olması, savaşın mağlup gelen tarafında yer alan, çok fazla toprak kaybetmiş ve iç işlerini yönetmekte de zorluk çeken Osmanlı Devleti'nin iyice güçten düşmesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın galip ülkelerinden Yunanistan, 'Megali İdeası'nı gerçekleştirmek için Batı Anadolu'yu işgal etmeye, Küçük Asya'nın kalesi olarak gördüğü, dönemin en önemli liman kentlerinden İzmir'e 15 Mayıs 1919 günü çıkarak başlamıştır.[67] İzmir ve çevresinde yaşayan Rum kesim uzun süren savaş döneminin bitmiş olduğu ve Yunan hükümetinin bölgedeki istikrarı sağlayacağı umuduyla bu süreci sevinçle karşılamışlardır. Rum ahali bu hususta iki?? ayrılmıştır; çünkü Yunan hükümetinin egemenliği altında yaşamak ve onlarla birlikte hareket etmek istemeyen, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmeye devam eden Rumlar da mevcuttur.[68] Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde başlayan Türk Kurtuluş Savaşı, on yıl süren savaşlar bütününün son dönemidir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Türk birliklerinin 30 Ağustos 1922 günü Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile galip geldiği kesinleşmiş, "savaşan taraflar açısından nihai hedefin İzmir olduğu bir yarış" başlamıştır.[69] Yunan ordusu, birliklerini İzmir'de toplama ve Yunanistan'a ulaştırma gayesindedir. Ancak İzmir'de toparlanmak üzere geri çekilme sırasında birçok yerleşime zarar vermiştir. Yunan hükümetinin işgali ve bölgedeki hakim güç olduğu dönemlerde rıza göstererek ya da zorlanarak birlikte hareket etmiş olan Anadolu Rumları, geri çekilme sırasında verilen zararın misillemesi olacağı ve bu misillemenin hedefinin onların

---

[67] Ali Güler, *Dünden Bugüne Yunan- Rum Terörü* (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 23-29.; Bilgin, *a.g.m.*, 43.

[68] Bilgin, *a.g.m.*, 39-79.

[69] Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi" *Türk Milliyetçiliği, Gayrımüslimler ve Ekonomik Dönüşüm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.), 103.

yerleşkeleri olacağı endişesiyle, hazırlıksız bir şekilde yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Liman kenti olan İzmir'de toparlanan göçmenler, Yunanistan topraklarında güvende olacakları ve yeniden yapılanacakları umuduyla yolculuklarını sağlayacak olan gemileri beklemeye başlamışlardır.[70]

Bu kitlesel göç hareketinin başlamasıyla, mübadele süreci de fiilen başlamış olup daha sonraki dönemde uluslararası diplomaside karara bağlanmıştır. Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin homojen bir toplum yaratmak idealiyle, yüz binlerce kişiyi ve sonraki nesillerini, kendilerini birey olarak ve ait oldukları toplumları tanımlamak açısından birçok problemle karşılaştırdığı görülmektedir. Anlaşılmaktadır ki; hükümet temsilcilerinin onayladığı düzenleme, süreci yaşayacak olan kitleleri etkilemiş, zorunlu göçe maruz kalan kitlelerin göç ve iskan süreçlerini deneyimleme şekilleri ise, ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan her iki toplumu ve mübadillerin gelecek kuşaklarını etkilemiştir. Anadolu Rumları'nın hızlıca, hazırlıksız şekilde ve belirsizlik içinde topraklarını bırakmalarına örnek olarak, o dönemde, bugünkü adıyla Şirince köyünde yaşayan Angela Katrini, köylerinden Türk çetelerin kendilerine zarar vereceği haberiyle apar topar kaçıp İzmir'de toparlanmalarını, gemileri beklemelerini ve gemi yolculuğunda şahit olduklarını şöyle aktarmaktadır.

> Nere gidiyoruz? Gittiğimiz yeri bilmiyoruz. Getirdiler bizi İzmir'e. Tuttular koca bir bahçe. Bütün milleti koydular oraya. Bazısı aç, bazısı susuz… İki üç gün orada bekledik. Ne bulduysak, patlıcan, domates, şu bu yedik. Başımızda askerler… (…) Bazı insanlar vardı. Ellerinde su testileriyle yanımıza gelirler: 'Gavurlar susamışsınızdır, su getirdik, su için!' diye su verirlerdi, sen ben gibi insanlar. İyi, insaniyetli Türkler. (…) İzmir'in içinde beş on gün sürüdükten sonra bütün erkekleri ayırdılar. O zamana kadar babam arkasında gezdirmişti bizi. Babamı da aldılar. 'Esir kalacak erkekler!' dediler. (…) Daha sonra hepimizi, kızları, kızanları, karıları çılbalttılar! Baktılar üstümüze. Yanımızda erkekler yoktu. Aramadan sonra, 'Haydin geçin bakalım!' dedi askerler, getirdiler bizi İzmir'in içine, deniz kıyısına. Önümüz deniz. Arkamızda koca koca evler, oteller. Bir de baktık arkamızdaki evler yanmaya başladı. Kimi söndürmeye çalışıyor. Bir kadın yanmaya başladı. Kurtulurum diye attı kendini denize. Kurtulur mu, orada boğuldu gitti. Fistanları açıldı… Aldı deniz, götürdü… Allah'tan söndü sonra yangın. On beşinci gün kömür vapurları geldi. Doldurdular hepimizi. Kapkara olduk. Tanınmıyor insan. Kimi bağırıyor: 'Ana

[70] Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Greece, 1910- 1929 (M 443): İstanbul'da Amiral Mark L. Bristol'den ABD Dışişleri Bakanlığına, 13 Eylül 1922 tarihli ve 868.48/92 sayılı belge.; alıntılayan Aktar, *a.g.m.*, 113-114.

> nerdesin?'; kimi çağırıyor: 'Kardeşim nerdesin?' diye. Vapurda ölenler oluyordu… Nere saklayacaklar, saklayıp da nereye gömeceklerdi? Ölenleri atıyorlardı denize…[71]

O günlerde İzmir'de büyük bir karmaşa ortamı hüküm sürmektedir. Kentin kozmopolit yapısı ve kurulu düzeni, belirsizlik ve endişe ortamında bozulmuş, geri çekilen Yunan ordusu, çevreden gelen çok sayıda göçmen ve şehre girmeyi bekleyen Türk birlikleri, halihazırda şehrin içinde yaşamakta olan halkıyla birlikte gerçek bir kaos başlamıştır.

Dönemin haber kaynaklarından olan *L'Illustration* dergisinin 23 Eylül 1922 tarihli sayısında, Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden itibaren dokuz gün süren Yunan ordusunun geri çekilişinin sonunda, Türk birliklerinin İzmir'e girişi sırasında şehrin ve halkın durumu konu edilmektedir.

> 9 Eylül'de Türklerin Smyrna'ya girişi şehri içler acısı bir kargaşa içinde yakaladı. Bütün tanık anlatıları, Yunan rejiminin son günlerinde paniğin tüm sınıfları kapsadığı konusunda hemfikirdir: Memurlar görevlerini bırakıp kaçıyordu, bankalar mevduatlarını talep eden mudilerin istilası altındaydı, misilleme korkusunun deliye döndürdüğü halk limandaki gemilere doğru akın ediyor, gemiye binebilmek için itişip kakışıyordu. Öğleyin, korku içindeki kalabalıktan kapkara olmuş deniz boyunca uzanan büyük sokakta bir çığlık yükseldi: İlk Türk birliği görünmüştü. Başlarında genç bir komutanın yürüdüğü süvarilerdi bunlar. […] Akşamleyin beşinci piyade tümeni gelmişti. Ertesi gün de bizzat Mustafa Kemal geldi. Müslümanlar onun için görkemli bir karşılama düzenlemişlerdi.[72]

İzmir'e giren Türk birlikleri, birliklerini Yunanistan'a döndürmeye çalışan Yunan ordusu, gemilere binmeyi bekleyen binlerce göçmen ve şehirde yaşamakta olan, hiçbir düzenleri kalmamış, istikrarı olmayan yönetim gruplarının altında ve belirsizliğin içinde kalan insanların yarattığı kargaşa dolu günlerde, bugün hala daha kaynağı araştırılan, hiçbir devletin, siyasi grubun ya da herhangi bir bireyin üstlenmediği büyük İzmir Yangını yaşanmıştır. Büyük oranda can ve mal kaybının yaşandığı yangın, kentte yaşanan zor günleri pekiştirir niteliktedir. Yangının şahitlerinden Dora Sakayan, "Entre le feu, glaive et l'eau (Ateş, Kılıç ve Suyun

[71] Kemal Yalçın, "Efes- Çirkinceli Angela Katrini" *Emanet Çeyiz* (İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2017.), 137-139.
[72] "L'Illustration, 23 Eylül 1922 Tarihli Sayı"; Marie-Carmen Smyrnelis, "Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu" *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?,* der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008-2009.), 229.

Arasında)" başlıklı yazısında, yangında yaşananları ve verdiği tahribatı örneklendirmektedir.

> Alevler yavaş yavaş evimize doğru yaklaşıyor. Alevlerin içinde eşyaların çatırtısı ve yanıcı maddelerin patlayarak havaya uçması asla görülmemiş bir cehennem görüntüsü yaratıyor. […]
> Hiç umudumuz kalmadı: yok olmamız an meselesi. Rıhtımların karşısındaki bir dizi binaya yerleştirilmiş olan pasaport bürosu bir saat içinde kül yığınına dönüştü. Rıhtımdaki bütün muhteşem binalar, ünlü Orient Carpet kumpanyası, Sporting Club, Smyrna Tiyatrosu, Kraemer Palace ve diğer muhteşem binalar birkaç saat içinde alevlere yem oldu. İskeleti kalmış duvarların çöküşünün yol açtığı güçlü uğultu ve korkunç sarsıntı uzaklara varıyor, ölümcül bir ürperti hissederek kendimizi dünyanın sonunun kurbanları gibi hissediyoruz. […]
> Evdekiler eşyalarını topluyorlar, Punto'nun kırlarına kaçmaya hazırlanıyorlar. Balkona çıkıp bakıyorum, o yönde de kurtuluş yok; Punto'ya doğru itilmiş binlerce mülteci kitle halinde yangına doğru koşturuyor, yangının daha güvenli olduğu kanısındalar. Kargaşa içindeki halk nereye gideceğini bilemiyor, bir insan seli gidip geliyor. [73]

Uluslararası İzmir Araştırmaları Merkezi Yönetmeni Yaşar Aksoy, İzmir Yangını'ndan doksan üç sene sonra bile etkilerinin görüldüğünü, kaynağının veya sorumlusunun bulunamayışını, kentin dörtte üçünün kül olduğunun tespit edildiği yangının, 1917 yılında, Selanik'teki Müslüman ve Musevi mahallelerinde yaşanan Selanik Yangını'na bir misilleme olup olmadığını değerlendirdiği araştırmasında "Güzel İzmir'i kim yakmıştır?" diye sormakta ve şöyle cevaplar üretmeye çalışmaktadır.

> 1-İzmir kendi kendine yanmıştır!
> 2- İzmir'i, 30 Ağustos büyük yenilgisinden sonra, her yeri, her şehri, her kasabayı, Uşak'ı ve çevresini, Manisa'yı ve tüm kasabalarıyla çevresini, yaka yaka İzmir'e ulaşan Yunan Ordusu yakmıştır! Veya, kaderlerine isyan eden yerli Rumlar, panik sonucu kendileri şehri kundakladılar…
> 3- Şehri kanlı bir savaş sonucu ele geçiren intikamcı Türkler, İzmirli Hristiyanlardan kurtulmak için İzmir'i yakmışlardır. Ya Mustafa Kemal gizlice kundakçılara emir verdi, ya da Mustafa Kemal'den habersiz biçimde radikal Sakallı Nurettin Paşa, kendi çekirdek kadrosu ile şehri kundakladı.
> 4- İzmir'i, Ermeni terör örgütü yakmıştır! [74]

Nasıl ve kim ya da kimler tarafından çıkarıldığı belli olmayan yangın, vatan bildikleri topraklardan ayrılmak zorunda kalan binlerce Anadolu Rumu'nun geride

[73] Dora Sakayan, "Smyrne 1922. Entre le feu, glaive et l'eau." Les épreuves d'un Médecin Arménien (Paris: L'Harmattan, 2000.) 20-21. ; Smyrnelis, *a.g.m*., 232.
[74] Yaşar Aksoy, "1922 İzmir Yangını" *KNK dergisi 26* (İzmir: İhlas Gazetecilik, 2016.), 9.

bırakacakları yerle ilgili akıllarında kalan son görüntü olmuştur. İzmir'de, ailesiyle birlikte binecekleri gemiyi bekleyen göçmenlerden Dimitrula Kostaroğlu, yangının büyüklüğünü, dağlarda alevlerin tüttüğünü hatırladığından bahsettiği anılarında, savaş esiri olarak Türkiye topraklarında kalmak zorunda olan babasının, kendileriyle birlikte gemiye biniş anının ve Yunanistan'a geçişlerinin hikayesini anlatmaktadır.

> Babam geçti bu yakaya. Babam nasıl geçti? İp gerdiler. Adamları alırlardı, alıkoyarlardı. Kadınlar ipin altından geçerdi. Bir de güzel kızları alırlardı. Ben şimdi olduğu gibi söyleyeyim size: Kızın birini tutmuşlar, bir güzel kız. Anasının da bir tanesiymiş. "Bir tanecik" derdi. O da Bursalı mıydı, neydi? Türkçe söylerdi: "Bir tane kızım. Dokunmayın kızıma. Bir tane kızım!". O kızı öyle ederken, babam ipin altından geçti. Kardeşim burasında (boynunda) birlikteydi. Bir buçuk yaşında, oğlan kardeşim babamın burasındaydı. Öyle ipin altından geçti. Babam kurtuldu. Bütün adamlar kaldı, babam kurtuldu. O kızı aldılar, gözümün önünde. Türkler aldı o kızı. Bunlar olurdu oğlum. Bunlar olurdu. Bunlar olmasın.[75]

Yunanistan'a taşınanların çoğunluğunu kadınlar ve çocuklar oluşturmakta, 18-45 yaş arasında gayrimüslim erkeklerin gönderilmesine izin verilmemektedir. Bu koşullarda Dimitrula Kostaroğlu'nun babasının geçiş hikayesi, o gün yaşanmış olan olağanüstü bir vaka niteliğindedir.

Taşıma işlemlerinin sona ermesiyle tespit edilen rakamları U.S.S. EDSALL gemisinin komutanı Halsey Powell, yazdığı raporda, İzmir ve çevresinden beş hafta içinde toplam 262.587 kişi olarak belirtmektedir. Yunan hükümetinin Atina'daki ABD Konsolos vekiline verdiği resmi rakamlara göre, Marmara Bölgesi'ndeki limanlardan deniz yolu ile gidenler de, Trakya sınırından sınırı kağnı arabasına yüklemiş oldukları eşyaları ve hayvanları ile yürüyerek geçenler de ilave edildiğinde Yunan sınırları içinde Anadolu'dan gelen ve diğer gayrimüslimlerin sayısı 15 Aralık 1922 itibarıyla 890.626 olarak tespit edilmektedir.[76]

---

[75] Murat Koray Çadırcıoğlu ve Neşe Erdinç, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi), 55.02- 56.05.

[76] Records of the Departments of State Relating to Internal Affairs of Greece, 1910- 1929, Atina Konsolos Vekili J. G. Erhardt'tan ABD Dışişleri Bakanlığına, 15 Aralık 1922 tarihli ve 868.48/309 sayılı belge. ; Aktar, *a.g.m.*, 115.

Anadolu Rumları'nın göç hikayesi gemilerle Yunanistan sınırlarına geçtiklerinde nihayete kavuşmamıştır. Yüz binlerce kişinin iskan edilmesi için yeteri kadar hane mevcut olmadığı için, mübadele kararıyla birlikte Müslüman ahalinin boşalttığı evlere iskan edilmeden önce bir kısmı çadırlarda bir kısmı ise Müslüman ahaliden alınan evlerde kalmışlar ya da onlarla birlikte aynı evi paylaşmışlardır. Dimitrula Kostaroğlu, hatıralarında gemi yolculuğundan sonra "Yerli Yunanlılar sizi nasıl karşıladı?" sorusuna cevap olarak kendilerini karşılayanların Müslüman ahali olduğunu ve bir sene beraber yaşadıklarını anlatmaktadır: "Bizi Türkler karşıladı. Biz Yunan görmedik. Diyorum sana Türkler aldı bizi evlerine. Bir sene beraberdik Türklerle. Mektebe gittim. Altı ay yedirdiler. Ondan sonra yine hükümet de verdi. Yoktu para. Hükümet bakardı; ekmek parası, yemek parası… Sonra başladık işlemeye."[77]. Anadolu Rumları, Yunan ordusunun geri çekilmesiyle birlikte, hızlıca ve hazırlıksız olarak Yunanistan topraklarına göç ettikleri için gider gitmez kendilerine yeni, kalıcı ve huzurlu bir düzen kuramamışlardır. Angela Katrini, Yunanistan'da kendi evlerine yerleşene kadar barakalarda ve çadırda yaşadıkları dönemi anlatmaktadır.

> Bir yıl Selanik'te barakalarda kaldık. Bir yıldan sonra Kateri'nin bir köyüne getirip birer çadır kuruverdiler. Baba yok, adam yok. Ne yapacaksın? Köy yeri. Ekmek yok. Darı kırarlardı. Yerlilerin darıları vardı. Darı kırmaya işçi ararlardı. Anam darı kırmaya giderdi. Günde iki buçuk drahmi verirlerdi. Köylülerden darı alırdık. Ovalardık, kavururduk. Anam içine tuz koyuverirdi. Su içelim diye. On beş gün darı kavurması yedik. Ondan sonra anam beş on kuruş aldı. Azcık darı unu verdiler. Başladık ekmek yuğurmaya. Kuru kuru ekmek. Yemek nerde bulacaksın çadırın içinde? Kimsemiz yoktu alıvermeye. Yazı kışı çadırda geçirdik. Aşağıda çay vardı. Ayağımızda ne pabuç vardı ne bir şey. Yalın ayak. Dikenler yarardı ayaklarımızı. Kışın buz. Yollar kar dolardı. Su çok uzaktaydı. Giderdik oraya bir testi su getirmeye. (…)1926'da hükümet ev verdi. Kargılardan çakma. Üstüne bir sıva. Oydu evlerimiz. Olsun çadırdan iyiydi. Üstünde kiremidi vardı. Girdik içine.[78]

Kemal Yalçın'ın, zorunlu göçe maruz kalanların anılarını aktardığı *Emanet Çeyiz* başlıklı eseri için yaptığı görüşmelerden birinde Vasili Vasiliyadis, Yunanistan'a ilk geldikleri dönemi şöyle anlatmaktadır.

---

[77] Hasan Mert ve Yusuf Yavaş, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 2008)* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi), 01.08.36- 01.09.10.
[78] Yalçın, "Efes- Çirkinceli Angela Katrini," *a.g.e*., 140.

> Neyse, 1923'ün güz ayında geldiğimizde Türkler buradaydı. Dokuz ay kadar beraber kaldık. Hoca camide her gün 'Allahü ekber!' diyordu. Onlar gidince camiyi kilise yaptık. Geldik buraya. Biz Türkçe biliyoruz, onlar Rumca. Biz Rum'duk, onlar Türk! Türkleri topladılar üçer beşer hane bir eve bizleri koydular yerlerine. Yunan hükümeti yazdan Türklerin davarını, sığırını parayla aldı. Hepsi üç dört ay sonra Türkiye'ye gideceklerini biliyordu. Götüremeyecekleri eşyaları satıyorlardı. Herkesin yüreği yangın, halimiz perişandı. Ne onların ne bizim yüzümüz gülüyordu. Biz kopup gelmiştik doğup büyüdüğümüz vatanımızdan, yurdumuzdan, toprağımızdan; şimdi onlar kopup gideceklerdi doğup büyüdükleri topraklardan, yurtlarından, vatanlarından! Neydi bu başımıza gelenler? Neydi bizim suçumuz? Babam bu topraklarda, Balkan Harbi'nde, Yunanlara karşı savaşırken ölmüştü… Şimdi biz gelmiştik Yunanistan'a![79]

Yunanistan için "Küçük Asya Felaketi" olarak görülen yenilgi sonrası geri çekilmesiyle, Anadolu Rumları'nın liman kentlerde kalabalıklar halinde kendilerini karşı kıyıya geçirecek gemileri beklemeleri ya da kara yolu üzerinden at arabalarıyla yapılmaya çalışılan uzun süreli yolculukları sonucunda ulaştıkları topraklarda, iskan edilecekleri belirli bir yerleri bulunmamaktadır. Göçmenlerin anlatılarına göre, o dönemde Anadolu Rumları'nın konaklamaları için barakalar, çadırlar ya da Müslüman ahalinin evleri kullanılmıştır. Ancak koşullar ne yeni gelen göçmenlere, ne de önceki ev sahiplerine yeterli gelmektedir. Yunan hükümeti bir savaşı yenilgi ile bitirmiş ve bununla birlikte kendisini bir anda yüz binlerce kişiyi sınırları içinde yerleştirmek zorunda bulmuştur. Türkiye'de ise zorunlu göçe maruz kalanlar tarafından, kendilerinden sonra kullanılmaması için ya da Müslüman tebaa tarafından Rumlara duyulan öfke yüzünden tahrip edilmiş evler ve aynı şekilde tahribata uğramış ya da bakımsız kalmış işlenmeyi bekleyen araziler bulunmaktadır.[80] Bu durum, her iki ülkenin de ekonomisini derinden etkilemektedir: Bir yanda yerleştirilmeyi bekleyen, birkaç parça eşyasıyla yollara dökülen, parasız ve işsiz kalan göçmenlerin bundan sonraki hayatı ile ilgili çözüm bulmak zorunda, o sırada da onların günlük hayatlarını geçirebilmelerini sağlayacak yardımları yapması gerekmekte olan Yunanistan, bir yanda büyük ölçüde çalışan ve üreten bir kitleyi kaybetmiş olan Türkiye. Böylelikle, aslında hiç akıllardan çıkmamış olan 'halkların mübadelesi' fikri tekrar gündeme gelmektedir. Daha

[79] Yalçın, "Taşova- Ferizdağlı Vasili Vasiliyadis," *a.g.e*., 100.
[80] Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de "Emval-i Metruke" ve "Fuzuli İşgal" Sorunu" *Suyun İki Yanı: "Mübadele"* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), 42.

önce, Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanan Müslüman ahalinin Anadolu'ya yaptığı zorunlu göçten ve durum ile ilgili Osmanlı Devletinin Atina Elçilik müsteşarı Galip Kemali Bey'in bölgede yaptığı teftiş ve tespitlerden ve her iki hükümet ile yaptığı yazışmalardan sonra karara bağlanmaya çalışılan 'halkların mübadelesi' konusunun, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapanmış gibi görünse de, sadece ertelenmiş olduğu düşünülebilir. Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi" başlıklı çalışmasında mübadele fikrinin, Anadolu Rumları'nın Yunanistan'a göçmek zorunda kalmasından da önce siyasiler tarafından konuşulduğunu aktarmaktadır.

> Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklara göre, daha Milli Mücadele devam ederken Ankara hükümeti mübadele fikrini dile getirmeye ve bu niyetini Avrupa başkentlerinde tartışmaya başlamıştır. Konu ilk olarak Ankara hükümetinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in Avrupa başkentlerine yaptığı ziyaret sırasında ortaya çıkmıştır.
> Büyük Taarruz'dan ve İzmir'in düşmesinden yaklaşık altı ay önce, 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanacak bir konferansa katılmak üzere 1 Mart 1922 tarihinde yola çıkan Yusuf Kemal Bey, önce Paris'e gider ve Fransız Başvekili Poincaré ile görüşür. Daha sonra İngiltere'ye geçer ve Londra'da İngiliz Hariciye Vekili Lord Curzon ile iki kez görüşür. Yusuf Kemal Bey, bu temaslarında Ankara hükümetinin gelecekte nasıl bir Türkiye özlemi içinde olduğunu Poincaré ve Lord Curzon'a anlatır. Görüşmelerde Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların geleceği meselesi gündeme gelir.[81]

Yusuf Kemal Bey, Lord Curzon ile yaptığı görüşmeler sırasında, Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında yapılmış olan Neuilly-sur-Seine Antlaşması'nın 56. maddesine ve Yunanistan ile Bulgaristan'ın aynı gün imzalamış oldukları ayrı bir ek protokole göre, Yunanistan ve Bulgaristan arasında etnik, dini ve anadil bakımından azınlık olanların karşılıklı olarak, fakat isteğe bağlı bir biçimde mübadelesinin karara bağlanmış olmasını gündeme getirmiştir. Nüfusun homojenliği isteğinin ve azınlıkların göç edilmesinin Yunanistan topraklarında daha önce yaşanmış olduğuna dikkat çeken Yusuf Kemal Bey, 18 Mart 1922 tarihinde Lord Curzon ile

[81] Aktar, *a.g.m.*, 100-101.

yaptığı görüşmeyi birkaç hafta sonra TBMM'nin gizli oturumunda milletvekillerine özetlemektedir:[82]

> Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah bu ekalliyetler silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine [yani Lord Curzon'a] gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübadele esasını teklif ettim ve dedim ki: Biz, devamlı bir sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan, onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra, bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya [Yunanistan'a] raptedeceğiz. Buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki, birbirimizin elini tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celbetmek lazımdır. Binaenaleyh bu suretle bu meseleyi cezri [kesin] bir surette halletmek demektir. Emin bir esas koymaktır ve Şarkta [bundan] böyle Müslümanlarla Hristiyanların münasebatı iyi olur dedim. Biz, diğer bir şey olarak teklif etmiyoruz. Nitekim Yunanlılar, Bulgarlarla bu babta bir muahede yapmışlar ve biz de vaktiyle Venizelos'la bir mukavele akdetmişizdir ve bunun için İzmir taraflarında Muhtar Bey'in riyaseti altında bir komisyon teşekkül etmişti. İşte bunun sureti halli için size ilk teklifimiz budur. Bunun üzerine dediler ki: Türkiye'de bulunan Hristiyanları kaldırıp Yunanistan'a göndermek pek güçtür. Ben de dedim ki: Fakat evvelemirde [öncelikle] İzmir civarında bulunan Rumlarla yapalım ve diğer aksamı memalikte [ülkenin diğer kısımlarında] kalacak Hristiyanlar ise, biz açık söylüyoruz: İtilaf Devletlerinin yekdiğeriyle veyahut muhasımlarıyla kabul edilmiş olan [azınlıkların korunması ile ilgili] esasları biz de kabul ederiz. Bu da onlara teminat olsun [dedim].[83]

Görüşmelerin tarihine bakıldığında, Ankara hükümetinin Hariciye Vekili'nin 'azınlıkların mübadelesi' konusunu gündeme taşıması, Türkiye'nin gelecek günlerde iç işlerinde huzursuzluk yaratacağı düşünülen bir grubu sınırlarının dışına çıkarma isteğinin, Anadolu Rumları'nın Türk Kurtuluş Savaşı sonrasındaki zorunlu göçünden de önce mevcut olduğu görülmektedir. "Vaktiyle Venizelos ile de bir mukavele akdetmişizdir." cümlesiyle, Balkan Savaşları sonrasında yapılması hedeflenen ve hükümetlerin kararının ortak olarak olumlu yönde olduğu mübadele fikrinin, yalnızca Ankara hükümetinin gerçekleşmesini istediği bir çözüm olarak

---

[82] Bu görüşmenin tutanağı için bkz. PRO/FO/800/157, Memorandum of an interview between Lord Curzon and Youssuf Kemal Bey at 1 Carlton House Terrace. Zikreden Michael Dark, "The Comperative Politics of the Greco- Turkish Exchange," 17-20 Eylül 1998 tarihinde University of Oxford / Wadham College'de tertiplenen "The Compulsory Exchange of Populations between Greece and Turkey: Assessment of the Consequences of the Treaty of Lausanne 1923" konulu sempozyumda sunulan bildiri, s.8. ; Aktar, *a.g.m.*, 101.

[83] Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in TBBM'deki konuşması için, bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 4 Nisan 1922, devre I, cilt 3. (Ankara: İş Bankası Yayını, 1985), 176. ; Aktar, *a.g.m.*, 101-102.

görülmemesi, dönemin Yunan Başbakanı Venizelos'un da mübadele fikrine sıcak baktığının altı çizilmektedir. Görüşmelerden neredeyse beş buçuk ay sonra gerçekleşen Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla Yunan Cephesi çöktükten sonra, 5 Eylül 1922 günü İngiliz Hariciyesi'nin Yunanlılar adına devreye girerek ateşkes istemesini Ankara hükümetinin Dahiliye Vekili Ali Fethi Okyar, çektiği telgraf ile Mustafa Kemal Paşa'ya iletmektedir: "İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya Yunanlılara yardım etmeyecektir. Trakya'nın alınması, *azınlıkların değiştirilmesi*, harp tazminatı ve ülkede yapılan tahribatın tamiri istenmelidir.".[84] Böylelikle altı ay önce Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in yaptığı görüşmeler sırasında dile getirdiği 'azınlıkların mübadelesi' fikri, ateşkesin koşullarından biri haline gelmiştir.

Venizelos, Yunan birliklerinin çekilmesinden sonra bölgedeki Rumların tahliyesi için ek süre talep etmiş ancak istediği süreyi elde etmek konusunda destek bulamamıştır. Bundan böyle Yunan hükümeti, sınırlarına dahil edeceği yüz binlerce kişinin varlığıyla ilgili iskan ve geçimlerini sağlayacak ekonomiyi yaratma sorunlarını çözmekle karşı karşıya kalmıştır. Ayhan Aktar, bu dönemde hem Yunan hem de Türk yönetimi dışında, göç sürecine girmiş, limanlarda bekleşen yüz binlerce kişinin varlığıyla ilgili, mübadele kararının en kalıcı, kesin ve hızlı çözüm olduğunu savunan ve sonraki yıllarda da adının mübadele kararı ile anıldığı Milletler Cemiyeti temsilcisi Dr. Fridtjof Nansen'in konuya dahlini anlatmaktadır.

> 1922 yılı sonbaharında Ege'nin iki yakasındaki milliyetçi liderliklerin içinde bulundukları bu amaç birliği, çalışma yöntemlerinde de benzerlikler yaratıyordu. İki taraf da kendi nüfusu içinde etnik ve dini homojenlik arayışı içine girmişti, iki taraf da bu homojenliği gerçekleştirebilmek uğruna "nüfus mühendisliği" mantığı ile kitleleri dama taşı gibi oynatmaktan çekinmiyordu. İki taraf da, devletler hukukunun en temel niteliği olan bir ülkenin vatandaşı olma hak ve imtiyazını ayaklar altına alan, işin sonunda insanların "mal gibi" değiş tokuş edilebileceği bir süreç içine girmişti. İki taraf da kendi azınlıklarını tehdit olarak görüyor ve "ulusal güvenliği sağlama alma" gayesine yönelik olarak diplomatik platformlarda kararlaştırılan ilk "etnik temizlik" harekatını gerçekleştiriyordu. Eni konu 100 günlük bir zaman dilimi içinde insanları doğdukları ülkelerden söküp koparan kararlar hayata geçiriliyordu. Kısacası,

[84] Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Yay. Haz.) *Fethi Okyar'ın Anıları* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1997), 28. (altını çizen Ayhan Aktar) ; Aktar, *a.g.m.,* 104.

> Ege'nin iki kıyısındaki milli devletler yaklaşık 1.600.000 Anadolu/Trakya Rum'u ile Rumeli Müslüman'ını değiş tokuş etmeye hazırlanıyorlardı.
> Yukarıda özetlemeye çalıştığımız hedeflerin gerçekleşmesi için arabulucuya ihtiyaç vardı. İşte Milletler Cemiyeti temsilcisi Dr. Nansen bu işlevle donatılmış olarak 1922 yılının Eylül ayında sahneye çıkıyordu.[85]

Konuyla ilgili, Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirildikten sonra bölgedeki göçmenlerle ilgili çalışmalara başlayan Dr. Nansen, her iki ülkenin yönetim kadrolarıyla da yazılı görüşmeler yaparak kitlelerin yerleştirilmesinin ivedilikle tamamlanmasına yönelik adımlar atmaktadır. Dr. Nansen'in, 10 Ekim 1922 tarihli, Anadolu Rumları'nın yerleştirilmesi ile ilgili çektiği telgrafa, Venizelos'un birkaç gün sonra verdiği yanıt, Yunanistan sınırlarında yaşamakta olan yaklaşık 350.000 Müslüman için hayati önem taşımaktadır.[86] Müslümanlar Anadolu Rumları ile yer değiştirirse, Anadolu'dan gelecek olan Rumların yerleşmesiyle ilgili sorun hafiflemiş olacaktır.

> İki hafta önce, Ankara hükümetinin İçişleri Bakanı, Türklerin, Rumların Türk toprağı üstündeki varlığına daha fazla göz yummayacağını ve yaklaşan konferansta zorunlu nüfus mübadelesi önereceklerini bildirdi.[87] Sizden, nüfus mübadelesinin, barış antlaşması imzalanmadan önce halledilmesi için gayret etmenizi istemekte bir mahzur görmüyorum. Eğer daha önemli nedenlerle Mustafa Kemal ikna edilemezse, ona, Yunanistan'daki Türklerin göçü kabul edilmediği takdirde, Yunan hükümetinin kaçınılmaz gerekliliklerinin baskısı altında, Yunan toprağında yaşayan Türkleri göçe zorlamak mecburiyetinde kalacağı belirtilebilir.[88]

Bu yazışmalardan birkaç gün sonra Dr. Nansen'in Atina'daki yetkililerle bizzat yaptığı görüşmelerde kendisine, Türk tarafıyla doğrudan müzakere etmek istemedikleri söylenmiş ve Dr. Nansen'e bu konuda girişimde bulunmasına dair yetki verilmiştir.[89] Bunun üzerine Dr. Nansen Ankara hükümetinin temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde 'mübadele' fikrini açıkça tartışmamış, bizzat Mustafa Kemal Paşa ile konunun müzakeresini talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan gelen yanıt

---

[85] Aktar, *a.g.m.*, 117-118.
[86] Stephan Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey* (New York: The MacMillan Co.,1932), 336; Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2006.) , 72.
[87] League of Nations, C.729.M.441.1922, "Telegram attached to 'Exchange of Greek and Turkish populations and prisoners and civilian hostages'"; Yıldırım, *a.g.m.*, 72.
[88] League of Nations, 48/24441/24337, "Letter to Fridtjof Nansen from M. Venizelos, 17 October 1922".; Yıldırım; *a.g.m.*, 72.
[89] Ladas, *a.g.e.*, 337 ; Yıldırım, *a.g.m.*, 72.

şu şekilde olmuştur: "İlke olarak, Dr. Nansen tarafından önerilen nüfus mübadelesi kabul edilebilir. Ancak, bu konunun hükümet düzeyinde görüşülmesi de gereklidir. Halihazırdaki şartlar göz önüne alındığı takdirde, bir kentte durup beklemem, bir görüşme yeri tespit etmem benim açımdan mümkün değildir…".[90]

Buradan mübadele fikrinin olgunlaşmış olduğu, şartlarının karara bağlanmasının beklenildiği, siyasi ölçüde geçerlilik kazanması için tarafların imzasının gerektiği çıkarılabilmektedir. Bu görüşmeler ve sonucunda alınan kararlar ise Lozan Barış Konferansı'nın konusu olmuştur.

Lozan Barış Konferansı'nda mübadele fikrinin ilk etapta kime ait olduğu, hangi ülkenin öne sürdüğü, kimin daha önce kabul ettiği gibi konular belirsizliğini korumuş olsa da, sonuca giden yolda önemsiz kalmıştır. Başlangıç noktası belirgin olmasa da, mübadele fikrini süreç boyunca her iki taraf da olumlu karşılamış, sonuç olarak da 'nüfus mübadelesi' gerçekleşmiştir. Ayhan Aktar, Lozan Barış Konferansı'nda, Dr. Nansen'in yapmış olduğu konuşmayı aktarmakta ve değerlendirmektedir.

> Bu noktada Dr. Nansen'in devreye girerek mübadele önerisini açıkça telaffuz eden ilk kişi olması hem Türk tarafını hem de Yunan tarafını rahatlatmıştır. 1 Aralık 1922 günü Lozan'da Dr. Nansen meşhur konuşmasını yapar. Konuşmada, önceden İstanbul ve Atina'da yaptığı temasları özetler ve tarafların mübadele konusunda anlaştıklarını belirtir. İtilaf devletleri temsilcilerinin de bu konuda niyetli olduğunu belirten Dr. Nansen şunları söyler:
> Büyük devletler bu teklifleri uygun karşılamışlardır; çünkü, bu devletler, Yakındoğu'da halkların iç içe girmişlikten kurtarılmasının [unmixing of populations] barışın tesisini sağlayabileceğine ve nüfus mübadelesinin, büyük ölçüde etnik yer değiştirmelerin yaratmış olduğu ağır ekonomik sorunlara bir çözüm bulunmasının en hızlı ve en etkili yolu olduğuna inanmaktadır.[91]

Lozan Barış Konferansı süresince, karşılıklı müzakerelerin sonucunda belirlenen, İstanbul Rumlarını, İmroz ve Bozcaada Rumlarını ve Batı Trakya Müslümanlarını

---

[90] Société des Nations. Archives [Milletler Cemiyeti Arşivi - Cenevre], 48/24318/24318, F. Nansen'den TBMM hükümetine 3 Kasım 1922. Aslında Mustafa Kemal'in mektubu 22 Ekim 1922 tarihinde yazılmıştır. Zikreden, Svolopoulos, *a.g.e.* 23. ; Aktar, *a.g.m.*, 136.

[91] Lozan Barış Konferansı- *Tutanaklar- Belgeler*… Çeviren ve yayına hazırlayan, Seha L. Meray. Takım I, cilt 1, Kitap 1 (Ankara: SBF Yayını, 1973.) 116. ; Aktar, *a.g.m.*, 139.

dahil etmeden yapılacak olan nüfus mübadelesine dair on dokuz maddelik bir sözleşme, hükümetler tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. [92] Sözleşmenin imzalanmasıyla, her iki tarafın da çözüme kavuşturmaya çalıştığı azınlık sorununun siyasal bir temele dayanarak düzene girdiği düşünülebilir. Ancak kitlesel halde yer değişimlerinin söz konusu olduğu topluluk, insanlardan oluştuğu için öngörülemeyen, planlanamayan, hesaplanamayan olayların yaşanması da olağandır. Vahim olan ise, süreci yaşayacak olan insan gruplarının göç travması ile yeni bir düzen kurmaya çalışmalarının zorluğu öngörülse bile sonuca etkisi olmamıştır. İki milyona yakın kişinin yer değişimi, her iki toplumu da toplumsal, ekonomik, kültürel açıdan derinden etkilemiştir.

Mübadele Sözleşmesi imzalandıktan sonra, Rumeli Müslümanları, Yunanistan'ın liman kentlerinde toplanmaya ve taşınma işlemlerini beklemeye başlamışlardır. Kemal Arı, "Mübadele ve Kadın" başlıklı çalışmasında, mübadillerin gemilerle taşınması işleminin kim tarafından ve hangi koşullarda yapılacağına dair ön hazırlıkları anlatmakta, gemilere göçmenleri alım sırasındaki karmaşa ortamından, bu yüzden de göçmenlerin yaş, cinsiyet ve meslek gruplarına göre düzenlenmesi hesaplanan listelerin tam olarak yapılamamasından bahsetmektedir.

> Türk gemileri ancak 1923 yılının Ekim ayından sonra Yunanistan limanlarına gelip, bekleşen göçmenleri alarak Türkiye'ye getirmeye başlayabilmişlerdi. Taşıma işi Türk Vapurcular Birliği'nin oluşturduğu grup içinde yer alan gemilerle yapılacaktı. Bu gemilerin hemen tümü kuru yük taşıyacak özellikte gemilerdi. İstanbul Liman İdaresi'ne gemilerin gidip gelişinde kimi önlemler almak, kurallar koymak ve bunları denetlemek yetkisi verilmişti. Göçmen getirmek için yola çıkacak bir gemi bu kuruma başvurarak, durumunun göçmen taşımak için uygun olduğuna ilişkin rapor almak zorundaydı. Bu raporu alabilmek için de gemilerde kimi ön hazırlıklar yapılması gerekliydi. Bu zorunluluklar gereğince, yaşlı, hasta ve küçük çocukların yanı sıra; hamile kadınlar da kamaralarda taşınacaktı. Yine her gemide su sarnıçları bulunacak; gıda gereksinimlerini karşılamak için hazırlıklar yapılacak, en az bir doktor ve iki sağlık memuru görev yapacaktı.Bu koşullara göre, bir sağlık sorunu olmayan kadınların büyük ölçüde erkeklerle birlikte güvertede yolculuk etmesi gerekliydi. Her ne kadar ilgili kurul, bu tür koşullar getirmiş olmasına karşın, büyük ölçüde bunlara uyulmadı. Gemilerde kimi hazırlıklar yapılsa da; önceden tam olarak planlama yapılamadığı ve büyük bir kargaşa içinde gemilere binildiği için, kamaralara ne kadar ve kimlerin bineceği hesabı hiçbir zaman tam olarak yapılamadı. Yunanistan'daki limanlarda bindirme kurulları vardı. Onlar kabaca gemiye bindirilen göçmenlerin

[92] "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol",http://www.lozanmu-badilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/ [Erişim: 05/05/2020].

> meslek, cinsiyet ve yaş durumlarını gösteren listeler oluşturmaya çalışsalar da; her zaman durumun ivediliğine ve zorunluluk ilkesine göre hareket ediliyordu. Tam bir düzensizlik vardı. Hangi limanda ne kadar göçmenin beklediği; bunlara iç bölgelerden ne kadar göçmen ekleneceği, yola çıkmamış olanların bulunup bulunmadığı önceden tam bilinemiyor; sağlıklı çizelgeler hazırlanamıyordu. Bu karmaşa ortasında genellikle limanda bekleşen göçmenlerin gemiye alınması yoluna gidiliyordu. [93]

Mübadillerin taşındıktan sonra yerleştirilmesi ile ilgili de iskan bölgeleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bölgeler mübadillerin geldikleri yerdeki mesleklerine göre ayrılmıştır. İhsan Tevfik, çalışmasında, gelmekte olan mübadillerin özellikle tarım ile ilgilenişi sebebiyle, işlemeye aşina oldukları ürünlere göre yapılan coğrafi tespitler doğrultusunda iskan bölgeleri oluşturulmasından, ancak yerleştirme sırasında karışıklıklar yaşanmış olmasından bahsetmektedir.

> 1923 sonbaharında mübadillerin çok büyük sayılarda limanlarda toplanması, salgın hastalık tehdidi ve kışın yaklaşması gibi sebeplerden ötürü acil bir mıntıka tespiti yapıldı. Bu tespitten sonra iskan bölgeleri ilk önce sekize ayrıldı. Daha sonra Mübadele İmar ve İskan Vekaleti tarafından yeniden yapılan mıntıka tespitine göre ilk önce sekize ayrılmış olan iskan bölgelerinin sayısı arttırıldı. Mübadiller mesleklerine göre ayrıldılar. Tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci olarak kabaca gruplandırıldılar. Ancak bu tasnif günün şartlarına göre aceleyle yapılmıştı ve uygulamada da çiftçilerin bağcıların yerine, tütüncülerin zeytincilerin yerine gönderilmesi gibi sorunlar ortaya çıktı.[94]

Yunanistan'dan, Anadolu'ya göçmekte olan mübadillerin, on yıl süren savaşların yeni bitmiş olduğu ve düzenin yeniden kurulmaya çalışıldığı topraklara yerleştirileceği düşünüldüğünde, yapılan tespitlerin ve çalışmaların, edinilen bilgilere ve yeni oluşan şartlara göre sürekli değişim göstermesi olağandır. Çok sayıda göçmenin iskan edilmesi sürecine yönelik özel olarak çalışması için, 23 Ekim 1923 tarihinde, Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulmuştur. Bu vekalet, Anadolu Rumları'ndan kalan yapıların onarılması ve bu yapılara mübadil ailelerin yerleştirilmesi, giysi ve yemek yardımı, ev ve arazi dağıtımı gibi işlemleri

[93] TBMM Zabıt…, Devre: II, İçtima: II, C.X, Ankara, 1975, 48 ; Kemal Arı, "Mübadele ve Kadın" *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın,* haz. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Yayınları, 2006.), 929-930.
[94] Tevfik, *a.g.e*., 51-53.

yürütmekle görevlendirilmiştir. [95] Mübadele kararından sonra, göçmenlerin taşınma ve iskan işlemleri, sonrasındaki iki sene boyunca devam etmiştir. Tevfik'in çalışmasında, 1925 yılında göçenlerin sayısının azalmış olmasından, o zamana kadar kaç kişinin göçtüğünden bahsedilmektedir.

> Mübadil sayısıyla ilgili olarak çeşitli kaynaklarda daha değişik rakamlar verilmiştir, ama birçok kaynak göç eden muhacir miktarını 400.000 ve üstü olarak vermektedir. 1928 yılı Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, Türkiye'ye 463.534 kişi gelmiştir. Buna göre mübadillerin çoğu 1924 yılı sonu itibariyle getirilmişti. 1925 yılında taşıma işinin daha yavaşladığını ve taşınan mübadil sayısının düştüğünü görmek mümkündür. [96]

1923 yılında mübadele kararı kesinleştikten sonra, karara kadar henüz göç etmemiş olan Anadolu Rumları ve Rumeli Müslümanları'nın, 1922 yılında zorunlu göçe maruz kalan Anadolu Rumları'ndan daha hazırlıklı bir şekilde yer değiştirdikleri görülmektedir. Eğer varsa gayrimenkullerinin, hayvanlarının, mahsullerinin satışını sağlayıp, paraya dönüştürebilmişlerdir. Mübadele kararından sonra Türkiye'ye göçen Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, ailesiyle birlikte İzmir'e gelip yerleştikleri dönemde büyük yangın faciasının kalıntılarının hala daha görülür bir şekilde olduğunu ve Yunanistan'dan geçerken mal varlıklarını gümrükten kaçırmak için alternatif bir yol bulduklarını anlatmaktadır.

> Yunan ordusu Anadolu'da hezimete uğradığı için Yunan parası drahminin değeri düşünce babam elindeki bütün mal varlığını altına ve dolara yatırdı. Mübadeleye hazırlanırken annem altınları ve dolarları Yunan gümrüğünden kaçırmak için benim giydiğim bir hırkaya güzelce sakladı. Çocuktur, üstü aranmaz diye düşünmüşlerdi. Hırka o kadar ağırdı ki onun altında iki büklüm oluyordum. Ama düşünceleri doğru çıktı. Bu şekilde altınlar ve dolarlar benim üstümde İzmir'e geldi.
> Selanik'te bir hafta otelde kalarak bizi Türkiye'ye götürecek Teşvikiye gemisinin gelmesini bekledik. Gemi dört beş günde İzmir'e yanaştı. 1924'ün ilkbaharında İzmir'e ayak bastığımızda yanmış bir kentin kalıntılarıyla karşılaştık. Kordon'daki Rum evleri terk edilmiş ve kapıları Türk makamlarınca mühürlenmişti. İzmir'in Alsancak semtinde, mübadeleden önce bu kente yerleşen polis tanıdığımız Aloş Ağa'nın evinde epeyce oturduk. O evde kaldığımız sürece masrafları babam karşıladı. Oturduğumuz ev yangın yerine çok yakındı. Harabeler içinde insan kemikleri ve kafatasları görülüyordu.[97]

---

[95] Ali Cengizkan " Kurtuluş Savaşı Sonrasında İskan Türleri," *Mübadele Konut ve Yerleşimleri* (Ankara: Arkadaş Yayıncılık Ltd., 2004.), 20-24.
[96] Tevfik, *a.g.e*., 56.
[97] İskender Özsoy, "Ord. Prof. Alp'in Pişmanlığı," *Mübadelenin Öksüz Çocukları* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.), 67-68.

Mübadele günlerinin hafızalarda kalan gemilerinden "Gülcemal" gemisi ile Türkiye'ye gelen Necmettin Önuçak, gemiyle yaptıkları yolculuğu ve Türkiye'ye geldiklerinde kendilerine Mustafa Kemal'in iletilen mesajını ve yeni vatanlarındaki ilk günlerini hatırasında kaldığı gibi aktarmaktadır.

> Limana indik, Gülcemal gemisi yolculuk için hazırdı. Gülcemal, Türk sularına girdiğinde karaya oturdu, yan yattı. Gece med-cezir sırasında gemi kurtuldu. Güvertede yolculuk yaparak İzmir'e geldik, Alsancak'a yanaştık. Türkiye'ye geldiğimizde aylardan mayıstı. Gemi iskeleye yanaşınca önce kimse inmedi. Bir görevli bize Mustafa Kemal Paşa'nın şu mesajını okudu: "Rumelili arkadaşlarım, yeni vatanınıza hoş geldiniz. Burada hiç zahmet çekmeyeceksiniz. Size lazım olan her şey yapılacaktır. Hepinizi gözlerinden öperim." Gemiden inince Tepecik'e götürdüler. Büyük barakalara yerleştirdiler. Bir ay kadar Tepecik'te kaldık. Doktor kontrolünden geçtik. Tepecik'te devlet bize her öğün yemek, harcamalarımız için de para yerine posta pulu verdi. Zaruri alışverişlerimizi o pullarla yaptık.[98]

Mübadillerin anlatılarından yola çıkarak gemi yolculuklarından sonra, gemilerdeki sağlık durumlarına göre göçmenler için karantina ve tedavi süresi belirlenmiştir. Bu sürenin sonunda iskan bölgelerine yönlendirilmişlerdir.[99]

30 Ocak 1923 tarihinde, Lozan Barış Konferansı'nda, Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri, "Nüfus Mübadelesi" kararının ve şartlarının yazılı olduğu sözleşmeyi imzalamışlardır. Zaten fiili olarak başlamış olduğu görülen zorunlu göç hareketleri, karşılıklı yer değiştirmeye yönelik düzenlenmiş, diplomatik düzeyde de nihayetlendirilmiştir. Bu kararın nihayete kavuşmasının öncesinde ve sonrasında yüz binlerce insan; vatan olarak gördükleri topraklarda zamanlarını, emeklerini, mallarını, mülklerini ve tarihlerini bırakıp, yer değişimine zorlanmışlardır. Geride bıraktıklarıyla, göç yolunda tecrübe ettikleriyle, yeni topraklarında hep bir 'yabancı' olarak görülmeleriyle ve çoğunluk tarafından 'istenmeyiş' halleriyle başa çıkmak zorunda kalan yüz binlerce kişi, bireysel ve toplumsal hafızaya, kendilerinden sonraki nesillere de derin etkiler bırakacak şekilde kazınmışlardır. Siyasilerin 'azınlıkları sınır dışına çıkarma' ve 'homojen bir nüfus yaratma'

[98] Özsoy, "Mustafa Kemal'in Rumelili Arkadaşı," *a.g.e.,* 85-86.
[99] Göçmenlerin anılarından yola çıkılmıştır. Özsoy, *a.g.e.,* 19-327.

gayelerinin sonucunda yapılan düzenlemeler, mübadelenin tarafları olan her iki toplum için bireysel, toplumsal, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurmuş, dünya tarihinde örnek teşkil eder nitelikte yerini almıştır.

1.4. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Sonuçları

Türk-Yunan nüfus mübadelesi, hem zorunlu göçü bizzat deneyimlemek zorunda kalan mübadiller için, hem de her iki ülkenin geri kalan nüfusu ve yönetim kadroları için, bireysel ve toplumsal açıdan, psikolojik, sosyal ve ekonomik sonuçlar yaratmıştır. Bu sonuçlar, olumlu olarak değerlendirilmekten çok uzaktadırlar. Yüz binlerce göçe maruz kalan insan, kendi içlerinde değerlendirmek zorunda kaldıkları; kimlik sorusu, mekansal ve toplumsal aidiyet farkındalığı, gelecek kaygısı, hazır olmadıkları bir değişimin parçası olmak gibi o döneme kadar alışkın olmadıkları kavramlarla tanışmışlardır. Bireysel farkındalıklarıyla gelişen endişeler dışında, sosyal olarak deneyimledikleri olgular da mevcuttur; toplumun çoğunluğunu oluşturan kesim tarafından istenmeme, yabancı görülme, güven duyulmama gibi. Çoğunluk açısından da değerlendirildiğinde; azınlık olan kesimin, bütünlüğü bozacak bir tehlike oldukları, kendilerine ve yaşadıkları topraklara karşı büyük bir tehdit oluşturdukları görüşü hakimdir. Yani her iki ülkenin de toplumsal açıdan büyük bir sarsıntı geçirmiş olduğu söylenebilir.

Zorunlu göçe maruz kalan kitleler, bu durumu, yeni yerleşecekleri topraklarda her şeyin daha güzel olacağına dair sevinçli bir şekilde karşılamaktan çok uzaktadırlar. Belirsizliğin içinde savrulmaya başlamışlar ve köklerinden kopmamak için çaba sarf etmektedirler. O dönemde Anadolu Rumları'nın, evlerinden, topraklarından ayrılmamak için; Müslüman ahaliden biriyle evlenmek, ihtidaya başvurmak, mübadeleye dahil edilmemiş gayrimüslim gruplardan bir bireyle evlenmek, Müslüman bir aileye evlatlık gitmek gibi çözüm yolları aradığı görülmektedir.[100] Aynı şekilde Rumeli Müslümanları temsilcilerinin de, yaşadıkları topraklardan kopmamak, ayrılmamak için çaba sarf ettikleri, mübadele kararının verilmemesi için uğraştıkları görülmektedir. Bu zorunlu göçün gerçekleşmemesi için, İstanbul'da Dr. Nansen ile görüşmeye giden temsilcilerin hepsi, mübadele fikrinden

[100] Fahriye Emgili, "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida" (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi: 45, 2009), 221-234.

vazgeçilmesi isteğinde olduklarını, yurtlarından ayrılmak istemediklerini dile getirmişlerdir.[101] Yani denilebilir ki, yer değiştirme zorunluluğu olan her iki kesim de, maruz kaldıkları durumdan çıkış yolları aramışlardır. Mübadele, azınlıklardan kurtulmak ve homojen bir ulus yaratmak için verilebilecek, hızlı, etkili ve kalıcı bir çözüm olarak görülmüştür. Ancak yüz binlerce kişinin yaşadığı kimlik ve aidiyet tanımlama sorunu, kimliği oluşturan kültürel değerlerden kopma veya koparılma hali, çoğunluk ve birey olarak güvenliğini sağladığını düşündüğü yürütme organları tarafından istenmeme durumunun yarattığı güvensizlik ve umutsuzluk da etkili ve kalıcıdır. "Gidenlerin veya gelenlerin bu durumu sevinçle karşıladıkları veya gidilen ya da gelinen yerlerde büyük coşkuyla karşılandıkları, yeni yurtlara-vatanlara kolaylıkla uyum sağlandığı görüşleri hem inandırıcılıktan hem de gerçeklikten uzaktır." [102] Yaşadıkları bölgelerde, çoğunluktan farklı inanç gruplarına ait olmaları gerekçesiyle 'azınlık' olarak görülen gruplar, sonraki dönemlerde bir tehdit veya tehlike unsuru haline gelmemeleri için, din kardeşlerinin çoğunlukta olduğu yerlere gönderilmiştir. Ancak bu sefer de, göçmen kimlikleriyle, 'yeni azınlık' haline gelmişlerdir. Halkların birbirinden ayrılma sürecinde, güvensizlik ortamı ve yabancılaşma kemikleşmiş, kuşku korku ve tedirginlik etkisi aktarılarak sürdürülmüştür.

Anadolu Rumları için bu ayrışma ve yabancılaştırılmanın altı, özellikle savaş yıllarında kendilerine duyulan güvensizlik nedeniyle uygulanan yaptırımlarla çizilmiştir. Tehlike unsuru olarak görülmeleri yüzünden, yaşam alanlarını, sosyal erişimlerini, özgürlüklerini kısıtlayıcı yaptırımlar uygulandığı, toplumun geri kalanıyla da bu yaptırımlar süresinde ve sonucunda birbirlerine kırdırıldıkları görülmektedir.[103] Bu kırılmaların etkisi, halkları artık birlikte yaşayamayacağı boyuta ulaştırmış, Anadolu Rumları'nın göç hikayesi başlamıştır. Ancak göç

[101] Barbro Noel- Baker, *An Isle of Greece: the Noels in Euboea.* (Procopi:[Özel baskı], 2002.), 291. Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina, İstanbul'da Simopoulos'tan E. Venizelos'a, No: 5390, 4 Kasım1922. ; Aktar, *a.g.m.*, 137.
[102] Olcay P. Yapucu, "Gitmek İstemeyenler; Dr. Aleko Perikli Camuzakis," *Mübadele Kitabı*, haz. O. Yapucu, Y. Aksan, C.Özgün (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2017.), 44.
[103] Bilgin, *a.g.m.*, 37-91.

ettikleri yeni yurtlarında da mutlulukla ve samimiyetle karşılandıkları görülmemekte, "Türk tohumu" [104] olarak değerlendirilmekteler, hatta Yunan ordusunun Küçük Asya'da yaşadığı yenilgiden de sorumlu tutulmaktadırlar. Taner Bilgin, araştırmasında Yunan halkının, gelen Anadolu Rumlarına karşı olan görüşünü şöyle açıklamaktadır.

> Yunanistan'daki halk, Anadolu Rumları'nın ülkelerine gelmelerini istemiyordu. Çünkü Venizelos iktidara geçtiğinde Anadolu Rumları'nı kurtarmak ve Batı Anadolu topraklarını Yunan sınırlarına dahil etmek istemiş ve Yunanistan'dan birçok insanı kendi hayali için Anadolu içlerine sürüklemişti. Bu durum doğal olarak Anadolu Rumları'nın bir kısmının Venizelos'a sempati duymasına sebep olmuştu. Ancak Türk- Yunan savaşının ağır kayıplar verilerek kaybedilmesi ve Kral taraftarlarının iktidara gelmesi ile Yunanistan'da yaşayan yerli halk, savaşın sorumlusu olarak Venizelos ile Anadolu Rumları'nı görmüş ve onlara karşı olumsuz bir tavır sergilemişti.[105]

Kemal Yalçın'ın, Yunanistan ve Türkiye'de mübadillerle ve mübadillerin çocuklarıyla yaptığı görüşmeleri derlediği *Emanet Çeyiz*[106] adlı eserinde ve aynı şekilde İskender Özsoy'un yaptığı görüşmeleri derlediği *Mübadelenin Öksüz Çocukları*[107] adlı eserinde, mübadiller eskiden yaşadıkları yerleri ve oralara olan hasretlerini, göç yollarında yaşadıklarını ve yeni yerleşim bölgelerine gelişlerini, uyum süreçlerini anlatmaktadır. Bu görüşmelerde, Anadolu Rumları'nın Yunanistan topraklarına ulaştığında, Müslüman ahalinin bulundukları yerlere, bir kısmının çadırlara ve barakalara, bir kısmının Müslümanlarla aynı evlere yerleştirildiği anlatısı mevcuttur. Rumeli Müslümanları, Anadolu Rumları ile yaklaşık bir sene aynı alanda yaşamış, göçe maruz kalanların yaşadıklarını dinlemiş, geldikleri yerleri öğrenmiş, evlerinden kopmanın zorluklarına şahit olmuşlardır.

Aynı görüşmelerde, mübadillerin bırakmak zorunda kaldıkları yerlerle ilgili, bereketli topraklar üzerinde, huzurlu, mutlu bir hayatları olduğuna dair bir anlatı

---

[104] Nurdan Türker, *Vatanım Yok, Memleketim Var* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.), 195.
[105] Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2002.), 68-69. ; Bilgin, *a.g.m.*, 68.
[106] Yalçın, *a.g.e.*.
[107] Özsoy, *a.g.e.*.

mevcuttur. Nurdan Türker, *Vatanım Yok, Memleketim Var* adlı eserinde, göçe maruz kalanlardan bahsetmekte ve göçmenlerin eskiden yaşadıkları yerlere dair oluşturdukları "cennet" kurgusunu, İstanbul örneği üzerinden değerlendirmektedir.

> "Cennet" imgesi, düşsellik ve sonsuz mutluluk çağrıştırır. Çocukluk anıları kişinin daha çok geçmişiyle ilintili düşünülebilirken, gelecekteki varoluşa ve belli bir kutsiyete gönderme yapan "cennet" kavramıyla, çocukluğun anı mekanı olan İstanbul'un tanımlanması çarpıcıdır. "Cennet" inanç kavramsallaşmasında çoğunlukla iyi insanların ulaşabildiği bir yerdir. Duyulan korku bu güçlü duyumsal imgenin kaybıyla ilgili görünmektedir.(…) Bir anlamda "cennet" belirlemesi, varlıklarını, bir zamanlar "kök"lerini dayandırdıkları mekansal aidiyeti yitirmek istememenin de ifadesidir. "Cennet" bir zamanlar sahip oldukları evler, eşyalar, yaşadıkları yer/vatan, özgürlük, onurlu vatandaşlık, komşuluk, arkadaşlık, tüm bunların bir arada şekillendirdiği güvenliğin adıdır ve bunların gerçekleştiği yerdir.[108]

Ayhan Aktar ve Damla Demirözü'nün hazırladıkları "Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç" başlıklı araştırmada, Anadolu Rumları'nın iskan hikayelerinin sonucunda oluşan, "nea" ile başlayan yeni yerleşim yerlerinden, kendi "cennet"lerini yeniden inşa etme olarak tanımlanabilecek çabalarından ve hemşehri derneklerinden bahsedilmektedir.

> Yunan tarihyazımında ve sosyal bilim literatüründe mübadelenin ele alınma biçimi, 'Küçük Asya Helenizm'ini anavatana taşıyan kişilerin' Yunanistan'da nasıl iskan edildiklerini ve Anadolu'daki cemaat yapısının Yunan topraklarında yeniden nasıl filizlendiğinin anlatımında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Mübadele ile ilgili yazında 'iskan hikayeleri' önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda, 'nea' ile başlayan ve Anadolu'daki kentlerin isimleri ile bütünleşen 'yeni' yerleşimlerin (Nea Smyrni / Yeni İzmir, Nea Karvali / Yeni Gerveli, Nea Prokopi / Yeni Ürgüp vb.) ortaya çıkışı ile ilgili çalışmalar mübadele literatürünün merkezinde bulunmaktadır. Ayrıca, bu yeni yerleşimlerde kurulan hemşehri derneklerinin yayınları da ilginçtir. Bu tip yayınların ortak özelliği, binlerce yıldır Anadolu'da mutlu müreffeh yaşayan Küçük Asya Helenleri'nin Anadolu'da yaşadıkları yerlerin birer 'kayıp cennet' gibi betimlenmesi ve birdenbire bu mutlu ortamın bozularak onların sersefil halde yollara düşmesinin hikayesi olarak anlatılmaktadır. Fakat bu acıklı hikaye yine 'mutlu son' ile sonuçlanmakta ve Yunan topraklarında kurulan ismi 'nea' ile başlayan yeni yerleşimlerde Helenizm'in ve Ortodoksluğun yeniden inşa ediliş süreci anlatılmaktadır.[109]

Mübadele sözleşmesinin imzalanmasından önce çoğunluğu Yunanistan sınırlarına göçmüş olan Anadolu Rumları'nın sonraki yıllarda, birçok hemşehri dernekleri kurdukları ve bu derneklerin yayınlarında "cennetten kopuş" temalı göç hikayeleri

[108] Türker, *a.g.e.,* 193-194.
[109] Ayhan Aktar ve Damla Demirözü, "Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç," *Kebikeç: 22* (2006), 88.

bulunduğu bilinmektedir. 1930 yılında, Yunanistan'da bu derneklerden farklı olarak başka bir kurumun ortaya çıktığı görülmektedir. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, mübadeleyi ve mübadillerin hikayelerini bilimsel olarak öğrenmek, incelemek, arşivlemek ve korumak üzere kurulmuştur.[110] Elçin Macar, "Lozan Mübadilleri Vakfı" başlıklı çalışmasında, mübadelenin ve mübadil hikayelerinin konuşulmasının ve araştırılmasının Türkiye'deki sürecinden bahsetmektedir.

> Türkiye'de ise süreç daha farklı işledi, gelen mübadiller bir örgütlenme içerisine girmediler, giremediler. Bunun çeşitli nedenleri olmalı. Belki en başta geleni, buradan giden Rumlar içinde önemli derecede şehirli, okumuş yazmış mübadilin bulunmasına karşılık, Türkiye'ye gelenlerin büyük kısmının köylü ve eğitim düzeyi düşük insanlar olmasıydı. Dolayısıyla bir yazma, kaydetme gelenekleri yoktu. Bunun yanında, "çok şükür vatanımıza kavuştuk" ya da "kurtulduk" psikolojisi, "Türk bayrağının altında yaşamaya geldik" söylemi yaygındı mübadiller arasında. Bunlara, özellikle 1930'lara hakim olan "Türkiye'de yaşayan herkes Türk'tür" anlayışının eklenmesiyle birlikte, gelenler diğerlerinden farklılıklarının üzerlerini örttüler, hatta gizlediler. Böyle bir ortamda, farklılıkları konuşmak, birinin köklerinin başka topraklarda olması, örneğin Giritlilerin neden Türkçe bilmediklerinin, evde neden Yunanca konuştuklarının değil incelenmesi, okulda çocuğun bunu arkadaşlarına söylemesi bile "utanılacak" ayrıntılardı. Dönem "kökleri dışarıdalığın" vurgulanacağı, böylesine bir "nankörlüğün" kabul edilebileceği bir dönem değildi, Anadolululuk vurgusuyla bu topraklara sahip çıkma zamanıydı. Bu farklılıklar bastırıldı ve o dönemin içinde yutuldu, konuşulmadı.[111]

Anadolu Rumları'nın başlarda kurduğu hemşehri derneklerinin yayınlarında da bahsettikleri; mutlu yaşamlarından koparılışlarından, cennetlerinin ellerinden alınmasından, köklerini anmak ve unutmamak için yeni yerleşkelerine, önüne 'nea' belirtecini koyarak eski yaşadıkları yerlerin isimlerini vermelerinden, Yunanistan'da mübadelenin ve mübadil hikayelerinin anılması ve değerlendirilmesinin, Türkiye Cumhuriyeti'ne gelen Rumeli Müslümanları'nın anlatılarından farklı olduğu görülmektedir. Rumeli Müslümanları'nın, üzerinde yeni bir hayat kuracakları topraklarda, eski yerleşkelerindeki düzenlerinin bozulmasından duydukları huzursuzluklardan bahsetmek yerine, uyum süreçlerini "unutmanın kullanışlılığı"[112] ile geçirdikleri görülmektedir. Ancak gelen Müslümanlar ile Türkiye Cumhuriyet'inde yaşamakta olan Müslüman ahali arasındaki bazı kültürel

[110] Elçin Macar, "Lozan Mübadilleri Vakfı," *Geleceğin Sesi*, der. Taciser Ulaş Belge (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.), 89-90.
[111] Macar, *a.g.m.*, 90.
[112] Akyıldız, *a.g.e.*, 59.

farklar, dinsel birliktelikleri olsa da, birbirlerine uyum sürecinin çok kolay gerçekleşmemesine sebep vermiştir. Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924" başlıklı çalışmasında, Mübadele, İmar ve İskan vekillerinin, mübadillerin iskanı sırasında 'lisan' hususunda gerekli özeni göstermediklerini düşünen mebusların, zaman içinde gelen mübadillerin diğer kültürel farklılıkları yüzünden de yaşadıkları hayal kırıklıklarından bahsetmektedir.

> Bazı bölgelerde Rumca ve Arnavutça konuşan kitlelerin yerleştirilmiş olması mebuslar arasında bu gruplara karşı belli bir güvensizlik ve şüphe uyandırmıştır. Nüfus içinde yeknesaklığın (homojenliğin) yaratılacağını düşünen bazı mebuslar önce mübadele fikrini tamamen desteklemiş, fakat Yunanistan'dan kültürel olarak kendilerinden çok farklı kitleler geldikçe tepkilerini ve hayal kırıklıklarını ortaya koymuşlardır. Her şeyden önce, Yunanistan'dan gelenlerin konuştukları dil, hayat tarzları ve sahip oldukları toplumsal değer sistemleri kendilerininkinden çok farklıdır. Hatta bunların sahip oldukları bazı adetler ve alışkanlıklar Türk milliyetçilerinin hoşnutsuzluğunu ve nefretini üzerinde toplamıştır. Bütün milliyetçi akımların ortak özelliği olan bir "muhayyel cemaat" (imagined community) yaratma ve bu cemaat içindeki herkesin bir diğerine benzediğini varsayma tutkusu, milliyetçi epistemolojilerde çok sık rastlanan evrensel bir saplantıdır. Aslında, Türk- Yunan nüfus mübadelesi meselesini başka türlü - örneğin, Bernard Lewis'in yaptığı gibi - ele almak da mümkündür:
> Farklı bir toplumsal ve ulusal sınıflandırma sistemine alışık olan Batılı gözlemci, [Türk- Yunan nüfus mübadelesi] hakkında rahatlıkla şu sonuca varabilir: Bu iş hiç de öyle herkesin kendi vatanına geri dönmesi değildir; [insanların] her iki taraftan da sınır dışı edilmesidir. Burada Hristiyan Türkler Yunanistan'a, Müslüman Yunanlılar ise Türkiye'ye sürgüne yollanmışlardır.[113]

Rumeli Müslümanları ve Anadolu Rumları'nın göç hikayelerinin anlatımında ya da muhafazasında bir takım farklılıklar mevcut olsa da, göç hikayesinin sebebi ve sonucu temelde pek de farklı değildir. Bernard Lewis'in en basit haliyle yaptığı "kitlelerin sürgünü" değerlendirmesi, mübadeleyi yaşayan kitleler için de bu şekilde görülmüş olabilir. Çünkü her iki tarafın da göçmenleri yaşadıkları yerleri terk etmemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Kendilerini karşılayan halklar tarafından da, 'dilleri, tavırları, giyim kuşamları farklı yabancılar' olarak görülmüşler, Anadolu Rumları, Yunan halkının çoğunluğu tarafından 'Türk Tohumu' olarak, Rumeli Müslümanları ise Türk halkının çoğunluğu tarafından 'Yarım

[113] Ayhan Aktar, "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk - Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924," *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.), 45.

Gavur'[114] olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda incelendiğinde, mübadeleyi yaşayan kitlelerin benlik, kimlik, aidiyet, güven gibi soruları ve sorunlarının, göç travmasının, yabancı karşılanmanın benzerlikleri görülmektedir. Aynı şekilde her iki kitlenin de, toplumun geri kalan kesimiyle, kültürel farklılıkları sebebiyle çok kısa sürede kaynaştığı ya da sıcak bir karşılamanın sonrasında hızlı bir uyum süreci yaşadığı görülmemektedir. Mübadelenin toplumsal ve kültürel açıdan her iki ülkeye de benzer sonuçlar yarattığı düşünülebilir.

Mübadelenin ekonomide yarattığı sonuçlar araştırıldığında ise, her iki ülkenin de savaştan çıkması ve büyük bir toplumsal değişimin içinde olması sebebiyle ağır etkileri olduğu ve iskan sürecinin hem halk arasında, hem de yönetim kadroları içinde büyük bir karmaşa yarattığı görülmektedir. Mübadillerin iskanı dışında, günlük hayata tekrar kazandırılma süreçlerinde; beslenme, giyinme, barınma, sağlık durumlarının denetimi gibi unsurlar da her iki ülke için ağır bir yük haline gelmiştir. Ekonomik açıdan zor durumda kalan iki ülkenin, sorunlarına farklı çözümler bulduğu; Yunan hükümetinin bu dönemde ekonomisini düzeltmek ve hızlı bir toparlanma süreci yaşamak için yabancı kaynaklardan aldığı borç ile dış müdahelelerin etkisine açık hale geldiği, Türk hükümetinin ise böyle bir politika izlemediği görülmektedir. Ayhan Aktar, yönetimlerin bu dönemde aldıkları kararlar ve sonuçlarından bahsetmektedir.

> Anadolu'dan gelen muhacirlerin Yunanistan'da iskanını sağlamak amacıyla yoğun olarak dış kaynaklardan borç ve kredi alan dönemin Yunan hükümetleri, sonuç olarak ülkeyi dış müdahelelere açık bir konuma düşürmüştür. Maliyeti ne kadar ağır olursa olsun, Yunanlı devlet adamları bu bedeli ödemek konusunda pek tereddüt etmemişlerdir. Yunanistan, 1923 ile 1930 yılları arasında, Anadolu'dan gelen muhacirlerin iskanı konusunda toplam olarak 10.000.000 sterlin harcamıştır. Bu harcamalar, esas olarak yabancı kaynaklardan temin edilen kredilerle gerçekleştirilmiştir. Kredi borçlarının geri ödenmesi sürecinde, Yunan hazinesi yılda 2.888.000 sterlinlik bir borç - faiz yükünün ağırlığı altında ezilmiştir.
> (…) Mübadillerin iskanı için harcanan para bakımından Türkiye'nin durumu ise, Yunanistan'ın tam tersidir. Türkiye'de mübadillerin iskanı meselesi, öncelikle ucuz emek gücünün devreye girmesi sonucu ekonominin büyümesini sağlayacak bir mekanizma olarak kurgulanmamıştır. Konu, Türkiye'de sadece dar anlamıyla iskan meselesi olarak algılanmıştır. Aynı dönemde sınırlı mali kaynaklara sahip olan Türkiye, Yunan hükümetinin harcadığı toplam meblağın yaklaşık yirmide biri olan

[114] Özsoy, "Giritli Olmaktan Mutlu," *a.g.e*., 59.

> 1.000.000 sterlinlik bir harcama yaparak kendi göçmenlerini iskan etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak, Ankara yönetimi, mübadillerin milli ekonomi ile bütünleşmesini hızlandırmak amacıyla hiç dış yardım ve borç almamış ve böylece dış güçlerin müdahalelerinden uzak kalmıştır. [115]

Bu noktada, Yunanistan'a göç eden kişi sayısının 1.200.000 olması ile Türkiye'ye göç edenlerin sayısının 400.000 olması ve göçen kişi sayısının büyük orandaki farkı yüzünden ülkelerin yükünün eşit olmadığı yönünde bir çıkarım mevcut olsa bile, sanılanın aksine Türkiye'ye göçenlerin iskan süreci pek kolay yaşanmamıştır.[116] Bu sürecin zor ve karmaşık geçmesinin önemli sebepleri; ülkenin uzun süren savaş döneminden yeni çıkması, devlet düzeninin, ülkenin yönetilme şeklinin ve yönetim kadrolarının tamamen değişmesidir. Ayrıca, Anadolu Rumları'nın gitmesi ve Rumeli Müslümanları'nın gelmesi arasında geçen zamanda, iskan için kullanılacak yerlerin işgal edilmiş olması ve yetkili kurumların kağıt üzerinde yaptıkları çalışmalara rağmen, gelenlerin mesleklerine göre ayırdıkları iskan bölgelerine dağıtım sırasında gelişen yanlış yönlendirmeler büyük bir karmaşaya sebep olmuştur. Bruce Clark, "Anadolu'ya Uyum Sağlamak" başlıklı çalışmasında, iskan işlemlerinin planlandığı gibi geçmemesinin sebeplerini şöyle açıklamaktadır.

> Göçmenlerin becerilerine göre topraklara ve Rumların terk ettikleri evlere yerleştirilmelerine yönelik çabalar ancak onların yeni yerleşim yerlerine varmalarından sonra başlayabildi. Kırsal bölgelere şehirliler yerleştirilmişse ya da tersi yapılmışsa, çoğu durumda bu hatanın düzeltilmesi için çok geç kalınmış olunuyordu. Örneğin bir grup çiftçi, hayvanlarıyla beraber, Türkiye'nin ortasındaki Kayseri'nin şehir merkezine yerleştirilmişti. Bu çiftçilere ev ve ticarethane verilmiş, onlar da buralara hemen hayvanlarını koymuşlardı. Ama hiç toprakları yoktu. Tarımsal becerilere göre dağıtılan topraklarda da hatalar yapıldı; tütün yetiştiriciler kendilerini bağlarda, meyvecilikle uğraşanlar buğday tarlalarında buldular.
>
> Esas zorluk yerleştirmenin kağıt üzerinde gerçekleştirilmesinin ardından başlıyordu: Çoğu kez, göçmenlere vaat edilen evler başka bir aile tarafından kapılmıştı ya da tamiri imkansız derecede harap vaziyetteydiler. Özellikle İzmir'de, Rumlardan ve Ermenilerden kalan sağlam evlerin çoğu, en az üç grup insan tarafından işgal edilmişti: Eylül 1922 yangınının kurbanları; Yunan ordusunun çekilirken yaktığı iç bölgelerdeki şehirlerden İzmir'e kaçanlar ve kapabilecekleri her şeyi kapan siyasetçiler. [117]

[115] Aktar, *a.g.m.* 21.
[116] Aktar, *a.g.m.*, 32.
[117] Clark, "Anadolu'ya Uyum Sağlamak" *a.g.e.*, 222-223.

Mübadillerin iskanı ile ilgili yaşanan karmaşanın sebeplerinin üzerinde duran Ayhan Aktar, çalışmasında bu karmaşaya sebebiyet veren yapısal engellerden bahsetmektedir. Bu engellerden başlıcası Türkiye'den giden Rumlar ve Yunanistan'dan gelen Müslümanlar arasındaki toplumsal köken açısından mevcut olan farklılıktır: Anadolu'dan giden Rumlar ağırlıklı olarak şehirlidir, Rumeli'den gelen mübadillerin çoğu köy kökenlidir. Bir diğer yapısal engel ise, merkezi otoritenin elindeki bilgilerin eksikliğidir. Türkiye'deki köylü ve şehirli nüfusun yaşam tarzları, geçinme biçimleri, yerleşimlerin durumları hakkında elde sağlıklı bilgiler olmaması ya da olan bilgilerin on yıllık savaşların sonunda kullanılabilir düzeyde olmaması, toplumsal ve ekonomik yönden düzenli ve başarılı çalışmalar yapılmasına büyük engel yaratmıştır. Aktar, bu dönemde Milli Mücadele'nin sona ermesiyle ordudan ayrılarak işsiz kalmış olan emekli askerlerin, iskan memuru olarak atanmalarının, başka bir yapısal engel haline gelmiş olmasından bahsetmektedir.[118] Bu engellerin sebep olduğu karmaşa ve iskan işlemleri sırasında yapılan hataların çözülememesi ise hem ekonomik sonuçlar doğurmuştur, hem de mübadillerin yeni yaşam alanlarına ve halkın diğer kesimine uyum süresi uzamıştır.

"Türk-Yunan nüfus mübadelesi", nihayete kavuşmuş bir 'olay' gibi düşünülse de, günümüze kadar sonuçlarının ve etkisinin ulaştığı görülmektedir. "Rumeli Müslümanları ve Anadolu Rumları hiç yer değiştirmeseydi, her iki ülke de ekonomik anlamda farklı bir ilerleme sağlar mıydı?", "Ya da halklar öngörüldüğü gibi bir arada yaşamaya devam edemez miydi?", "Her iki kitle de mevcuttaki ülkelerinde yaşamaya devam etselerdi, sonraki dönemlerde bir 'iç tehdit unsuru' haline gelirler miydi?" gibi üretilebilecek pek çok soru mevcuttur. Konu ile ilgili sorulacak sorular ise tarihte 'örnek teşkil eder nitelikte' yer bulan, "Türk- Yunan nüfus mübadelesi"nin yarattığı toplumsal, kültürel, ekonomik, psikolojik sonuçları ve etkilerini değiştirecek kuvvette değildir. Sonraki yıllarda da hem kültürel değerlerin, hem de ekonominin 'Türkleştirilmesi' ile ilgili, ulusçuluk ilkesinin ön planda olduğunun görüldüğü adımlar atılmıştır. Aktar, bu adımları şöyle açıklamaktadır:

[118] Aktar, *a.g.m.*, 46-48.

"Türkleştirme politikalarından kasıt, sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personel rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskan edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutunda, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz bir biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasıdır."[119]. Türk- Yunan nüfus mübadelesi de, bu bağlamda, 'Türkleştirme Politikaları'[120]nın hem bir basamağı olarak görülebilirken, hem de bu politikaların, mübadelenin yarattığı sonuçların çözümüne yardım edecek şekilde sürdürüldüğü düşünülebilir.

[119] Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan "Türkleştirme" Politikaları" *a.g.e.*, 101.
[120] Aktar, *a.g.m.*, 101-212.

2. Mübadele'denKıyamet'e: Şirince

2.1.Mübadele Öncesi Şirince'de Yaşam

Şirince; İzmir'in, Selçuk (eski adıyla Ayasuluk ya da Ayasuluğ) ilçesine yedi kilometre, Efes Antik Kenti'ne ise on iki kilometre uzaklıkta bir yerleşimdir. Varlığı yüzyıllardır bilinen ve, daha öncesinde Çirkince, Kırkınca olarak anılan bu yerleşim, bazı kaynaklarda ise "Dağlardaki Efes" olarak geçmektedir. Şirince, bu çalışmada, birçok toplumsal olaya ve insan hikayesine şahitlik eden bir mübadele köyü özelliği ile ele alınmaktadır. Ari Çokona, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri* adlı araştırma kitabında Şirince'den bahsetmektedir:

> Ayasluğ'a 7 km mesafede, Bülbül Dağı'nın eteklerinde kurulmuş 350 metre rakımlı Kirkince (Çirkince, bg. Şirince), halkının inanışına göre, Osmanlı döneminde topraklarından ayrılmak istemeyen Efesliler tarafından kurulmuştu. Adının "kırkıncı" kelimesinden türetildiğine inanılır. Ege bölgesinde anadili Türkçe olan birkaç Rum köyünden biri olması, yöre halkının dilini yitirecek kadar uzun bir süre aynı yerde yaşadığı düşüncesini destekler. Kilise evraklarında yerleşimin adı "Dağlık Efessos" olarak geçiyordu. [121]

Yörede, köyün önceki bilinen adlarıyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Yöre halkının nesilden nesile anlattığı adların değişim hikayeleri dışında bir kaynak bulunmamaktadır. Öncelikle kullanılan Kırkınca adı, Efes'in dağılmasından sonra yöreden ayrılmak istemeyen, bu yüzden dağlara çıkan ve köyü ilk kuran kırk kişinin varlığı ile ilgili inanış yüzünden verilmiş ve bu şekilde efsaneleştirilmiştir. Halkın anlatısı da, Hz. Meryem'in de köyün kuruluşunda rolü olduğu yönündedir. Rum ahali mübadele yaşanmadan önce yaşadıkları köyün adını "Kirkidjze" olarak telaffuz etmektedir. Çirkince adının ise köyün varlığını korumaya yönelik verildiği söylenmektedir. Son olarak da Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllarda Şirince adını almıştır. Bu isim değişikliğinin hikayesi yöresel bir dergide şöyle anlatılmıştır:

[121] Ari Çokona, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri* (İstanbul: Literatür Yayınları:771, 2016), 292.

> Eski kaynaklarda "Dağdaki Efes" adıyla anılan köyde, kesin bir ipucu olmasa da Efes kentinin dağılıp limanın Kuşadası'na taşınmasıyla, küçük bir grubun buradan dağa gelmiş olmaları görüşü hakim. Şirince'nin eskiden Çirkince olarak anılmasının ise köyün varlığını gizlemek için olduğu söyleniyor. Dilden dile günümüze ulaşan hikayelerden birine göre de Aydınoğulları döneminde köye yerleştirilen bir grup Rum, civar köylerin "Yerleştiğiniz yer güzel mi?" sorusuna, "Çirkince." şeklinde cevap veriyor ve Çirkince ismi bu şekilde günümüze kadar ulaşıyor.
> 1780'li yıllarda Osmanlılar tarafından iskan edilen Çirkince'ye Rumlar yerleştiriliyor ve köy bu dönemde inciriyle ünlü bir merkez haline geliyor. 1924'teki göçmen mübadelesiyle Selanik, Kavala ve Provusta'dan gelen Türklerin buraya yerleştirilmesiyle köy yeniden canlanmaya başlıyor. Şirince ismini alışı ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında köyü ziyaret eden dönemin İzmir Valisi Kazım Dirik Paşa'nın " Böyle güzel bir yer Çirkince olamaz; olsa olsa Şirince olur." deyişiyle gerçekleşiyor. [122]

Köydeki en kesin ve büyük toplumsal değişim, 1922 yılında köyde yaşayan Rum ahalinin tamamen köyü boşaltması ve zorunlu göç kararı ile Yunanistan'da yeni hayatlarına başlamasıyla gerçekleşmiştir. Mübadele kararı ve Lozan'da varılan anlaşmanın sonucunda köye yeniden iskanın başlaması aslında göçün bitiş süreci olarak gözlemlenebilir.

Savaş yıllarında, Şirince'nin de kaderi diğer Rum köylerinden farklı değildir. Bölgede hüküm süren çetelerden etkilenmişler, maddi kayıplar dışında, can kayıpları da yaşamışlardır. Köyde yaşı tutan erkekler Birinci Dünya Savaşı sırasında Amele Taburları'na alındıktan sonra, tarım işçisi eksikliği de yaşanmıştır. Savaş yıllarında köylünün huzuru kaçmış, yaşamlarını idame ettirmekte güçlük çekmeye başlamışlardır. Yunan Ordusu'nun bölgedeki varlığı ve çetelerin köylüler üzerinde uyguladıkları kuralsız, gelişigüzel baskıları, kalan mallarından ziyade canlarını kaybetmekten korkan köy halkını derinden etkilemektedir. Kemal Yalçın'ın mübadillerle yaptığı görüşmelerini derlediği *Emanet Çeyiz* adlı eserinde, Şirinceli mübadillerden Panayota Katırcı, Şirince'de yaşadıkları son dönemdeki huzursuzluktan ve köyden kaçarak göçe maruz kaldıklarından bahsetmektedir.

> 1919'da Yunan askerleri Ayasoluk'a, Çirkince'ye gelmiş. Yunan geldi diye kapılara fener yakmışlar, hava filan çağırmışlar!…

[122] "Dağdaki Efes Şirince" www.izmirdergisi.com/tr/turizm/kultur-turizmi/48-dagdaki-efes-sirince. [Erişim 08.01.2020].

> Yunanlar askere almış bizim köylüleri. Benim babam çobanmış. O da gitmiş Yunan ordusunda askere.
> Dedim ya Çirkince çok zengin, paralı yermiş. Yunanlar para yardımı istemiş. İhtiyar Heyeti yedi bin altın lira toplayıp göndermiş.
> O zaman efeler varmış. Çakıcı Memet Efe, Mustafa Efe, Demirci Memet Efe… Haber almışlar bundan.
> 'Siz' diyorlar, 'Osmanlı'nın ekmeğini yiyip parasını Yunan'a gönderiyorsunuz. Onlara verdiğiniz kadar bize de vereceksiniz. Yoksa yakarız Çirkince'yi!'
> İhtiyar Heyeti yedi bin altın lira toplayıp veriyor Türklere, efelere.
> Yunanlar üç yıl kalmış Çirkince'de. Yunan askeri yenilip geri çekilirken:
> 'Kaçın, kaçın! Çeteler geliyor!…' demişler.
> Kimi tarlasından, kimi evinden, kimi sofrasından kalkıp kaçmış. Çirkince'den, Aydın'dan, Tire'den her yakalardan Rumlar kaçıyor İzmir'e. Sanmışlar ki İzmir'de toplanıp geri döneceğiz birlikte!…[123]

Kendisini Çirkinceli Yorgo Kapsal'ın kızı olarak tanıtan, köyüyle ve mübadele günleri ile ilgili anılarını canlı tutan Dimitrula Kostaroğlu'nun, Şirince'den göç ettikleri günü anlatışı da Panayota Katırcı'nın anılarından farklı değildir. O da birden gerçekleşen, hazırlıksız yakalandıkları ve çocuk yaşıyla anlamlandıramadığı bir kaçış gününden bahsetmektedir.

> Bizim köy boşalırdı, Selçuk'a inerdik. Orada, Selçuk'ta incir bahçelerimiz vardı. Hepsinin evi vardı orada. Yaz geldi mi oraya inerdik. Manam çocuk yaptı. Bırak manam çocuk yaptı, manam gelmezdi. Babam zengindi. Zenginler köyde kalırdı. Dört tane çeşteman (bekçi) her bir yere konurdu. Gece gezerlerdi. Türk köyleri vardı, fukara. Onlar sakın gelirler de kapı açarlar diye. Onlar silahlarla köyü beklerlerdi. Beklerlerdi, içinde zenginler de otururdu. Yayam da gelmezdi, manam da gelmezdi. Hepsi evdelerdi. Bizim mahalle bütün zengindi.
> Şimdi babam uyanıktı. Okumuş, uyanıktı. O bahçeyi tutmuş, bu bahçeyi tutmuş. İncirler toplandı, toplandı bütün sergilerde. Yedi tane ırgat vardı, sepetlerle incirleri toplamaya. Olduğu gibi bıraktık.
> Babam İzmir'deydi. Bir haber geldi: "Çabuk pampırlara binin, İzmir'e kaçın." Manam köyde. Tuttu bederin biri, manamın kardeşinin kızını aldı sonra, o oğlan bizde bederdi, fukaraydı. Ona bir hayvan verdiler, bizim hayvanlardan. "Git ablanı al!" Manam tutmuş çuvalın içine, bizim fistanlardan, pabuçlarımızdan, o çuvalın içine sokmuş. O çuvalın içinde geldi, o çuvalla kaçtık biz. [124]

Şirinceli Rum ahali, savaşların bitmesiyle, tarafların nihai vaziyetinin belli olmasıyla birlikte kendilerini büyük bir çıkmazda ve sonrasında da bir bilinmezde bulmuşlardır. Doğdukları, büyüdükleri, yıllarca ekip biçtikleri, üzerine hayat

[123] Yalçın, "Yeni Efes'teki Çirkinceliler," *a.g.e.* , 147-148.
[124] Murat Koray Çadırcıoğlu ve Neşe Erdinç, *"Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)"* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi), 53.09.

kurdukları memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır ve bilmedikleri topraklara doğru yola düşmüşlerdir.

Rum ahalinin köyü boşaltmasıyla, komşu köylerde yaşayan ve ard arda yaşanan savaşların etkisiyle de günlük geçimini sağlamakta zorlanan insanlar, Şirince'de kalan, herhangi bir alanda değerlenebilecek bütün eşyaları yağmalamışlardır. Evlerin bahçelerinde toprağa gömülü şekilde altın küpler, değerli takılar bulunmuştur. Türk- Yunan Mübadelesi'nin şahitlerinden Şirinceli Dimitrula Kostaroğlu, 1999 yılında yeni köyü Nea Efessos'da, kendisi ile yapılan görüşmede mübadele yüzünden bırakmak zorunda kaldıkları evlerinin pencelerinin, kapılarının çıkarılıp başka evlerin yapımında kullanıldığından bahsetmektedir: "Bizim mahalle zengin mahalle olduğundan pencereleri, kapıları çıkarmış. Nasıl diyorsunuz şimdi? Biz Ayasoluk derdik, Selçuk'a evler yapmışlar. Bizim evlerin altını, temelleri kazmışlar, para diye. Para çıktı. Evvelki gidenler paraya doydu."[125]

Rum ahalinin göç etmesi ve daha sonra köy evlerinin yağmalanması üzerine köy bir müddet, terkedilmiş olarak boş kalmıştır. 1924 yılından itibaren Yunanistan'dan gelen mübadiller, öncelikle liman kentlerinde bulunmuş, sonrasında Şirince gibi daha iç kesimde bulunan köylere yerleştirilmiştir. Kemal Arı, Manolis Aksiyotis'in anılarına yer verdiği eserinde Şirince'ye iskan sürecinden bahsetmektedir.

> Bu güzel köy, bir mübadele köyüdür. Yıllar önce, ta 1924'te başlayan büyük mübadele ile birlikte Selanik'e bağlı Dırama'nın birçok köyünden vapurlarla Urla'ya getirilmişlerdir ilkin. Sonra da ne kadar insan alıyorsa Şirince'yi terk etmiş Rumların evleri, köy köy, mahalle mahalle yerleştirilmişlerdir mübadiller Şirince'ye. Eskiler o günleri anlatıp dururlardı zamanında çoluk çocuğa, torunlara…[126]

Şirince'ye özellikle Selanik, Kavala, Provusta, Müştiyan (Moustheni) gibi coğrafi özellikleri açısından benzerlikler taşıyan bölgelerden gelen mübadiller yerleştirilmiştir. Şirince'ye iskan edilen mübadiller, Rumların zamanında bıraktıkları, temiz,

[125] Çadırcıoğlu ve Erdinç, *"Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)"* , 01.32.
[126] Kemal Arı, *Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)* (İzmir: Kitapana Yayınevi, 2018)., 5.

bakımlı evler, bahçelerinde gömdükleri altınlar, paralar, değerli eşyalar yerine yağmalanmış, kırık dökük yapılar, tekrar mahsul almak için emekle çalışmaları gereken bahçeler bulmuşlardır.

Şirince'den Yunanistan'a göçen mübadillerin, çocukluklarındaki, ilk gençlik yıllarındaki deneyimlerine dayalı olan Şirince anlatısı ile Yunanistan'dan gelen mübadillerin karşılaştıkları manzara apayrıdır. Şirince'den göçen mübadillere göre bırakmak zorunda kaldıkları köyde, her bakımdan eksiksiz, mutlu bir yaşantı sürülmektedir. Savaştan, yağmalardan, mübadeleden önce Şirince, bölgenin diğer köylerine göre ihtişamlı sayılacak bir hayatın devam ettiği, çevre köylülerin gıpta ettiği, güzel bir yerleşim yeridir. Bakımlı zeytin ve incir bahçeleri, tütün ve pamuk tarlaları, üzüm bağları olan, mahsullerinin yüksek fiyatlara satıldığı, tarım ve ticaret açısından önemli bir merkez halindedir. Şirince'nin, son dönemlerde şahit olduğu acıların, ayrılıkların, çete baskınlarının, bozgunların, savaş sonrası yaşanan yoksulluğun, Şirince'den göçenlerin hafızalarında yeri, "Cennet Vatan" anılarından sonra gelmektedir. Mübadele kararının gerçekleşmesinden sonra, yaşadıkları göç yolunda ve ulaştıkları yeni topraklarda, düzenlerini yeniden kurana kadar uzun bir süre yoklukla baş etmek zorunda kaldıkları için ya da bu dönemde tattıkları "kendilerini bir yere ait hissetmeme", özlem, umutsuzluk gibi duyguların Şirince'de yaşadıkları üzüntülere kıyasla daha zor olduğunu düşündükleri için, Şirince'deki hayatı anlatışları coşkulu ve güzelliklerle doludur.

Dido Sotiriyu'nun, Manolis Aksiyotis'in hayatını roman haline getirdiği eseri *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* adlı eserinde, Manolis'in dilinden Şirince'nin bereketli tabiatı şöyle anlatılmaktadır.

> Şu yeryüzünde cennet diye bir şey varsa, bizim Kırkıca cennetin bir parçası olsa gerekti. Ormanlarla kaplı dağlı bir bölgede kuruluydu köy. Önümüzdeki denize kadar göz alabildiğine uzayan Efes ovası… Ve baştan başa yemiş bahçeleriyle, incirliklerle, zeytinliklerle, tütün, pamuk, mısır ve susam tarlalarıyla dolu olan bu ova bizim köye aitti.[127]

[127] Dido Sotiriyu, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, çev. Atilla Tokatlı (İstanbul: Alan Yayıncılık 5 , 2017.), 12-13.

Şirince'de doğan ve zorunlu göçten sonra hayatına, Selanik'in Dion kasabasında devam eden, kendisini Kime'nin, Kiriako'nun kızı olarak tanıtan Panayoti, Şirince'yi, "Dağlarından yağ akar, ovalarından bal akar. Kadınlarının dilinden de bal akar."[128] diyerek anmaktadır. Panayota Katırcı ise kendisine anlatıldığı kadarıyla Şirince'nin zenginliğinden örnek vermektedir: "Çok zenginmiş o zaman bizim köy. Sokakları şehir gibi mermerdenmiş. İki büyük kilisesi, bir okulu varmış. Bizim köye tiyatrocu gelirmiş. Ninemin kız kardeşinin yan tarafı tiyatroymuş. On iki kişi çalarmış; kemane, ud, her bir şey!".[129]

Sabahattin Ali, Türk edebiyatında Şirince'nin anlatısına ilk kez yer verildiğinin bilindiği, *Sırça Köşk* adlı hikayelerini derlediği eserinde, Şirince'nin bereketli meyve ağaçlarına, mutlu insanlarına, düzenli yerleşimine yer vermektedir.

> Hele Çirkince… Hele bu yedi, sekiz yüz hanelik dağ köyü… Daha uzaktan, çamların ve zeytinliklerin arkasından, hafif çivit beyaz evlerinin camları parıldayan, meydanlarını iri çınarların gölgelediği küçük Rum kasabası… Bu kadar güzel bir yere nasıl olur da "Çirkince" adını verdiklerine çocukluğumdan beri şaşar dururdum. Muntazam kaldırımlı tertemiz sokaklarında, bizi misafir eden yüzbaşının kızları ve mahallenin Rum çocukları ile nasıl koşuşmuş, iğde ve ayva dallarından yaptığımız kağnıları katırtırnaklarıyla nasıl süslemiş, çam kabuğundan kayıkları her köşe başında şarıl şarıl akan çeşmelerin yalaklarında nasıl yüzdürmüş, kara ağaçlara tırmanıp kopardığımız yaprakları kuzulara nasıl yedirmiş ve sık çalılar arasında topladığımız kuzukulaklarını dişlerimiz kamaşıncaya kadar nasıl yemiş ve doymamıştık. Selçuk'un sıcağından ve sıtmasından kaçmak birkaç subay ve memur ailesiyle senelerden beri buraya yerleşmiş Giritli bir kahveciden başka, köyün bütün halkı Rumdu. Hepsinin ovada incir bahçeleri, dağın sırtlarında zeytinlikleri vardı. Yazın sabahın erkeninde, kadınlı erkekli, bütün köy halkı atlara binip ovaya iniyor, incirlerini işliyor, akşam serinliğinde tekrar uzun bir süvari kolu halinde güle oynaşa köye dönüyorlardı. Kışa doğru zeytin mahsulünü de böyle kaldırırlarmış. Ova köylerindeki sarı benizli, şiş karınlı insanları burada görmek mümkün değildi. Gündüzleri köy boşalınca geride kalan iki büklüm ihtiyarların bile yanakları al aldı.[130]

Ari Çokona, araştırmasında, Şirince'nin nüfusunu, yerleşim düzenini, geçim kaynaklarını ve köyde eğitimin başlama sürecini kısaca özetlemektedir.

---

[128] Murat Koray Çadırcıoğlu ve Neşe Erdinç, *"Panayoti ve Yorgo ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)"* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi), 32.16.
[129] Yalçın, *a.g.e.*, 146.
[130] Sabahattin Ali, "Çirkince" *Sırça Köşk* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 96-97.

> 20. yüzyıl başlarında nüfusu 7.000'di. Köylüler Müslümanlar gibi giyiniyor, kadınlar yüzlerini örterken erkekler silah kuşanıyordu. 1914 Tehciri'nde sapa bir yerde bulunduğundan gözden kaçmış, halkı sürülmemişti. Yerleşim; Yukarı (Ayios Dimitrios Kls., 1747), Aşağı (Ayios İoannis Kls., 1805), Kozluk ve Ayvalıçarşı Mahallelerinden oluşuyordu. Yerleşim dışında en önemlileri; Profitis İlias, Aya Triada, Arhangelos, Ayios Nikolaos o Orfanos, Ayia Kiriaki, Ayios Konstandinos, Ayios Athanasios ve Panayia Galateri olan çok sayıda şapel vardır.
> Ekonomi, başta incir olmak üzere, zeytin, pamuk, baklagiller ve ipek üretimine dayanıyordu. İlk okulun 1832'de açıldığı köyde, 1885'te Ayios İoannis Kilisesi'nin avlusunda açılan 7 sınıflı erkek okulunda 370, anaokulunda 260, Ayios Dimitrios Kilisesi'nin yanındaki 7 sınıflı kız okulunda 250 öğrenci öğrenim görüyordu. Okulların faaliyete geçmesinden sonra herkes Rumca öğrenmişti. [131]

Yerleşimin mübadeleden önceki yapısında, köylülerin anlatısına göre, sadece Rum vatandaşlar ikamet etmektedir. Yalnızca Jandarma Karakolu'ndakilerin Türk olduğu bilinmektedir. Çevre köylerde de Türkler yaşamaktadır. Panayota Katırcı, köyün düzeninden bahsetmektedir: "Bizim köyde, Çirkince'de, karakoldaki jandarmalardan başka Türk yokmuş. Altı bin insan yaşıyormuş. Jandarmalara zorluk çıkmasın, kimse Türklere muhtaç olmasın diye büyüklerden on iki kişi seçilirmiş. Bu on iki kişilik ihtiyar heyeti meseleleri çözermiş.".[132] Nüfusu diğer köylere göre kalabalık sayılabilecek Şirince'nin düzeni, seçilmiş on iki kişiden oluşan bir heyet tarafından idare edilmektedir. Ayrıca köy halkını dışarıdan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı koruyacak ya da iç huzursuzlukların önlenmesini sağlayacak bir jandarma ya da kendi adlandırmalarıyla bekçi karakolu bulunmaktadır. Dimitrula Kostaroğlu, kendisine "Hiç asker, zabit, jandarma var mıydı köyde?" sorusu yöneltildiğinde, köyün idaresiyle ilgili bildiklerini anlatmaktadır:

> Köyde vardı. Yarısı Türk, yarısı Rum.Türk de vardı içinde, 'astonomia'da. Nasıl diyorlar? Köyün bekçileri, jandarmaları…Türk de vardı içinde. Büyük yaştan on iki kişi vardı. "Ne olacak köye?", "Nasıl yapalım?", "Para toplanacak, şunu edelim, bunu edelim köye.". Köye bir kolaylık, bir güzellik yapacaklar. On iki kişi vardı, altmış yaşından büyüklerdi. Biri derdi: "Şunu edelim.". Öteki derdi: "Öyle olmayacak, böyle olacak.". Öyle öyle düzenlerlerdi köyü. Jandarmaların yanında iki tane de büyük çavuş vardı, Türk, yavuz Türk. "Kardeş gibi." derdi manam. "Kardeş gibi büyüdük." derdi.[133]

[131] Çokona, *a.g.e.*, 292.
[132] Yalçın, *a.g.e.*, 146.
[133] Hasan Mert ve Yusuf Yavaş, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 10.06.2008)*, (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi), 38.25.

Göç/mübadele sonrası anlatılara göre köyde yıllarca bolluk, bereket, huzur, kardeşlik, Rumlarla Türklerin bir arada var oldukları bir yaşam hüküm sürmüştür. Köyün yerlileri kendi aralarında iyi geçinmektedir. Komşuluk ilişkileri güvene dayalıdır. Birbirlerinin evlerine gidip gelmektedirler. Çocuklar hep bir arada oynamaktadır. Kadınlar çamaşır günlerini komşularıyla birlikte gerçekleştirmektedir. Dimitrula Kostaroğlu, çocukluğunda içine ayaklarını soktuğu, suyla oynadığı, hafızasına yer eden çamaşırhanenin yerini anlatmaktadır: "Ayvalıçeşme'den çıktın mı, yukarıda bütün millet, üstü böyle kapalıydı, bütün Çirkince pusatlarını yıkardı. O çok suyun, değirmenlerin aşağısında, ora yataktı. Bütün köy oraya gelirdi, kazanlarla yıkamaya. Orada sekiz tane oluk vardı. Akarlardı, böyle hiç durmadan akarlardı.".[134]

Çevre köylerde yaşayan Türklerle de geçim açısından bir zorluk çekmemektedirler. Aralarında belli başlı husumetler bulunmamaktadır. Şirince'nin Rum çiftçileri yazın incir bahçelerinde, sonbahar ve kış döneminde ise zeytin bahçelerinde çalışmak üzere dönemlik tarım işçisini çevre köylerden çağırmaktadır. Rumların bayramlarında ve özel günlerinde Türkler, Şirince'yi ziyaret etmekte ve köyün yerlileriyle yan yana yaşama konusunda sıkıntı çekmemektedirler. Panayota Katırcı, Şirince'de yaşadığı dönemden aklında kalan bayram kutlamalarını ve Türklerin bayramlarında onları ziyaret edişini anlatmaktadır.

> Bayramın ikinci günü güreş ederlermiş. Güreşçiler kısa boylu olmalıymış. Uzun boylu olursa iyi güreşemezmiş. Bayramın ikinci günü bütün yavuklular gelirmiş. Ablalıklar havaya çekilirmiş. Bir yıl içinde evlenenler, kaç kişiyse yirmi kişi, otuz kişi, kırk kişi ata binermiş. Gelin önde, güvey arkada!… Gelinler gelinliklerini giyerlermiş o gün. Yavuklu oldun. Büyük kese edeceksin!… Ufak kese edersen ayrılıyor kız!… Avcunu açacak. Ne kadar alırsa çalgıcılara çarpacak, serpecek altını…Hep altın lira! Kadınların boyunlarında yedi sekiz sıra altın olurmuş. Çirkince'nin etrafında Türk köyleri de varmış. Gelip giderlermiş birbirlerine. Kurban Bayramı'nda onlar bizi çağırırmış, biz de onları çağırırmışız bayramlarımıza, yortularımıza… "Kardeş gibiydik." derdi benim manam. Pek muhabbetlilermiş. Nasıl bu harp olmuş, Yunan gelmiş, düşmanlık girmiş araya.[135]

[134] Çadırcıoğlu ve Erdinç, *"Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)",* 47.56.
[135] Yalçın, "Yeni Efes'teki Çirkinceliler," *a.g.e.* , 146-147.

Dimitrula Kostaroğlu da Şirince'de bayram kutlamalarındaki adetlerinden bahsederken, çevre köylerden gelen Türklerle o dönemde iyi geçindiklerini, mübadeleden sonra ise bu geçimin nasıl sonuçlandığını anlatmaktadır.

> Bizim Küçük Bayram vardı. Küçük Bayram'da kırk gün oruç tutardık. Büyük Bayram'da elli gün oruç tutardık. Küçük Bayram'da gelirlermiş. Biz de baklavalar, siniler vardı. Sinilerle baklavalar olurmuş. Yılbaşında horozlar kesilirmiş. Ondan sonra, baklavalar olurmuş. "Biz bunları bilmiyoruz." derlermiş Türkler. "Ama fukara Türk'tü onlar" derdi manam. "Ne zeytini var, ne şeyi var. Dağlarda, ormanlardaydı onlar." derdi. Onlar bizim köyü boşaltanlar. Onlar evveli geldiler. Bizler olduğumuz gibi kaçtık. Onlar aldılar bizim köyü. Siz bir şey bulmadınız.[136]

Anlatıların sonucunda, savaş yıllarından ve nihayetinde karara bağlanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nden önce, içinde yalnızca Rum ahalinin yaşadığının bilindiği Şirince (o dönemki adıyla Çirkince), güvenle, huzurla yaşanan, komşuluk ilişkilerinin kardeşçe yaşandığı, tarım ve zanaatin gelişmiş şekilde icra edildiği, ticaret merkezi haline gelmiş, bolluk ve bereketin hakim olduğu bir köydür. Yunan hükümetinin Küçük Asya macerası ve dağlardaki çetelerin, efelerin düzensiz, hırslı adalet sağlama girişimleri yüzünden, bu Rum köyü, arada kalmanın, her iki ülkenin de hem vatandaşı sayılmanın hem düşmanı sayılmanın sıkıntısını çekmiştir. Sonucunda da çok sevdikleri topraklarını, emeklerini, anılarını, köklerini bırakmak zorunda kalmışlar ve kendilerine yeni yuvaları olarak gösterilen topraklara doğru yola çıkmışlardır. Bu yolculuğa hazırlıksız yakalandıkları için, bırakmak zorunda kaldıkları evlerinden giderken yalnızca birkaç günlük yetecek erzak ve biraz çamaşır alabilmişlerdir. Bu terk edişin çok kısa süreceğini düşünmüşler, birkaç gün sonra evlerine döneceklerini sanmışlardır.

Ancak İzmir'e gidişlerinden sonra köylerine bir daha dönememişler, İzmir'deki uzun bekleyiş günlerinden sonra karşı kıyıya geçen gemilere binip yeni hayatlarına ve büyük bir bilinmezliğe doğru yola çıkmışlardır. Dimitrula Kostaroğlu, Şirince'nin ahalisine ne olduğu ile ilgili bildiklerini şöyle aktarmaktadır: "Köyümüzün beş yüz hanesi Kokina'da, Atina'da, beş yüz hanesi buraya geldi.

[136] Çadırcıoğlu ve Erdinç, *"Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)",* 01.02.00.

Geri kalan Girit, şu, bu dağıldı.”. [137] Zamanında iki binden fazla haneyi barındırdığının bilindiği Şirince, içinde yaşayan herkes göçtükten sonra çevre köylerde yaşayanlar ve yerli nüfus tarafından yağmalanmıştır. Sonrasında da, Yunanistan’dan gelen mübadil aileler iskan edilene kadar boş, kimsesiz, cansız kalmıştır. Köyde uzun süren, refah düzeyi yüksek, huzurlu, bereketli dönem bitmiş, yeni bir dönem başlamıştır.

[137] Çadırcıoğlu ve Erdinç, *“Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)”*,01.10.18.

2.2. Mübadele Sonrasında Şirince'ye İskan Süreci ve Yeni Ev Sahipleri

Lozan'da imzalanan, 30 Ocak 1923 tarihli olan 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol' başlıklı uluslararası antlaşmadan sonra, karşılıklı olarak zorunlu göç uygulaması başlamıştır.[138] Bu antlaşmadan önce, üst üste yaşanan savaşların etkileri ve çete baskınlarının maddi, manevi tahribatı üzerine iyice huzuru kaçan, İzmir ve çevresindeki Rum ahali, Yunan ordusunun bölgedeki hakimiyetinin sonlanışıyla birlikte, 1922 yılı sonbahar aylarında, özellikle Rum köylerinin açık hedef haline gelmesi korkusuyla, hızla yaşadıkları yerden göç etmek durumunda kalmışlardır. Şirince köyü de, Rumların yaşadığı, 1922 yılında boşalan köylerden biridir. 1922 yılında yaşanan göç günlerine şahit olan, Şirinceli (Çirkince) Dimitrula Kostaroğlu'nun hatıralarından yola çıkarak göç ettikleri günlerin tarihini belirlemek mümkündür:

"Bir tane kötü insan görmedik. Bir İzmir yanarken gördük. 'Ardınıza bakmayın!' derlerdi bize, kaçardık. İzmir yandı, yandı. Hani ateş tüter dağlarda… İzmir öyle yandı. 'Bakmayın ardınıza! Ardınıza bakmayın!'.[139] Dimitrula Kostaroğlu ve ailesi, 1922 yılı 13 Eylül tarihinde yaşanan, büyük İzmir yangınına şahit olmuş ve sonrasında gemiyle Selanik'e göç etmişlerdir.

Bir buçuk ay Selanik'te kaldıktan sonra Kozana'ya iskan edilmişlerdir. Kozana'da o dönemde yaşamakta olan Müslüman ahali ile birlikte yaşamışlardır. Beraber yaşadıkları Müslümanlar, mübadele kararı sonrasında Türkiye'ye göçerken, hayatlarını yeniden kurmaları için Şirince'ye gitmelerini söylemişler, Dimitrula Kostaroğlu'nun babası bulabilmeleri için köyün yerini tarif etmiştir: "Bir sene beraber oturduk. Hep beraber. Bir seneden sonra babam yazdı, yazdı, yazdı: 'İzmir'e

[138] "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol",http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/ [Erişim: 05/05/2020].
[139] Çadırcıoğlu ve Erdinç, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999)* ,54.23.

gideceksiniz, İzmir'den Selçuk'a ineceksiniz, ondan sonra Çirkince var. Gidin bizim evlere oturun.' diye babam ferman verdi onlara.". [140]

Şirince'ye iskan sürecinde, bazı aileler daha önce Şirince'de yaşayan Rumlardan duydukları bilgilere dayanarak bu köye gelmeyi istemişlerdir. Bazı aileler ise Türkiye'ye hep beraber göçtükleri köylüleri ile ortak hareket edip, İzmir'e geldiklerinde çevre kasabaları ve köyleri gezip Şirince'yi beğenenlerin yanında olmuşlar, dağılmamışlardır. 1955 yılında Şirince'de dünyaya gelen, Müştiyan'lı (Moustheni) mübadil bir ailenin çocuğu olan Ahmet Dereli, dedelerinden dinlediği Şirince'ye iskan sürecini aktarmaktadır.

> Şirince'ye dedelerimiz gelmiş. Selanik'den geliyorlar. Mübadele göçmeni olarak geliyorlar 1924'te. Babamlar burada doğma. Selanik, Kavala, Müştiyan'dan gelmişler. Dedelerin göç hikayelerini çok duyduk. Ama çocuktuk, ilgilenmedik. Gemilerle gelmişler. Yollarda bütün altı- yedi köy toplanıp gelmişler. Anlatırlardı da biz ya çocuktuk aklımız ermezdi, ya merak etmedik. Dinlerdik.
> İlk İzmir'e geliyorlar. Ondan sonra Şirince'ye geliyorlar. Duymuşlar Şirince'yi. Buradan gidenler tavsiye etmiş. Gelmişler işte, beş - on kişi. Bakmışlar, beğenmişler. Sonra Şirince'ye yerleşiyorlar. Şirince o zamanlar kalabalık. Bin sekiz yüz hane olarak Şirince'ye yerleşmişler.
> Müştiyanlılar, bizimkiler geldiklerinde ilk, yirmi hane falan Giritli varmış. Onlar da kaçak olarak gelmişler bizden önce. Bizimkiler mübadele göçmeni olarak gelince, Giritlileri buraya (Selçuk) göndermişler. [141]

Şirince'de yaşamış, daha sonra Selçuk'a yerleşmiş, 1917 yılı, Girit doğumlu Cemal Yolcu, 1922 yılındaki göç hikayesinden şöyle bahsetmektedir.

> Yalnız şunu hatırlıyorum: Şimdi Erdek var ya, Erdek'in karşısında bir Narlıköy var. Erdek'ten o Narlıköy'e mavnayla geçiriyorlardı bizi. Yani gemiye yük taşıyan… Gemilere işte onlarla yük taşıyorlar. Şimdi biraz dalga vardı. Benim enişte vardı, hemen yanıbaşımda oturuyordu. Bana "Gir içeri, gir. Gir içeri!" diyor. Ben yağmur yağıyor sanıyordum.
> Gemiyle geldik Erdek'e, bir köy var, Narlı. Meşhur oldu şimdi orası. Oraya iskan edildik biz.
> Çok kalmadık bir sene kaldık biz. Babam biraz sağını solunu görüyordu. Bize orada verdiler, sekiz dönüm zeytinlik, Narlı köyünde. Bir evlek tarla. Bir evlek tarla kaç metre? Yirmi beş metre. Sekiz dönüm zeytinlik ne olacak? Bende vardı bir dağ

[140] Mert ve Yavaş, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 2008),* 25.00.
[141] Tolga Mert ve Serdal Bayraktar, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme (24.12.2019),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2019), 00.35- 01.57.

> zeytinlik, yüzüne bile bakmıyorum. Yani gereği yok zeytinliğin. Onun için geldik İzmir'e. [142]

Devletin verdiği zeytinliği belki daha önce deneyimlemediklerinden nasıl işleyeceklerini bilmedikleri için, belki de zeytinciliğin yeni bir düzen kurmalarına hızlıca katkı sağlamayacağını düşündükleri için bulundukları köyden taşınmışlardır. İzmir'den, daha önce Girit'te çeteci olan ve bir bozgun sonrası Şirince'ye kaçan dayısının yanına gitmişlerdir. Girit'te yaşadıkları dönemdeki çeteciliği ve çatışmaları şöyle aktarmaktadır:

> İzmir'e geldik bir yer ayarladı babama, gemiden aldı onu Şirince'ye götürdü dayım. Çeteydi onlar. Ayrı gruptu, çeteydi. Şimdi Yunanlılar kalkıştı mı, Türklere bir şey yaptılar mıydı öldürürlerdi onları. Ya evlerini yakarlardı Türkler. Girit hakiki Müslümandı, Türktü. Girit'te kimse kalmadı. İsteyen kalabilirdi, kimse kalmadı. Hepsi boşaldı, geldi Türkiye'ye Girit muhacirleri. [143]

Devletin ailesine iskan olanağı tanıdığı köyü tercih etmeyip başka yere taşındıkları için, gittikleri yerde yeniden bir arsa sahibi olamamışlardır: "Biz yer değiştirdiğimiz için bize mal vermediler, hakkımızı kaybettik işte. Bir ev verdiler biz iskan ettik eve. Bir daha da çıkmadık oradan.". [144]

Şirince'ye ilk iskan edilen mübadillerden, 1912 yılında Pravuşta'nın Dedebal Köyü'nde doğan Hatice Songun, kendi köyünden Şirince'ye göç hikayesini, yolda yaşadıklarını ve iskan sürecini anlatmakta, Dedebal'ı tekrar görebilme hayalinden bahsetmektedir.

> Yola çıkmadan önce köye buradan Rumlar geldi. Türkçe konuşurlardı. Bizim eve Rum vermediler. Onlarla iki sene kadar yaşadık. O Rum komşularımızdan birinin çocuklarının adı Maria ile Hristo'ydu. Bana domuz eti yedirmişler. Ben küçüğüm o zamanlar domuz eti nedir bilmezdim. Yine de onlarla iyi geçindik. Zamanı gelince biz de yollara düştük. Dedem yeni ev yaptırmıştı. Öylece bıraktık da geldik. Ev eşyalarımızdan alabildiğimiz kadarını yanımıza aldık. Kavala'dan gemiye bindik, İzmir'de indik. Yolculuk iyi geçti sayılır. İzmir'de bize kazan kaynattılar, yedirip içirdiler. Sonrası Şirince'ye geldik. Buraya ayak bastığımızda köyde Bulgaryalılar (1877 - 1878 Osmanlı Rus Savaşı göçmenleri) ve Girit'ten kaçak gelenler vardı. Behçet Bey adında biri bize arazi üleştirdi. Burada rencberlik yaparak geçinmeye çalıştık ve zamanla Şirince'ye alıştık. Buradan giden Rumlar arada bir doğdukları evleri görmeye geliyorlardı. Ben de doğduğum yere gitmek isterim. Bazı bazı rüyalarımda görürüm

[142] Seher Eren, *Cemal Yolcu ile Kişisel Görüşme (2008),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi,2008), 1-2.
[143] Eren, *Cemal Yolcu ile Kişisel Görüşme,* 2.
[144] Eren, *Cemal Yolcu ile Kişisel Görüşme,* 3.

> Dedebal'ı. Dedemi görürüm sık sık rüyamda. Memleketi görmek isterim, ama ah nerede ben gidemem artık, geçti.[145]

Zorunlu göç uygulaması başlamadan önce, Türkiye'den göçen Rumlarla, yerli Müslüman halk arasında geçim sıkıntısı olmamış, birbirlerine destek olmuşlardır. Daha sonra Müslüman ahali için yolculuk başlamış, onlar da Türkiye'ye, yeni topraklarına, bilinmezliğe doğru yola çıkmışlardır. Yerleştikleri yerde çiftçilikle uğraşmış, geçimlerini sağlamışlardır. Ancak hafızalarında, üzerinden uzun yıllar geçmiş olsa da, memleketleri, büyüdükleri, çocukluklarını geçirdikleri yerler canlı kalmıştır. Yine 1912 yılında, Pravuşta'da doğan Şerife Uygur, mübadele haberini ilk aldıkları zamanı, insanların tepkilerini, göç yolunu ve Şirince'ye yerleşme dönemini anlatmaktadır.

> Bir gün Müştiyan'a mübadele olacağı haberi geldi. Beyler "Kemal Paşa haber gönderdi. Hazırlanın bakalım Türkiye'ye gidiyoruz." dedi. Haber duyulunca bir sevinç, bir sevinç gavurdan kurtuluyoruz diye. Herkes gibi annem de yol hazırlığına başladı. Annem hazırlanırken ben de akranlarımla oynardım bahçede. Satılabilecek eşyaları sattık. Yola çıkmadan önce Müştiyan'a Söke'den Rumlar geldi. Bizim eve bir dul karı yerleşti. Hep ağlardı "Ah Söke… Ah Söke…" diye. Zamanı gelince yola çıktık. Önce Pravuşta'ya, sonra Kavala'ya gittik. Ben denizi ilk defa Kavala'da gördüm. Kavala'da vapura bindik, İzmir'e vardık. Kaynatam Osman'ın sesi güzeldi. Vapurda hep şarkı söyledi diğer Müştiyanlılarla beraber Rumlardan kurtulduk diye. Gemide bir kişi öldü. Denize attılar ölüyü. İzmir'de denize yakın bir yerlerde bekledik. Yemek ihtiyacımızı parayla karşıladık. Kışa doğru geldik, serinlemişti havalar. 1924 yılıydı. İzmir'den trenle Ayasuluk'a (Selçuk) geldik. Ayasuluk'ta beklerken köyün beyleri Şirince'ye gitti. Köy beğenilince oraya yerleştik. Emine halam da bizimle geldi. Şirince'de insan başına bir ev, yirmi ağaç yemiş, ikişer dönüm de tarla verdiler. Şirince'ye geldiğimizde bizden önce gelen Girit mübadilleriyle karşılaştık. Giritliler sonra Selçuk'a gitti. [146]

Haberi aldıktan sonra toparlanmak için belli bir süreleri olmuş, yeni düzenlerine, Rumların Yunanistan'a göçüne kıyasla daha hazırlıklı başlamışlardır. Şerife Uygur, mübadele haberinin sevinçle karşılandığından bahsetmektedir. Yolculuk boyunca da kurtuluş şarkıları söylendiğinden söz etmektedir. Şerife Uygur'un gözlemlerinden yola çıkarak; bazı mübadillerin bu zorunlu göçe, özellikle Kemal Paşa'dan gelen bir kurtuluş müjdesi gözüyle baktığı söylenebilir. Ancak bu anlatıdaki sevinçli karşılama ile, mübadele haberi Dr. Nansen tarafından İstanbul basınına

[145] Özsoy, " Sis perdesinin ardındaki Dedebal," *a.g.e.*, 236.
[146] Özsoy, "Ah o İstanbul narları," *a.g.e.*, 233-234.

verildiğinde, kendisine gelen telgraflardaki tepkiler çok farklıdır. Rumeli Müslümanları cemaat liderlerinin, hep birlikte, mübadele fikrine verdikleri tepki şu şekildedir: "Dr. Nansen, lütfen bu mübadele fikrinden vazgeçin. Biz yüzyıllardır Yunanlı kardeşlerimizle birlikte yaşıyoruz. Bizim cami ve okullarımıza karışmıyorlar. Biz de Yunanlılarla eşit statüdeki vatandaşlar olarak yaşıyoruz. N'olur bizi yerimizden, yurdumuzdan oynatmayın; komşu ve arkadaşlarımızdan ayırmayın."[147]. Rumeli Müslümanları'nı temsilen cemaat liderlerinin açıklamalarından, topraklarından ayrılmayı istemedikleri, Yunanistan'da hayatlarına devam etmek istedikleri, tehdit ya da tahakküm altında yaşamadıkları, düzenlerini bozmak istemedikleri anlaşılmaktadır. Şerife Uygur'un anlatısına bakıldığında ise Yunanistan topraklarından ayrılış, 'gavur elinden kurtuluş' şeklindedir. Anlatıdaki tepkilerin doğruluğu, gerçekliği, cemaat liderlerinin tepkileriyle karşılaştırıldığında, sorgulanabilir bir hal almaktadır. 'Gavur elinden kurtularak göçme' tezinin, yeni topraklarında kabul görmek, vatandaşları olacakları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde 'zorla gelen göçmenler' olarak dışlanmamak, kayıtlara bu şekilde geçmek için olduğu söylenebilir.

1922 yılında Müştiyan'da doğmuş, göç günlerinde henüz iki yaşında olan, 1964-1967 seneleri arasında Şirince'de muhtarlık yapan Ali Kaya, Şirince'ye göç günlerine dair hatıralarını ailesinin ona aktardığı kadarıyla anlatmaktadır.

> Türkiye'ye 1924 yılında gelmişiz. Bizi Kavala'dan İzmir'e getiren gemi Pasaport İskelesi'ne yanaşmış. Yolculuğumuz iyi geçmiş. İzmir'de Kemer İstasyonundaki misafirhanelerde bekletmişler bizleri. O sırada köyün büyükleri çevreyi dolaşmış. Ailemizin büyükleri Şirince'yi beğenince Kemer'den trenle Ayasuluk'a (Selçuk), oradan da Şirince'ye dere içlerinden yürüyerek gelmişiz. Burası o zamanlar bomboş bir köymüş. Civardaki yörük köylerinden gelenler evleri talan etmiş. Buraya gelince nüfus başına yirmi ağaç zeytin, yirmi ağaç yemiş ve birer dönüm tarla ve ev vermişler. Mübadele mecburiydi. Anam babam da mecburen gelmişler. Bir taşınmazlar kalmış memlekette. [148]

[147] Barbro Noel- Baker, *An Isle of Greece: the Noels in Euboea.* (Procopi:[Özel baskı], 2002.), 291. Benaki Müzesi, Venizelos Arşivi, Atina, İstanbul'da Simopoulos'tan E. Venizelos'a, No: 5390, 4 Kasım1922. ; Ayhan Aktar, "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi" *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.), 137.
[148] Özsoy, " Nasıl olsa döneceklerdi," *a.g.e.*, 238.

1914 yılında Manastır' a bağlı Vojtaran'da doğan, çocukluğu Florina'da geçen Hayrettin Örtül, kendi hafızasında yer ettiği kadarıyla göç günlerinden bahsetmektedir. İlk önce trenle Selanik'e, Selanik'ten de "en büyük gemi, Gürceman" olarak adlandırdığı Gülcemal gemisiyle İzmir'e gelmiştir. Yolculuğun nasıl geçtiğini anlatmaktadır.

> Çok güzel geçti. Yalnız, çok istifra eden oldu. Tuttu çok yani insanları. On üç köy bir vapurda. Selanik'den bir vapura bindik. Gemide ambara attılar. Herkesin öyle ayrı oda moda yok tabii. Bir ambarda, içinde üç kat vardı. Hasta, hatta bir tane, bir çocuk ölü varmış içeride. Bağırdılar: "Vapur gitmez. Atın beni….vapur gitmez." diye. Cenazeler içeride… Selanik'den bindiğiniz zaman her şeyi hazır vermediler. Hükümet tarafından verilmedi. Herkes aldı hakkını. Vapurda da satarlardı ekmek. Büyük vapur ya. Çok büyük vapur. [149]

Gemi yanaştıktan sonra karantinaya alındıklarından, Şirince'ye ulaşmadan önce İzmir'de, bir gece istasyonda kaldıklarından bahsetmektedir.

> Orada banyolar vardı. Yani tecil yaptılar. Yani hastalık mastalık gelir diye. Gelmesin, tecil yaptılar bizi. Karantina, ama hamamlara soktular bütün halkı. Giren girdi, girmeyen girmedi. İnmedi vapurdan bile. Biz girdik hepimiz, bütün aile. Oradan evlerimize trenle getirdiler buraya kadar. Suyu ilaçlamışlar. Aşı yaptılar, hamamdan sonra Tepecik'e getirdiler. Tepecik'de bir gece yattık. İstasyonda, açıkta. Kalabalık, anacık babacık. Tabii, dağıldı onlar başka tarafa.[150]

Daha sonra bir tanıdıkları vasıtasıyla Şirince'ye gitmişler ve orada iskan memuru tarafından gösterilen eve yerleşmişlerdir. İlk günlerde paraları olduğundan, o parayla geçindiklerinden, daha sonra devletin verdiği bahçeleri işlemeye başladıklarından bahsetmektedir: "İlk günler para vardı ceplerimizde. Para bitince düştük bu işlere. Para vardı o zaman geldiğimizde. Herkeste vardı; az veya çok.". [151]

Babası on üç, annesi yedi yaşındayken Müştiyan'dan Türkiye'ye göçmek zorunda kalmış, 1952 yılında Şirince'de doğan Dinçer İnce, ailesinden dinlediği kadarıyla, yerleştikleri dönemdeki ilk izlenimlerini, tespit ettikleri farklılıkları, heyecanlarını anlatmaktadır.

---

[149] Hasan Mert ve Yusuf Yavaş, *Hayrettin Örtül ile Kişisel Görüşme (29.03.2008),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.), 15.
[150] Mert ve Yavaş, *Hayrettin Örtül ile Kişisel Görüşme,* 15-16.
[151] Mert ve Yavaş, *Hayrettin Örtül ile Kişisel Görüşme,* 20.

> İlk izlenim çok ilginç. Babam rahmetli şöyle anlatırdı: "İstasyonda indik." diyor. Tabii, o günün ulaşım aracı develer. Yani bugünkü kamyonun yerini tutuyor. "İndik istasyonda." diyor. İşte deve katarları gelmiş, başlarında deveciler var. Tabii, ilk garipsedikleri buranın insanı oluyor. Nedir bu erkeklerin giydiği? Potur denilen, zeybeklerin giydiği, dizlerine kadar gelen, aşağısı açık pantolon. Kara kuru, kavrulmuş insancıklar diyelim. Böyle garip bakıyor bizimkiler. Bizimkiler Rumeli'den gelmiş zaten, görüyorlar buradaki insanları… Ama, lakin bir sene sonra biz de onlara benzedik. Demek ki iklim böyle yapıyormuş diye. Sonra bu deve katarlarına eşyalar yükleniyor ve Şirince'ye doğru yola çıkıyorlar. Çıkıyorlar ama yol, patika.Yani elli santimetre genişliği. Ne de bir patika…Onlarda yol böyleyse köy kim bilir nasıldır? Onun tabiri bu: " Masal dünyasına geldik." zannediyor. Hani anlatırlar ya, yedi katlı yer altında şehirler ya masallarda. Şirince'yi tahmin ediyorlar. Herhalde akşam güneşi ile, o gün ışıması ile beraber, akşamın o alacakaranlığı yansıyor. Muhteşem, iki bin haneli bir yerleşim bölgesi…[152]

Dinçer İnce'nin, babasının anlattıklarından yola çıkarak yaptığı çıkarımlarda, bölgenin yerlilerinin kıyafetlerinin o dönemki coğrafi koşullar sebebiyle farklılık gösterdiği yönündedir. Daha sonra göçmenlerin de giyim şekillerinin değiştiğini söylemektedir. Şirince'ye doğru develerle yaptıkları yolculukta yolun dar bir patika olması onları endişelendirmiştir. Ancak Şirince'yi görünce büyülenmişler, "Masal Dünyası" olarak değerlendirmişlerdir. 1933 yılında Şirince'de doğan Keriman Ülgür'ün de, Müştiyan'dan göçen ailesinin anlatısı benzerlik göstermektedir. Keriman Ülgür, ailesinin, göç günlerinden ve Şirince'ye ulaştıklarında, köyü çok beğendiklerinden, evleri çok güzel bulduklarından bahsetmektedir.

> İşte mübadele olmuş, topluyorlar köy olarak onları. Gemiyle gelmişler buraya, İzmir'e kadar. İzmir'den de buraya, Selçuk'a gelmişler. Ne şekilde geldilerse artık o zamanın insanları, kimini Tire'ye vermişler, kimini oraya buraya. Bu köyü de onlara tavsiye etmişler: "Şurada bir köy var, bakın isterseniz." demişler. İşte birkaç aydın kişiyle çıkmışlar Şirince'ye bakmaya. Çok beğenmişler. Ama o zaman çok güzelmiş Şirince. Şirince çok büyükmüş, çok güzel evleri varmış. Zeytin, bütün dağları zeytin. Bu Selçuk'ta, bu evlerin olduğu yerler de incir bahçesi zamanında. Çok küçük bir yermiş, yerleşim yeriymiş. İşte çok beğenmişler köyü velhasıl. Havası güzel, evleri çok güzel. Zaten zeytin vermiş orada, Şirince'de. Burada biraz incir bahçesi vermiş. İşte çok beğenmişler havasını Müştiyanlılar. Birçok kişi gitmiş, orada oturmuşlar. Şimdi bir restoran, orada okul var. Oradan onlara birer oda vermişler. Hepsi kalmış işte. Sonra işte hepsine ayrı ayrı ev göstermişler. Evler vermiş devlet onlara, evlere yerleşmişler. Sonra başlamışlar yaşamaya burada. Öyle…[153]

[152] Seher Eren, *Dinçer İnce ile Kişisel Görüşme (13.06.2008),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.) 8.
[153] Seher Eren, *Keriman Ülgür ile Kişisel Görüşme (01.07.2008),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.), 4.

Keriman Ülgür ile aynı sene Şirince'de doğan Ahmet Adıyaman'ın da, Müştiyan'dan göçen ailesi Şirince'ye evleri çok beğendikleri için yerleşmişlerdir. Şirince'ye gidene kadar bir müddet İzmir'de kalmışlar, ilk önce Şirince'de onlara verilen arazileri işleyemeyeceklerini düşünseler de evleri çok güzel buldukları için Şirince'de kalmışlardır. Ahmet Adıyaman bu süreci şöyle aktarmaktadır.

> Şimdi yolculuklarında, bilmiyorum. Şimdi bir gemi ile bunların bütün eşyasını almışlar. İzmir'de belli bir süre kalmışlar. Yani belirli bir süre kalmışlar derken, onların ifadesine göre bir buçuk ay kadar falan. Beklemişler yani bir yer bulunana kadar. Bazı yerleri beğenmemişler. En son bu Şirince Köyüne… Yunanlılar oturuyormuş orada, savaştan sonra kaçmış. Boş kalmış orası. O köyü beğenmişler. O zaman da Şirince Köyü, şimdi meşhur oldu, ama esasında o zamanda çok güzeldi. Köyün cazibesine, evlerin oluşumuna kapılmışlar. Arazi durumu biraz müsait değil. Ama arazi durumunu pek dikkate almamışlar ve evlere hayran olmuşlar. Beğenmişler. "Madem beğendiniz, hadi sizi oraya iskan edelim." demişler. Ve onlara gelince, nüfus başına yirmi ağaç zeytin, on sekiz ağaç incir, iki dönüm de tarla. Nüfus başına vermişler yani.[154]

Yerleştikten ve bahçelerle ilgilenmeye başladıktan sonra, zeytin ve incirle yeni tanıştıkları için ve daha önce yaşadıkları yer olan Müştiyan'da, tarla işini deneyimledikleri için, uyum sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Ahmet Adıyaman, bu farklılıkların, özellikle iklim değişikliğinin yarattığı sonuç olarak, göç ettikleri ilk sene çok fazla ölüm görüldüğünü söylemektedir.

> Tabii uğraşları değişmiş. Şöyle, o iklim şartı değişikliği. İlk geldikleri yılda çok ölen olmuş. Herhalde o iklim değişikliğinden olacak. Bunların oradaki araziler verimli ve ovadaymış. Şirince Köyü daha da kıraç. Ağaçtan zaten bunlar anlamıyorlar. Tarla işiyle uğraşıyorlar. Zeytin… İncir… Bağ bahçeyle uğraşıyorlar. Öyle bir şaşkınlık evresi geçirmişler. "Uyum sağlayamam." olmuş ilk durumda. Örneğin; zeytin ağaçlarının bir kısmını kesmişler odun yapmışlar, yakmışlar. Sonra da onun yararlı bir mahsul olduğunu anlayınca, o kestikleri ağaçları tekrar dikmişler. Böyle bir değişiklik olmuş. [155]

Mübadillerden, zorunlu göçü, bir kurtuluş, din kardeşlerine kavuşma, yeni vatanlarında daha özgür olacakları düşüncelerine sahip olanlar olsa da, bazıları da bırakmak zorunda kaldıkları topraklarındaki huzuru, bolluğu, refahı bir daha bulamayacakları endişesiyle göç yoluna çıkmışlardır. Nitekim, Müştiyan'da yaşadıkları

[154] İhsan Erdinçli, *Ahmet Adıyaman ile Kişisel Görüşme (20.06.2008),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008), 2.
[155] Erdinçli, *Ahmet Adıyaman ile Kişisel Görüşme*, 3.

dönemde geniş arazilere, büyük evlere sahip olanlar, bir daha öyle büyük bir mal varlığına sahip olamamışlar, alıştıkları düzene veda etmek durumunda kalmışlardır. Şirince'nin 1989 yılında muhtarlığını yapmaya başlayan, 1926 yılında Şirince'de doğan Nejat Atam, Müştiyan'dan göçen ailesinin çektiği, yeni hayatlarına uyum sorunlarından bahsetmektedir.

> Mübadele başlayınca aile Kavala'dan bir şileple İzmir'e gelmiş. Şileptekilere sahip çıkan olmamış. Aç, susuz on beş gün beklemişler limanda. Yine annemin anlattığına göre şilepten, Mustafa Kemal emir verince indirilmişler. Annemin ailesi Şirince'de çok zor günler geçirmiş. Bizimkilere çok az mal verilmiş. Büyükbabama evden başka bir de değirmen vermişler. Aile hazır para yemeğe alıştığı için Şirince'deki hayatında başarılı olamamış ve Müştiyan'daki saltanat bitmiş, varsıllıktan yoksulluğa düşülmüş. Burası gelenlere ev olarak yetmiş. Ama arazi olarak yetmemiş.[156]

1949 yılında Ödemiş'de doğan, çocukluğunu Şirince'de geçiren, Müştiyanlı bir ailenin kızı olan Serpil Büyükdağlı, babaannesinin Müştiyan'daki geniş arazilerini, mal varlıklarını bırakıp gelişinden şöyle bahsetmektedir: "Ben gittim Müştiyan'a. Ucu bucağı olmayan bir ova. Orada çok malları, mülkleri varmış. Babaannemin anlattığı öyleydi. O zaman araba yok, bir şey yok. 'Bir atla altı saatte bizim çiftliğin etrafını dolaşamazsınız.' derdi. Kolay değil, o kadar varlıklarını bırakıp buraya gelmişler.". [157]

1938, Selçuk doğumlu Seval Büyüktosun'un da ailesi Müştiyanlı mübadil ailelerdendir. Annesinin anlattığı kadarıyla, Müştiyan'da yaşadıkları dönemde geniş arazileri, çiftlikleri bulunmaktadır. Mübadele sonrasında geldikleri topraklarda sahip oldukları araziler önceki düzenlerine göre çok azdır. Seval Büyüktosun, kaçarak gelip hiç mal varlığı edinememiş göçmenlere kıyasla kendi ailesinin durumunun iyi olduğunu vurgulamaktadır.

> İncir bahçelerimiz vardı o zaman. Çünkü oradan gelince, şeyden, Müştiyan'dan, oradaki mallarına karşılık burada tapulu mal vermişler. Burada tapulu incir bahçesi ve zeytinlik vermişler. Şirince'deki Rum evlerine yerleştirmişler. Hatta annem derdi ki: "Orada çok büyük tuzla çiftliğimiz vardı, onun yarısını bile vermediler bize.". Ama hiç olmazsa yine de mal vermişler. Bir de kaçıp gelenler var. Onlar hiçbir şey

[156] Özsoy, "Kayıp hayatların tanığı," *a.g.e.*, 240.
[157] Serdal Bayraktar ve Tolga Mert, *Serpil Büyükdağlı ile Kişisel Görüşme (21.01.2020),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2020.), 07,54.

> alamamışlar. Bunlar mübadeleyle geldikleri için, bunlara vermiş devlet. Sonra on iki sene Şirince'de oturmuşlar.[158]

Şirince'nin yeni halkı, uzun savaş döneminden, çete baskınlarından, din savaşlarından, siyasilerin kararlarının etkilerinden, göç yollarından, hastalıklardan, korkulardan yorulmuş halkı; yeni yaşam alanlarına alışmakta zorlansalar da, hasretini çektikleri, vatan bildikleri topraklara tekrar kavuşmanın hayaliyle yaşasalar da, bir şekilde hayatlarına devam etmenin yolunu bulmuşlardır. Çok küçük yaşında mübadeleyi deneyimleyenler, büyüdükleri yere uyum sağlamakta güçlük çekmemişler, ancak aile büyüklerinde uyum sorununu gözlemlemişlerdir.

Mübadele dönemiyle ve ailesinin göç günleriyle ilgili daha fazla bilgi edinmemiş olmanın pişmanlığını yaşadığından bahseden Serpil Büyükdağlı, babaannesiyle geçirdiği vakitlerde, onun yeni düzenini benimsemediğini, aklının memleketinde kaldığını gözlemlemiştir. Babaannesi zorunlu göçe maruz kaldığında genç bir kadın, genç bir anne olduğu için, süreci küçük bir çocuğun algıladığı gibi algılamamış, belki yeni evine uyum sağlamış olsa da Müştiyan hatıralarını daha canlı tutmuştur.

> Bizim ailemiz tamamen Yunanistan… İlk mübadeleyle gelmişler. İşte onlara orada mal verilmiş. Şimdiki aklımız olsa çok daha fazla şeyler sorardık. Öğrenmek isterdik büyüklerimizden. Ama o zaman çocuktuk, gençtik, hiç bunları düşünemiyorduk. Ama bir şey biliyorum ben; babaannem burada yaşamadı. Beyin olarak burada yaşamadı. Hep Yunanistan'da. Çünkü bunlar mecburi bir göçe zorlanmışlar. Çok sıkıntılı günler, zamanlar geçirmişler. Kolay değil, oradaki düzenlerini dağıtıp, tekrar gelip burada düzen kurmaları. Çok zor olmuş. Onun için babaannem hep orada yaşadı. [159]

Şirince'nin eski muhtarlarından, iki yaşında zorunlu göçe maruz kalan, ailesiyle Şirince'ye yerleştirilen Ali Kaya da, Müştiyan'dan daha olgun yaşlarda göçen mübadillerin yeni düzenlerini benimsemediğini ve memleket bildikleri Müştiyan'a dönecekleri hayali ile yaşadıklarını söylemektedir. Kendisi de, Yunanistan'a gitse, önce çok küçük yaşta bırakmak zorunda kaldığı yerlere gideceğini belirtir.

---

[158] Asuman Karabulut, *Seval Büyüktosun ile Kişisel Görüşme (28.03.2008)*, (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008), 2.
[159] Bayraktar ve Mert, *Serpil Büyükdağlı ile Kişisel Görüşme*, 04.29.

> Müştiyan'ın yaşlıları Şirince'ye geldiklerinde mal istememişler. "Gavurun malını ne yapalım, biz nasıl olsa memleketimize döneceğiz." demişler. Onlar burayı bir türlü benimseyemedi. Memleket olarak Müştiyan'ı görüyorlardı. Hep oraları özlüyorlardı. Aradan şunca yıl geçti. Şimdi ben oralara gitsem önce anamın babamın köylerine giderim. [160]

Şirince'nin Ali Kaya'ya kıyasla daha yeni bir dönemde muhtarlığını yapmış olan, eski kaptan Nejat Atam, zorunlu göç yaşandıktan yıllar sonra Şirince'yi ziyarete gelen, köyün eski ev sahiplerinin köylerini bıraktıklarından çok farklı bulduklarına dair ettikleri sitemden bahsetmektedir. Mübadilliğin zorluğunu ailesinde görmüş, onların acılarına tanıklık etmiştir. Mübadele kararından önce yaşadıkları, vatan bildikleri topraklara, Müştiyan'a geri dönmenin umuduyla yaşadıklarını görmüştür.

> Rumlar zamanında Şirince çok güzelmiş. Zamanla enkaza dönmüş. Rumlar gidince burası boş kalmış. Bir-iki hükumet erkanı dışında kimse yokmuş. Mübadillerle, çevredeki Yörük köylerinde yaşayanlarla aralarında sorun çıkmamış. Mübadiller daha bilinçli olduğu için Yörüklere hakim olmuşlar, kendileri hakkında konuşmalarına fırsat vermemişler. Buraya gelen yaşlı Rumlar "Bizim bıraktığımız Şirince ne güzeldi. Köyümüze hiç bakmamışsınız." diye sitem ediyorlardı. Mübadele, mübadillik iyi değil. Yüzyıllarca yaşadığın topraklardan günün birinde sürülüyorsun. Onun için ailemin büyükleri memleketlerine, geldikleri topraklara dönmenin umuduyla yaşadılar hep. Kolay değil köklerinden koparılmak. Mübadele dramdır, kayıp hayatlardır. Ben acı çekmedim ama büyüklerimizin acılarına, kayıp hayatlarına tanığım. [161]

Şirince'ye mübadele kararından sonra yerleştirilen köyün yeni ev sahipleri, çoğunlukla Selanik, Kavala, Pravuşta ve Müştiyan'dan gelmişlerdir. Bin sekiz yüz hane olarak köye yerleşmişler, devletin onlara verdiği ev ve bahçeleri değerlendirmişlerdir. Zeytin ve incir ile yeni düzenlerinde tanışmışlar, ilk dönem yetiştiriciliğine hakim oldukları için tütüncülük ile ilgilenmişlerdir. Daha sonraki yıllarda zeytin ve incire alışmışlar, tütüncülüğün kazancının az olduğu düşüncesi ve devletin tütün yetiştirmek ile ilgili kısıtlamaları yüzünden, tütün yetiştiriciliğine son vermişlerdir. Zaman içinde, zeytin ve incir yetiştiriciliğinin yanı sıra diğer meyvelere de yönelmişlerdir. Çiftçilik yaparak geçimlerini sağlamışlardır.

Şirince'ye mübadele kararından önce Rumlar tarafından boşaltılan bir köy olduğu için, Yunanistan'dan gelen mübadiller köye iskan edilirken, köyün yerlileri mevcut

[160] Özsoy, " Nasıl olsa döneceklerdi," *a.g.e.*, 238.
[161] Özsoy, " Kayıp hayatların tanığı," *a.g.e.*, 240- 241.

olmadığı için, anlaşmazlıklar, çatışmalar, kavgalar yaşanmamıştır. Köyde sadece göçmen aileler olarak yeni düzenlerini kurmuşlardır. Eski muhtar Nejat Atam, göçmenlerin geldikleri yerler ve ilk yerleşme günleriyle ilgili bilgi vermektedir.

> Mübadelede buraya altı bin dolayında mübadil yerleştirilmiş. Bunların yüzde sekseni Kavala ve çevresinden, geri kalanları Girit'ten, beş on hane de Grebena'dan gelmiş. Fakat Giritli muhacirler en kısa zamanda Şirince'yi terk edip Selçuk'a yerleşmiş. Selanik, Kavala ve çevresinden gelenlerin çoğunluğu da zamanla burayı terk etmiş. Şirince'nin tüm halkı, mübadil olarak gelenler olduğu için başka yerlerde yaşanan yerli-muhacir ayrımı ve acı olaylar burada olmamış.[162]

Bazı göçmen aileler, zaman içinde ulaşım ve erişim ile ilgili yaşadıkları zorluklar ve büyük yerlerdeki farklı iş imkanları sebebiyle, köyden, Selçuk, Kuşadası gibi çevre kasabalara ya da İzmir, Aydın gibi büyük şehirlere taşınmışlardır. Daha ileri yaştakilerin Şirince'de yeniden kurdukları düzenleri bozmadıkları, köyde kaldıkları gözlemlenmektedir.

Mübadeleyi daha olgun yaşlarında deneyimleyenler, küçük yaşta zorunlu göçe maruz kalanlara ve sonra da Türkiye'de doğan çocuklarına, torunlarına hikayelerini anlatmışlar, geri dönme umutlarından bahsetmişlerdir. Acılarını da, anılarını da muhafaza etmişlerdir. Çoğunun, geri dönme imkanı bulamadan, hayatları Şirince'de, yeni evlerinde sona ermiştir.

[162] Yalçın, "Kavalalı Nejat Atam" *a.g.e.*, 276.

2.3. Mübadil Ailelerinin Şirince'de Yeniden Kurdukları Hayatlar

Mübadele kararı ile Yunanistan'dan göçen ve Şirince'ye iskan edilen aileler, daha önce yaşadıkları yerlerdeki meslekleri de olan çiftçiliği, Şirince'de de devam ettirmişlerdir. Tütün, zeytin ve incir öncelikli olmak üzere, bazı aileler mevsimine göre meyvecilik ve sebzecilik yapmış, bazı aileler ise buğday ve mısır yetiştiriciliği ile ilgilenmişlerdir. Devletin mübadil ailelere verdiği zeytin bahçeleri, Şirince'de, köy içindedir ya da ulaşımı incir bahçelerine göre nispeten daha yakın sayılacak uzaklıktadır. Oysa incir bahçeleri, köyün bugünlerde bağlı olduğu Selçuk kasabasına daha yakındır. Şirinceliler bu bölgelere ulaşımı hayvanlarla ya da yayan sağladıkları için, aileler yaz döneminde incir bahçelerinde konaklamak durumunda kalmakta, sonbaharda ise zeytin hazırlıklarına başlamak üzere Şirince'deki evlerine geri dönmektedirler. 1933 yılında, Şirince' de doğan, Müştiyanlı mübadil bir ailenin kızı olan Keriman Ülgür, köyden Selçuk'a ulaşımlarındaki güçlükleri, günümüzdeki kolaylıklarla karşılaştırmaktadır.

> O zaman Şirince çok güzeldi ama ne araba, ne yoktu eskiden. Siz tabi yetişemediniz o günlere. Affedersin, atlarla, eşeklerle, öyle geliş gidiş yapılırdı Selçuk'tan Şirince'ye, Şirince'den buraya. Çok zorlukluydu hani gitmesi gelmesi buraya. Bir saatten fazla sürer, iki saat sürer buradan oraya gitmek. Şimdi oldu her şey örümcek ağı gibi, arabalar falan. Biz çok gittik geldik öyle atlar üzerinde.[163]

Ulaşım zorluğu, mübadil ailelerinin büyük bir kısmının, o dönemki ismiyle Ayasoluk, bugünlerde Selçuk olan kasabaya göç etmesine sebep olmuştur. Şirince'nin 1991 ile 1999 seneleri arası muhtarlığını yapan Ahmet Dereli, özellikle Şirince'ye iskan edildikten sonraki on yılda yaşanan bu göçü anlatmaktadır.

> Bir belge vardı bizde daha önce, '35 senesinden. "Belediyelerimiz" diye. Bin sekiz yüz hanelik kasaba düşmüş beş yüz otuz haneye. Yani 1924 ile '35 arasında çok büyük göç yaşanmış. Selçuk'a göçüyorlar tabi. O zamanlar araba yok, gidip gelmek uzak. Oradan (Selanik) geldikleri için, burada (Selçuk) incir bahçeleri vermişler, Şirince'de zeytinlik vermişler. Eşekle gidip geliyorlar, hayvanla gelip gidiyorlar, yayan gelip gidiyorlar. İşte bir kısmı buraya taşınmış. Takas yapmışlar. Buradaki (Selçuk) incir

[163] Eren, *Keriman Ülgür ile Kişisel Görüşme*, 6.

> bahçesini Şirinceli ona vermiş, köydeki zeytinliğini o, ona bırakmış. Para yok o dönemde. Selçuk öyle oluşuyor.[164]

Şirince'de kalan, Selçuk, Kuşadası, Söke gibi çevre kasabalara göç etmeyi tercih etmeyen ailelerin çocukları da tarımla ilgilenmişlerdir. Onlar da aynı şekilde tarım alanlarını korumak ve geliştirmek için kendi çocuklarına da çiftçiliği öğretmişlerdir. Mübadiller belki, kendi topraklarından, vatan bildikleri yerlerden koparılışı deneyimledikleri için, yeniden düzen kurmaya başladıkları topraklara sıkı sıkı tutunmayı öğretmek istemişlerdir. Belki bir arada kalmanın daha korunaklı olduğunu düşündükleri için çocuklarını köyün dışına yollamaya, başka mesleklere yönlendirmeye cesaret edememişlerdir. Belki de yorulmuşlar ve yeniden yapılanmanın kendileri için de çocukları için de zor olacağını düşünmüşlerdir. Köyün eski muhtarı Ahmet Dereli, göçün sebebi ve göç etmeyenlerin sebebini şöyle özetlemektedir: "Göç sebepleri; ulaşım sıkıntısı. Bir - bir buçuk saatlik yol. Çoluk çocuk gelip gidiyor. Kalanlar ya yaylayı sevdi, ya niyetlenemediler.".[165] Kendisinin çiftçi olması, başka bir mesleğe yönelmemesi ile ilgili ise "Okutmadılar bizi. İşte 'Sen bir evin bir oğlusun, malları kim işleyecek?'. Öyle çiftçi kaldık."[166] demektedir.

Şirince'deki Rumlardan kalan 'Taş Mektep', daha sonra mübadele ile göçen Müslüman ahalinin çocukları için de okul olarak kullanılmıştır. Ahmet Dereli, köyün ilkokulunda okudukları dönemde kaç kişi olduklarını ve aldıkları dersleri şöyle anlatmaktadır: "Şirince'de, Şirince İlkokulu'na gittik. O zaman kalabalıktı, şimdiki gibi değildi. Herhalde yüz elli - yüz altmış kişi vardık bizim dönemimizde.".[167] O dönemde öğrendiklerinin ve aldıkları eğitimin etkisini de vurgulamaktadır: "Tarih de gördük, Din de gördük. Ne öğrendiysek o gün öğrendik. Hesap

[164] Serdal Bayraktar ve Tolga Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme (24.12.2019),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2019), 03.22- 04.03.
[165] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*, 04.34 - 04.50.
[166] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*, 09.40- 09.48.
[167] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*, 09.20- 09.34.

da gördük. Bizim bugün kalemle yaptığımız hesabı, şimdiki gençler yapamaz herhalde. Yerli haftasını gördük, ev ekonomisini gördük.”.[168]

1947 yılında Şirince’de doğan mübadil bir ailenin çocuğu olan Sermin Erdinç, ilkokul döneminde sınıfların, hem cinsiyet ve hem de yaş grupları bakımından karışık olduğunu anlatmaktadır. “Büyük bir sobamız vardı sınıfta. Her gün, herkes evinden bir tane odun götürürdü sobaya atmak için.”[169] diye eklemektedir. Keriman Ülgür de okul yıllarıyla ilgili anlatılarında, kızların ve erkeklerin hep birlikte oyun oynadığının altını çizmektedir: “Çelik çomak oynardık mesela, erkek arkadaşlarımızla kız arkadaşlarımız. Kaydırak diye oyunumuz vardı. Bilmem, siz bilir misiniz. Bilemezsiniz. Top oynardık. Bütün gün sokaklarda hareket halindeydik. Okulda oynardık, teneffüslerde, arkadaşlarımızla.”.[170]

Mübadele ile göçen ve Şirince’ye yerleşen kuşak, onların çocukları ve torunları, köyde genel olarak tarımla ilgilenmişler, ilkokuldan sonra eğitimine devam etmek isteyenler yakın kasabalara ya da şehirlere gitmek zorunda oldukları için ve dönemin koşullarında bu mümkün olmadığı için, çiftçiliğe, tarım mahsullerinin alışsatışına yönelmişlerdir. Devletin mübadillere verdiği zeytin ve incir bahçelerini işlemişler, çoğunlukla bu ürünlerin satışıyla geçimlerini sağlamışlardır. İncir bahçeleri köyün dışında olanlar, eskiden Rumların da yaptığı gibi, yaz aylarını incir bahçelerinde geçirmiş, sonbaharda köydeki evlerinde geri dönmüşlerdir. Sermin Erdinç, incir bahçelerinde geçirdikleri zamanları özlemle anmaktadır.

> İki ay falan orada kalırdık, incir bahçesinde. Çardak yapılırdı, yüksek yatak yerleri yapılırdı. Oralarda sinekten, haşerelerden koruması için cibinlikler vardı. Beyaz cibinlikler vardı, onlar kurulurdu. Onları annem her sabah yatakların içine geçirirdi ki bir şey girmesin. Her gece yatmadan da kontrol ederdi. (…) Yani güzellikleri de vardı, zorlukları da vardı. Ama keşke o günlere geri dönebilsek.[171]

[168] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme,* 10.53 - 11.16.
[169] Serdal Bayraktar ve Tolga Mert, *Sermin Erdinç ile Kişisel Görüşme (21. 01.2020),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2020), 15.00- 15.40.
[170] Eren, *Keriman Ülgür ile Kişisel Görüşme*, 19.
[171] Bayraktar ve Mert, *Sermin Erdinç ile Kişisel Görüşme,* 25.40- 26.25.

Mübadil ailelerin sonraki kuşağı, aile büyükleri ile ilgili, hem kendi aralarındaki hem komşularıyla aralarındaki ilişkilerinde çok saygılı ve özenli olduklarını hatırladıklarını söylemektedir. Ahmet Dereli, aile büyüklerinin birbirlerine ve komşularına hitap şekillerinin saygı göstergesi olduğundan bahsetmekte ve örneklendirmektedir: "O zamanlar kültür ayrıydı. Dedemler "Hanım", "Efendi" derlerdi birbirlerine. Dedemin adı Salih idi. "Salih Efendi" derdi. O, ona "Hanım" derdi. "Tevhide Hanım" derdi. İsimle çağırmazlardı. Kavga bile yapsalar, "Hanım", "Bey" diyorlardı. Komşuları kimse isimle çağırmaz. İşte ne komşusu? Ali Efendi, Ahmet Efendi. Öyle konuşurlardı. Saygı vardı.".[172]

Giyim kuşamlarının da çok temiz ve özenli olduğundan, bunun da birbirlerine karşı saygının bir temsili olduğundan bahsetmektelerdir. Dinçer İnce, temiz giyinmeye ve yerine göre kıyafet değişimine verilen önemden bahsetmektedir.

> Farklı bir giyim tarzı demeyeceğim ama belki buradaki insanlara has bir şey; güzel giyinmekten ziyade, temiz insanlardı. İnsanların birden fazla kıyafeti vardı. Gündelik işlerinde kullandıkları kıyafetleri ayrı, pazara giderken giydikleri ayrı, kasabaya giderken giydikleri kıyafetleri ayrı. Tamam çiftçi olabilirsin, esnaf olabilirsin… Bizde böyle bir şey yoktu. Kesinlikle tarla kıyafetiyle kahveye gidilmez, insan içine çıkılmaz.[173]

Sermin Erdinç, Rumeli Müslümanları'nın, halihazırda yörede yaşamakta olan halka göre daha farklı olduğuna değinmektedir: "Bizim mübadeleyle gelen insanlar Avrupalı gibiydi o zaman. Halka nazaran çok medeniydiler. Yaşam tarzları, kıyafetleri. İşte o derece saygı, sevgi vardı. Yani büyüklere biz çok saygı gösteririrdik.".[174]

Mübadil ailelerinin sonraki kuşağının anlatısında komşuluk ilişkilerinde saygı ne kadar ön plandaysa, samimiyetin de aynı şekilde olduğu görülmektedir. İnsanların birbirlerine karşı mesafeli ve hırslı bir tutumları yoktur. Tam tersine sıcak ilişkiler kurulmaktadır. Annesi Selanik, babası Yanya göçmeni olan, 1931 yılında, Şirince'de doğan Niyazi Bakıcı, Şirince'deki çocukluk ve ilk gençlik günlerinden

[172] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*, 07.15- 07.46.
[173] Eren, *Dinçer İnce ile Kişisel Görüşme*, 13.
[174] Bayraktar ve Mert, *Sermin Erdinç ile Kişisel Görüşme*, 14.14 - 14.42.

şöyle bahsetmektedir: "O zaman samimiyet daha başkaydı. Şimdi… Televizyon yok, bir şey yok. Komşular bir yere toplanır, hikayeler anlatırlar. Efendim, mısır patlar, incirler çıkar, cevizler çıkar. Ondan sonra geçer hatıralara. O, onu anlatır, o, onu anlatır… Öyle, can kulağıyla dinlerdik.".[175]

Keriman Ülgür de köydeki ilişkilerini benzer şekilde anmaktadır: "Çok güzeldi, çok güzeldi. Canın sıkıldı, giderdin komşunun kapısını çalar girerdin. Müsait misin diye sormak, aramak yoktu. O da sana gelirdi. Gece giderdik komşularımıza oturmaya. Çok güzeldi. Şimdi o da kalmadı artık.". [176]

Köyde yardımlaşma ve mevsimsel hazırlıklar da imece usulü yapılmaktadır. Hem köyle ilgili konularda, hem de herkesin kendi hanesiyle ilgili yardım gereken olaylarda beraberlik mevcuttur. Sermin Erdinç, işlerin beraber yapılmasından bahsetmektedir.

> Tabi, Şirince'de imece usulü vardı. Onları hatırlıyoruz. Mesela, bir hazırlık yapılacak, kış veya yaz hazırlığı. Herkes birbirine yardımcı olurdu. Birisinin evinde bir gün mesela, tarhana yapılırdı. Bütün eş, dost yardımcı olurdu ona. Mesela, yorgan dikilirdi. Birkaç hanım yorgan dikmeyi biliyorlarsa, bir evde bir gün toplanırlardı. İşte, kaç tane yorgan dikebilirlerse o gün onu dikerlerdi. O zaman hazır bir şey yoktu ki. Her şey el emeğiyle oluyordu. [177]

Keriman Ülgür, genç kızların, komşu kadınların hep beraber geçirdikleri vakitlerde sohbet sırasında el işleri ile vakit geçirdiklerini, birbirlerinden keyif aldıklarını, kendileri için eğlenceler yarattıklarını anlatmaktadır.

> Sohbet ederdik, işlerimizi işlerdik. O zaman gezmek yok, tozmak yok. Nakış işlerdik, çeyiz yapardık. İşte yatak örtüleri, kanepe takımları işlerdik o zaman. Bizim eşyalarımız onlardı. Kanepeler vardı, onları işlerdik. Güzel güzel yatak örtüleri, karyola takımları işlerdik. Yastıklar, örtüler işlerdik işte. Sonra akşamüstü sıkılırdık, çıkardık. Oyun oynardık arkadaşlarla. Bir şeyler yapardık, eğlenirdik kendi aramızda. [178]

---

[175] Hasan Mert, *Niyazi Bakıcı ile Kişisel Görüşme (2008),* (İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008,)7.
[176] Eren, *Keriman Ülgür ile Kişisel Görüşme*, 18.
[177] Bayraktar ve Mert, *Sermin Erdinç ile Kişisel Görüşme,* 16.50 - 17.33.
[178] Eren, *Keriman Ülgür ile Kişisel Görüşme*, 24-25.

Köyün erkekleri de tarımla ilgilenmekte, ev dışında vakitlerini köyün kahvelerinde geçirmektedirler. Köyle ilgili yapılacak tadilat, tamirat çalışmalarına ise hep beraber el yordamıyla katılım göstermektedirler. Serpil Büyükdağlı, o dönem köye suyun nereden geldiğini, günümüze kıyasla suların temizliğini ve köyün ahalisinin su yollarını beraber yaptıklarını anlatmaktadır.

> Köyün işlerini mesela, köyün gençleri, erkekleri, yollarda bozuk olan yerleri yaparlardı. Su yollarına bakarlardı. O zaman açıktan gelirdi sular. "Suyun Anası" diye bir yer vardı. Su oradan gelirdi. Hiç mi mikroplu değildi o sular? O suları içtik biz, hiçbir şey olmadık. Şimdi kalksa çocuklar, öyle açıktan su içse, bilmiyorum artık nasıl hastalıklar kaparlar. [179]

Köyün ahalisi özel günleri de hep beraber köyün meydanında ve sokaklarında kutlamaktadır. Düğünler, sünnet düğünleri, dini bayramlar, resmi bayramlar hep beraber geçmektedir. Köyde herkes birbirlerinin kutlamalarına, sofralarına davetlidir. Özel gün kutlamalarını, düğün ritüellerini, Ahmet Dereli şöyle anlatmaktadır.

> Cumhuriyet Bayramı meşhurdu. Düğünler öyleydi. En ufak düğün iki gün sürerdi. Genelde üç gün sürerdi. (…) Biz çocukken bir gün önce yemek yaparlardı. Eşler oduna giderdi. Damadın arkadaşları odun getirirlerdi. Öğlen de gelirlerdi, yemeği yerlerdi. İçkili, davullu, o gün öyle eğlenirlerdi. Devresi gün tekrardan, sabahtan, yine yemekli. Bütün köylü, yemekli. Öğleden sonra gelin çıkardı. Bizde köy içi olurdu gelin almalar, vermeler. Akşam ezanında biterdi öbürüsü gün.[180]

Köyde sohbet ile, el işleriyle, günlük ev işleriyle ve bahçe işleriyle günler geçmektedir. Günümüze kıyasla bu işler daha çok emek ve zaman istemektedir. Çünkü köye elektrik '70'li yıllarda gelmiştir. O döneme kadar her iş kol gücüyle görülmüştür. Evlerde fener, gaz lambası, karanlıkta köy yollarında yürürken fener ve kahvelerde löküs adı verilen lambalar kullanılmaktadır. Köy halkı için ev dışı aktivitesi olarak haftada bir gün, şimdi şarap mahzeni olarak kullanılan yere kurulan, seyyar sinema bulunmaktadır. Elektrik gelmeden önce çiftçiliğin de çok daha zor olduğuna değinen Ahmet Dereli, elektriğin ve televizyonun köyde ilk nasıl karşılandığını aktarmaktadır.

> Köye elektrik imece usulü geldi. Köy üçe bölündü. Bazı hane iki yüz, bazı hane üç yüz, durumu daha iyi olan beş yüz verdi. Ondan sonra elektrik açıldı. İlk ışık, kahvede

[179] Bayraktar ve Mert, *Serpil Büyükdağlı ile Kişisel Görüşme*, 17.35- 18.02.
[180] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme,* 12.13- 12.57.

> gördük.(…) Televizyonu ilk ’74’te gördük kahvede. Bütün kahve doldu. Bir ders programı vardı. Şimdi olsa kimsenin ilgisini çekmez. Televizyona bakmaya geldi millet, programa değil.[181]

Köyün gelişmesi ve günlük koşullara uyum sağlaması için de, köyün ahalisinin hep birlikte uğraştığı, yardımlaşma halinde oldukları görülmektedir. Günümüzde tarım ve ticaretten ziyade, ana geçim kaynağının turizme dönüştüğü görülmekte olan köyün yapısı, 90’lı yılların başlarında değişmiştir. Ahmet Dereli, bu sürece muhtarlık dönemi boyunca şahit olmuştur. Köyde turizmin gelişmesiyle bazı ürünlerin satışı da artmıştır: zeytin, zeytinyağı, ev yapımı sabun çeşitleri, el işleri, meyve şarapları bu ürünlerden bazılarıdır. Dereli, köyde turizmin, ürün satışlarının ve şarapçılığın başlangıç ve ilerleme süreçlerinden bahsetmektedir.

> Turizm yeni yeni… Yani yeni yeni, biz geldik ’89’da. Haftada bir otobüs gelir, ufak bir otobüs. Kahvede peynir, ekmek, zeytin verirlerdi. O türdeydi. İşte ’90 senesinde bir dizi çekildi Şirince’de. “Başka Olur Ağaların Düğünü” diye bir dizi. O arada basın geldi, gitti. Televizyon programları yapıldı. “Gezelim, Görelim” programları geldi. Turizm Haftalarını başladılar ’92- ’93’lerde Şirince’de kutlamaya. Öyle öyle gelişti. (…)Turizm ilk başladığında kadınlar örme yapıyorlardı. İlk başladığında, yabancı turistle başladı. Yerli pek yoktu. Acenteler turları getiriyorlardı, eski evlere diye. Eski evlerde el işi, eşarp, eldiven, patik, o tür şeyler… Kadınlar örüp satarlardı. Biraz daha ilerlediği senelerde sokağa çıkmaya başladılar. O bir sergi açtı, bu bir sergi açtı. El ürünü ilk açtıkları senelerde, sonra talep artınca tabi el ürününü aştı iş. Alıp satmaya da başladılar. İlk senelerde el ürünü vardı. (…) Şarap daha sonraydı. Nasıl daha sonraydı? Ev şarabı vardı Şirince’de. Kendimiz yapıyorduk da, ev şarabını da bir kişi güzel yaparsa on kişi kötü yapardı. Çok şikayet gelmeye başladı şaraptan. O yıllarda bir Almanlar geldiler. Eski fabrikamız vardı bizim, zeytinyağı fabrikası. Pek kullanışlı değildi. Onu talep ettiler, şarap fabrikası yapmak üzere. Bir kaymakam da vardı. O da ısrarcı oldu. Almanlara o fabrikayı verdik. Meyve şarapları başladılar çıkarmaya. İşte üzüm şarabı da. Şarapçılık ondan sonra gelişti. [182]

Köylülerle yapılan görüşmelerdeki anlatılardan yola çıkarak söylenebilir ki; mübadeleden sonraki dönemde, mübadil aileler birlikte, sevgi, saygı ve samimiyete dayalı, dayanışma ve yardımlaşma içeren ilişkiler yaşamışlardır. Değişen koşullara, teknolojik gelişmelere ayak uydurmaya çalışmışlar, ulaşım ve erişim sorunlarını çözmeye çalışırken, ulaşılabilir ve erişilebilir duruma da gelmişlerdir. Köyde turizm faaliyetlerinin artmasıyla ve köyün basın yoluyla daha da çok bilinir hale gelmesiyle, iş kolları değişmiş, hatta ana geçim kaynağı dahi değişim göstermiştir.

[181] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*, 28.50- 29.54.
[182] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*, 21.05- 23.51.

Ahmet Adıyaman, Şirince'den Selçuk'a taşınma sebebi olarak turizmin gelişmesiyle değişen insan ilişkilerini öne sürmektedir: "Gayet güzeldi. Ama sanırım bu şey olunca, turizm davası olunca rant başladı. Komşularla da komşu komşuya o eski sıcaklık kalmadı. Yani 'müşteriyi sen aldın, ben aldım. Sen çok iş yaptın, ben az iş yaptım.' gibisinden. Tadı tuzu kaçtı Şirince'nin. Yani ben de zaten ondan kaçtım Şirince'den."[183]. Böylelikle Şirince'nin ahalisinin, kültürel değerlerinin muhafazasında eskisi gibi tutarlı ve özenli olmadığı, sonuç olarak da toplumsal yapının değişime uğradığı görülmektedir.

[183] Erdinçli, *Ahmet Adıyaman ile Kişisel Görüşme,* 6.

2.4. Şirince'nin Kültürel Kıyameti: Kıyamet Turizmi

Mübadele kararının Rumeli Müslümanları için uygulanmaya başlanmasıyla beraber Yunanistan'dan gelen ahalinin iskan edildiği, Rumlar tarafından boşaltılmış ve yerleşime hazır olan köylerden biri de Şirince'dir. Şirince'ye yerleşen ahaliyle ve sonraki dönemlerde onların çocukları ve torunlarıyla da yapılan görüşmelerden, Şirince'de yetiştiriciliğinin yapıldığı zeytin ve incir ile gelenlerin yeni tanıştıkları anlaşılmaktadır. Köyde en çok yetişen zeytin ve incire alışma süreci sırasında, mübadiller tarafından önceden aşina oldukları için tütün yetiştiriciliği de yapılmıştır. Zamanla sadece zeytin, incir ve diğer meyvelerin yetiştiriciliğine dönülmüştür.[184] Bu mahsullerin çevre kasabalara ve şehirlere yapılan satışından gelen parayla da geçimlerini sağlamışlardır. Köyün ahalisi tarım ile uğraşarak geçimlerini sağlamıştır. Köylüler birbirlerinin evlerine samimiyetle girip çıkmışlar, köy ile ilgili işleri imece usulü halletmişler, bireysel ihtiyaçlarını yardımlaşarak karşılamışlardır. Eski muhtar Ahmet Dereli'nin anılarından yola çıkarak söylenebilir ki, haftada bir köye gelen seyyar sinema, bütün köyün sosyalleştiği bir alan ve ticari amaç gütmeyen, köyün dışından gelen tek farklılıktır. 1974 yılında köyün kahvehanesine ilk televizyonun gelmesiyle, seyyar sinema günleri son bulmuştur. Televizyon herkeste merak uyandırmış, yeniliğiyle cazibe merkezi haline gelmiştir.[185]

Mübadele kararından sonra köye iskan edilen mübadillerin sonraki nesillerinin beraber geçirdikleri süre ve birliktelikleri, topluca yapılan bir sosyal aktivite olan 'kahvehanede televizyon izleme'nin değişip, televizyonun her eve girmesiyle büyük oranda azalmıştır. Gündüz bahçe işlerinde çalışan ahali, akşamları komşu evlerde toplanıp el işi yaparak ya da kahvehanede sohbet ederek vakit geçirmek yerine, evlerinde dinlenerek vakit geçirmeyi tercih etmeye başlamıştır. '90'lı yılların başlarından itibaren dizi ve film çekimlerine ev sahipliği yapan Şirince, dönemin çok seyircili televizyon programlarına da konu olmuştur. Böylelikle medya tarafından köyün tanınması da sağlanmıştır. Köye dışarıdan gelenler için en çok ilgi çeken

[184] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme*.
[185] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme.*

Rumlardan kalan evlerin görselliği olmuş, köylü kadınlar da bu evlerde yaptıkları el işlerini, sabun, ekmek, zeytinyağı gibi ürünleri, dağlardan topladıkları kekik, adaçayı, karabaş otu, defne yaprağı gibi tıbbi aromatik bitkileri satmaya başlamışlardır. Böylelikle köy halkı için farklı bir gelir kapısı doğmuştur.[186] Dışarıdan çok fazla ziyaretçi almaya başlayan köyün ahalisi de kendilerinden farklı hayatlar yaşayan insanlarla tanışma imkanı bulmuş, tarım işçiliğinin ve köyde yaşamanın tek seçenek olmadığı fikrine ulaşmış ve ekonomik açıdan da kalkınmaya başlamıştır. Köydeki ulaşım imkanlarının da artmasıyla beraber eğitim ve farklı meslek tercihleri sebebiyle çevredeki kasabalara ve büyük şehirlere yönelmişlerdir.

Köyün medya tarafından tanıtılması sonrasında, yerli turistlerin ziyaret oranı da bir hayli artış göstermiştir. Büyük şehirlerden gelen, köyü ziyaret edip, yapısını, günlük hayatını beğenen ve burada bir düzen kurmak isteyen kişiler meydana çıkmıştır. Köye talebin artmasıyla ve taşınmazların parasal değerinin artmasıyla, köyün mevcut ahalisi mülklerini, bahçelerini dışarıdan gelenlere satmaya başlamışlardır. Köyün yapısı da mülk sahiplerinin değişmesiyle, değişim göstermiştir.

Çocuklarının daha fazla eğitim imkanına ulaşmasını istemeleri sebebiyle, iş imkanları sebebiyle, farklı bir sosyal hayatı deneyimlemek istemeleri sebebiyle vb. mübadil ailelerin başkalarına devrettikleri Şirince, zamanla 'tarım köyü'nden, 'turizm köyü'ne dönmüştür. Büyük şehirlerden gelen yeni ev sahipleri mülklerini yerleşke olarak değil, ticarethane olarak kullanmaya başlamışlardır. Mülklerin çoğunlukla pansiyon ya da başka bir işletme haline döndüğü görülmektedir. Mülklerini elden çıkarmamış olan Şirince'nin ahalisinin de kimisi zamanla işletmeciliğe dönmüş, kimisi de varsıllığını arttırmak amacıyla değil, köyün değişen yapısından kurtulmak için mülklerini satıp köyden gitmiştir.[187]

'90'lı yılların başından itibaren, ana geçim kaynağı değişen ve zamanla ahalisi değişen köyün, turizm açısından en büyük patlamayı yaşadığı dönem ise, "21 Aralık

[186] Bayraktar ve Mert, *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme.*
[187] Erdinçli, *Ahmet Adıyaman ile Kişisel Görüşme.*

2012" gününde kopması beklenen kıyametin öncesinde başlamıştır. Yerli ve yabancı basın tarafından çok fazla konuşulan ve haberi üretilen "21 Aralık 2012" gününün öncesinde, korunaklı alan olarak belirtilen Şirince, yerli ve yabancı turistlerin akınına uğramıştır.[188]

Maya Takvimi'nin, 21 Aralık 2012 gününden sonrasına ait hesaplamalara erişilemediği için, takvimin o gün sonlandığına dair bir inanış ortaya çıkmıştır. Bu inanış kimileri tarafından yeni bir döngünün başlangıcı olarak kabul edilmekte, kimileri tarafındansa 'Kıyamet Günü' olarak nitelendirilmektedir. Uluslararası basın tarafından ortaya çıkan haberlerde 21 Aralık 2012 gününde kopacağına inanılan kıyametten kurtulacak iki yer mevcuttur: Türkiye'de Şirince Köyü, Fransa'da Bugarach Köyü.[189]

Uluslararası basın tarafından öne sürülen "Kıyamet Günü"nde korunaklı alan olarak belirtilen iki yerden biri olan Şirince'nin, kıyamet senaryoları ile ilişkilendirilmesini Prof. Dr. Cevat Başaran şöyle açıklamaktadır.

> Kendilerini "Mavi Enerji Grubu" olarak tanımlayan bir topluluğa göre, 21 Aralık 2012'de Marduk Gezegeni dünyaya çarpacak ve dünyanın sonuna gelinecekti. Maya takvimi de bu tarihi kıyamet günü olarak verdi. Sadece iki yer kıyametten etkilenmeyecekti: Bugarach ve Şirince. Biz hikayeye, Şirince açısından bakmak istiyoruz. Çünkü Mayalara göre, Şirince'nin yaslandığı M şeklindeki Maden Dağı, kıyamet koptuğunda ayakta kalacak ve Nuh Tufanı'nda bu tepe üzerine oturan Nuh'un Gemisi tekrar ortaya çıkarak, dağın ortasına oturacaktı. İnanışa göre kıyamet koptuğunda Şirince'de bulunanlar, Hz. İsa tarafından bu gemiye bindirilerek kurtarılacaklardı. Bu yüzden Pagan çağı kültürü ile Hristiyanlık kültürünü birleştiren en uygun yer olarak Anadolu'da Şirince seçilmişti. Aslında söylencenin sırrı yine kendi içerisinde gizli: Bozulmamış mimari yapısıyla eski bir Hristiyan köyü olmasına karşın, 15 Aralık'tan yıl sonuna kadar süren Noel döneminde hiçbir yabancı turistin uğramadığı Şirince, birden bire cazibe merkezi oluvermiştir. Çünkü Mavi Enerji Grubu'na göre Hz. İsa, kıyamet günü olan 21 Aralık'ta Şirince'de bulunanları bir gemi ile kurtaracaktı.[190]

---

[188] Özgehan Özkan, *Hakikat Sonrası Çağda Medyada Gerçeklik: Maya Takvimi Söylentisinin Medyada Sunumu,* Selçuk İletişim, 2019, 12 (1): 64-91.
[189] "Şirince'ye Kıyamet Bereketi", http://www.gazetevatan.com/sirince-ye--kiyamet--bereketi-489663-garip-ama-gercek/, [Erişim: 10 Mayıs 2020].
[190] Cevat Başaran, "Şirince: Şarap, Kıyamet ve Bir Ostothek",https://www.aktuelarkeoloji.com.tr/sirince-sarap-kiyamet-ve-bir-ostothek, [Erişim: 10 Mayıs 2020].

Turizmi ana geçim kaynağı olarak benimseyen Şirince ahalisi, "Kıyamet Günü" ile ilgili senaryoları, köyün uluslararası medya tarafından tanıtımı ve yılın "ölü sezon" olarak değerlendirildiği dönemde gelecek olan ziyaretçilerin yaratacağı ekonomik kazanç yüzünden sevinçle karşılamışlardır. 21 Aralık günü ziyaretçi akınına uğraması beklenen köyde ürün satışları ile ilgili hazırlıklar yapılmış; "Kıyamet Günü Şarabı", "Kıyamet Günü Sabunu" gibi ürünler meydana çıkmıştır. Beklenen günden önce yapılan hazırlıklar ve köydeki durum, yerel gazetelerden birinde, köyün işletmecileriyle yapılan görüşmeler ile örneklendirilmektedir.

> Şirince'deki Mistik Konakları sahibi turizmci Engin Vatan, AA muhabirine yaptığı açıklamada, söz konusu inanç nedeniyle yabancı turist açısından her sene boş geçen 15-31 Aralık döneminde farklılık yaşandığını ifade ederek, "2012 yıl sonu için yoğunluk daha sene başından başladı. Aralık ayının 15'inden yıl sonuna kadar olan dönemde normalde Noel nedeniyle hiç yabancı müşterimiz olmazdı, ama bu yıl tam tersi oldu. Dünyanın her yerinden daha çok yabancıların akın ettiği bir dönem oldu" diye konuştu.
> Köydeki konaklama tesislerinden Şirince Erdem Konakları'nın işletme müdürü Mustafa Yıldırdı da, 21 Aralık dönemine yönelik yoğunluğun söz konusu olduğunu belirterek, "Bu yıl Maya takvimindeki hadiseden dolayı bir rezervasyon patlaması var. Odalarımızın çoğu satılmış durumda" dedi.
> Şirince Kırkınca Konakları'nın sahibi, turizmci İlkan Gülgün de; ilk defa yıl sonu yoğunluğu yaşadıklarını dile getirdi: "Dünyada, Şirince'nin enerjisinin çok yüksek olduğuna, burada 'mavi akım' dedikleri bir enerjinin var olduğuna inanan insanlar var" diyen Gülgün, "Şirince'ye bir gemi gelecekmiş, insanları alıp bir yere götürecekmiş. Böyle bir inanış var, yoğunluğu buna bağlıyoruz." ifadelerini kullandı.
> Her biri turizmden gelir elde eden Şirinceli köylüler de Aralık ayı sonu için bu yıl ilk kez yaşanan hareketlilikten mutluluk duyuyor: Şirince sakinlerinden İbrahim Kataç, "Keşke bu söylentiler hep olsa. Bu söylentilerle buraya daha çok insan, daha çok müşteri gelmiş olacak. Böylelikle köyde ticari hareketlilik oluşacak." dedi.[191]

Şirinceli işletmeciler ve satış yapan köylüler için, 21 Aralık 2012 günü, yerli ve yabancı medya kuruluşlarının da desteği ile köyün tanıtımı olarak değerlendirilmiştir. Dönemin belediye başkanı da konu ile ilgili benzer bir açıklama yapmaktadır:

> Biz daha önce de belirttiğimiz gibi bugünü kıyamet değil ziyaret günü olarak değerlendirdik. Ancak basında yansıtıldığı gibi beklenen bir kalabalık gelmedi. Fakat basının yoğun ilgisi nedeniyle Selçuk'un ve Şirince'nin güzel bir tanıtımı oldu. Herhangi bir aksilik yaşanmadı. Hatta keyif alarak bugünü geçirdik. 21 Aralık'tan sonra herkesi Selçuk'a ve Şirince'ye bekliyoruz.[192]

[191] "Şirince'ye Kıyamet Bereketi", http://www.gazetevatan.com/sirince-ye--kiyamet--bereketi-489663-garip-ama-gercek/, [Erişim: 10 Mayıs 2020].
[192] "Kıyamet Şirince'nin Tanıtımına Yaradı", http://selcuk.bel.tr/icerik/137/1553/kiyamet-sirincenin-tanitimina-yaradi.aspx, [Erişim: 10 Mayıs 2020].

En büyük, en etkili ve kalıcı toplumsal değişim sürecini mübadele döneminde yaşamış olan Şirince köyü, değişen ahalisine rağmen mimari doku ya da geçim kaynakları olan bahçelerin ve arazilerin korunması açısından herhangi bir değişime uğramamıştır. Şirince'ye iskan edilen ahalinin sonraki nesilleri beraberliklerini muhafaza etme gayesinde olsa da, teknolojik gelişmeler ve günün şartlarına ayak uydurarak dış etkenlere açık hale gelişleri bütünlüklerinin dağılmasına sebep olmuştur. Köyün turizme açılmasıyla ve dışarıdan gelen insanların köye taşınmasıyla, köyün ahalisi yeniden değişmiştir. Artık bir tarım köyü değil, turizm köyü olması ve ahalinin yeniden değişmesi kültürel ve toplumsal yapısını da tamamen değiştirmiştir.

Günümüzde Şirince'nin durumu ve günlük hayatını özetlemek gerekirse; köyün girişinden itibaren; şarap evleri, restaurantlar, el işleri ve ev ürünleri satan sergiler, dondurmacılar, pansiyonlar ve otopark alanları sıralanmaktadır. Köyün ara sokaklarında ancak yaya olarak dolaşma imkanı vardır. İçinde hala daha köylülerin yaşamakta olduğu evler, ara sokakları dolaşırken görülebilir durumdadır. Çünkü günümüzde yüz seksen hanenin var olduğu bilinen köyün, çoğunluğunda pansiyonlar ve yeme-içme mekanları bulunmaktadır. Seneler içinde bu işletmelerin işletmecilerinin de değişim gösterdiği bilinmektedir.

Köyde eskiden yalnızca el işleri ve evde yapılan ürünlerin satışı gerçekleştirilirken artık şehir dışından alınan ürünlerin de satışının yapıldığı görülmektedir. Büyük toptancılardan alınıp getirilen bijuteri ürünlerinin, hazır reçel ve marmelatların, şile bezinden yapılan kıyafetlerin vb., yan yana kurulmuş sergilerde satıldığı görülmektedir. Ayrıca arka arkaya kurulmuş olan birçok 'Maraş Dondurmacısı' tezgahı da ilgi çekmektedir. Şirince'ye gelen yerli ve yabancı turistlerin birkaç saatlik ziyaretlerinde keyif alacakları, eğlenecekleri, hızlıca tüketim ve alışveriş yapabilecekleri alanlar sağlanmıştır. Köyün dışında hala daha bahçecilik yapanlar mevcut olsa da, köyün içi sabah açılan, akşam kapanan büyük bir ticarethane haline gelmiştir.

21 Aralık 2012 günü öncesinde Şirince ile ilgili yapılan haberler, yerli ve yabancı medya kuruluşlarının 'Kıyamet Günü' tartışmaları ve açıklamaları, dönemin belediye başkanının da değerlendirdiği gibi köyün tanıtılmasına yaramıştır. Daha öncesinde de turizme açılmış olan köy, medya kuruluşlarının reklamıyla, işletmecilerin turizme daha çok alışmalarıyla ve son yıllarda sosyal medya kullanımının çoğalmasıyla gelişen hızlı paylaşımlarla daha çok görülür hale gelmiş ve ziyaretçi sayısını gittikçe arttırmaya devam etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, hedeflenmekte olan; “kimlik", “köken”, “aidiyet”, “kültür”, “kültürü oluşturan değerler”, “azınlık”, “öteki” gibi kavramların değerlendirmek ve bu kavramların zorunlu göçü deneyimleyen kitleler tarafından tekrar tanımlanması ve sorgulanması süreci üzerine düşünmek; ötekileştirilmiş, dışlanmış ve sürgün edilmiş Anadolu Rumları ve Rumeli Müslümanları’nın, zorunlu göçe maruz kaldıkları dönemde deneyimlediklerini, Şirince köyünün mübadeleden önceki ve sonraki ev sahiplerinin ve onların sonraki kuşaklarının anlatılarıyla örneklendirmek; diplomatik açıdan mübadeleye giden süreci ve koşulları araştırmak ve değerlendirmek; mübadelenin toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan her iki ülkede yarattığı sonuçları araştırmak, mübadelen sonra Anadolu Rumları’nın yerine iskan edilen Rumeli Müslümanları’nın Şirince köyünde yeni topraklarına uyum sürecinden bahsetmek, köyün sonraki yıllarda turizme açılması ile beraber ahalisinin tekrar değişmesinden ve buna bağlı olarak yeniden değişen toplumsal ve kültürel yapısını anlatmaktır.

Anadolu Rumları ve Rumeli Müslümanları’nın maruz kaldıkları kitlesel değişim ve zoraki göç, birçok kavramsal sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Kimliği oluşturan etmenler, kültürü oluşturan değerler, aidiyet hissi, bedel ödeme durumu, bu sorgulamanın sonucunda yapılan çıkarımlar, kitlelerin zihninde pek çok çatışmaya sebep olmuştur. Bu çatışmaların, gelecek kuşaklarda da; ‘tarihlerini sorgulama ve köklerini ispatlama isteği’ gibi sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Mübadele yaşandıktan sonra, kitlelerin bu süreci anlatma ve bu anlatıları muhafaza etme açısından farklı yollar izlediği görülmektedir. Anadolu Rumları’nın anlatılarında çok sevdikleri topraklarından zorla koparılma teması görülürken, Rumeli Müslümanları’nın, bulundukları yerden kurtarıldıklarına, yeni yerleşim yerlerine kavuştukları için mutlu olduklarına dair bir anlatım şekli görülmektedir. Yunanistan’da bulunun Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Anadolu Rumları’nın anlatılarını zorunlu göçün yaşanmasının ardından, ilk ağızdan dinleyerek kayıt altına alırken, Türkiye’de mübadele sonrasında tutulan, mübadil anlatılarından oluşan

resmi kayıtlar bulunmamakta, mübadiller ve mübadil ailelerin çocukları uzun yıllar sonra bu kimliklerinden bahseder duruma gelmektedir. Anlatılardaki farklılık kitlelerin göç ettikleri topraklarda yaşayan çoğunluk tarafından kabulüne, uyum sağlama çalışmasına ve tekrar 'istenmeme' durumu ile yüz yüze gelmeme isteğine bağlanabilir. Tarihe örnek teşkil eder nitelikte olan bu süreci yaşayan kitlelerin deneyimleri, hem her iki toplumun da çoğunluğuna, hem de sonraki nesillere etki edecek sonuçlar yaratmıştır. Anlatıların muhafazası hem mübadele sürecini işleyen, hem de halkların bu süreçte, öncesinde ve sonrasında yaşadıklarını, görüşlerini, inançlarını araştıran ve aktaran çalışmalar için hayli önem taşımaktadır.

Günümüze ulaşan şekilde, her iki toplumun da birbirinden bahsi, özellikle edebi eserlerde, filmlerde ve dizilerde olumsuz olarak nitelendirilebilir. Örneğin; Yunan edebiyatında Türk imajı genel olarak belirlenmiştir: Türkler, özellikle Türk yöneticiler barbardır, acımasızdır, Yunanlılar için acı kaynağıdır. Ayrıca bu imaj, Yunan ulusu kimliği ile ve ulusal mitos ile de, Türk egemenliği altında geçen acı dolu dönemden, kanlı bir bağımsızlık ihtilali ile özgürlüğün kazanılması bakımından da ilişkilidir.[193] Türkiye'de ise özellikle sinema filmlerinde Rumların karakterizasyonları dikkat çekiçidir: Dilara Balcı, *Yeşilçam'da Öteki Olmak* başlıklı çalışmasında, Rumların, Türk Sinemasındaki temsillerini örneklendirmektedir.

> Rumlara yönelik düşmanlık Osmanlı dönemini ve milli mücadeleyi anlatan filmlerde çok daha belirginleşir. Dönem filmlerinde yer alan Rum erkek karakterlerin tamamı, Megalo İdea için mücadele veren çete üyeleri olarak temsil edilmişlerdir. Bu filmlerde Rum çetelerin haksız yere şiddete başvurdukları sürekli olarak vurgulanmış, daima Müslüman/ Türk karakterler tarafından cezalandırıldıkları dikkati çekmiştir.[194]
> Yeşilçam filmlerinde, İstanbul'un kozmopolit yapısını ve Rumların meyhane kültürü içindeki yerini vurgulamak maksadıyla, meyhanecilik yapan Rum tiplerine oldukça sık yer verilir. Rum meyhaneci temsilleri, çoğunlukla filmin içinde önem teşkil etmeyen tipler olmaktan öteye gidemez. [195]

Balcı, araştırmasında Rum kadınların Türk sinemasındaki temsillerinde de genellikle cinselliklerini kullanarak para kazanan karakterler olmasından

[193] Millas, "Yunan Edebiyatında Türk İmajı," *a.g.e.*, 284, 285.
[194] Dilara Balcı, *Yeşilçam'da Öteki Olmak- Başlangıcından 1980'lere Türk Sinemasında Gayrimüslim Temsilleri* (İstanbul: Kolektif Kitap, 2013.), 129.
[195] Balcı, a.g.e., 133.

bahsetmektedir. Rum kadınlar; genelev işleten, randevuculuk yapan, metres hayatı yaşayan ya da kaçakçılık yapan karakterlerle temsil edilmektedir.[196] Türk sinemasında genel olarak Rumların temsili, Yunan hükümeti ile birlikte hareket eden, Türk toplum değerlerine ve ahlaki normlara uymayan hareketler sergileyen, Türk aile yapısına ve dini öğretilere yakışmayan hayatlar yaşayan ve bütünlüğü her anlamda bozma tehlikesi yaratan azınlıklar olarak belirtilmektedir. Kısacası, her iki toplumun da eserlerine bakıldığında genel olarak, birbirine düşman ordular ve uluslar, iç tehdit olarak görülen, tehlikeli azınlıklar görülmektedir. Eserlerdeki karakter oluşumu, taraflı tarih aktarımı ise eserlerin ulaştığı nesillerde belli bir algı yaratmaktadır. Toplamı hedef gösteren ve hedef gösterme halinin sürekliliğini sağlayan yapıtlar yerine, soru soran, araştıran ve bilgileri tarafsızca birleştirmeyi ve sunmayı hedefleyen eserler meydana çıkarmak; birbiriyle çok fazla benzerlik gösteren iki kültürün gelecek kuşaklara aktarımı açısından daha olumlu sonuçlar doğurabilir. Zülfü Livaneli, "Türk-Yunan Sivil Toplum Diyaloğu Üzerine Düşünceler" başlıklı çalışmasında, Türk- Yunan tarihsel birlikteliğine ve kültürel benzerliklere şöyle değinmektedir.

> Ülkelerin ya da toplulukların siyasi tarihi ile halkların somut, gündelik yaşamlarının tarihi toplumsal gerçekliğin iki farklı yüzünü sunuyor bize. İlki savaşların, barışların, yöneticilerin, antlaşmaların tarihini tutarken, ikincisi kitlelerin gündelik hayatını ve bu hayatın ayrıntılarını anlatıyor.
> Türk- Yunan ilişkilerinin tarihine bu farklılığı göz önünde bulundurarak baktığımızda şunu görüyoruz: Siyasi tarih anlaşmazlıklar ve çelişkilerle dolu; Türk ve Yunan halklarının somut tarihi ise adeta birlikte örülmüş. İki halkın ortak tarihini, paylaşılmış gelenek- görenekler, birçok yönden benzeyen ve birbirini besleyen müzik ve yemek kültürleri, beraberce yaratılmış- kullanılmış atasözleri karakterize ediyor.[197]

Irene Banias, "Barışı İnşa Etmek" başlıklı çalışmasında, bu tarihsel birlikteliğin, gelecek nesillere aktarımında barışçıl söylemlere yer verilmesinden, halkların kültürel değerleri muhafaza ve aktarımında birlikte hareket edecekleri bir vizyon yaratmaya teşvik etmekten bahsetmektedir.

---

[196] Balcı, *a.g.e.*, 124-129.
[197] Zülfü Livaneli, "Türk - Yunan Sivil Toplum Diyaloğu Üzerine Düşünceler,"*Geleceğin Sesi / Türk - Yunan Yurttaş Diyaloğu,* der. Taciser Ulaş Belge (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.), 11.

> Yunanistan ve Türkiye'yi hem bölen hem de birleştiren her şeyin kaynağı, sahip oldukları ortak geçmiştir. Farklı zaman ve bağlamlarda her iki ülkenin de yeniden gözden geçirdiği, inkar ettiği, kabul ettiği ve susturduğu bir geçmiştir bu. Yunanistan ve Türkiye devlet olma aşamasına kendi ayrı yollarını izleyerek ilerlerken, kendi ayrı tarihlerini ve geleceğe ilişkin vizyonlarını inşa ediyor, Ege'nin iki karşı kıyısından birbirlerini endişe ve kuşkuyla, zaman zaman da açık bir düşmanlıkla ayırt etmeye başlıyorlardı. Oysa Yunanistan ve Türkiye'yi yan yana koyan coğrafyanın çizdiği kader esas soruyu, birbirimizle nasıl yaşamak istiyoruz sorusunu sormaya devam ediyor. Savaşmaya hazır bir düşmanlık beslemek yerine barış içinde paylaşılan bir gelecek yaratmaktan yana bir seçim yapmak barışa angaje olmayı gerektirir. İki halk arasında dostane ilişkilerin yeşereceği durumlar yaratarak, çocuklarımıza barışı öğretmekten başlayarak, kültürel ve sosyal forumlar sağlayarak, her iki ülkede üniversitelerimizin kapılarını gençlere açarak ve ortak çıkarlarımız için birlikte yapacağımız çalışmalara odaklanarak karşılıklı anlayışımızın gelişmesini ve gelecek için vizyonlarımızı birleştirmeyi teşvik edebiliriz.[198]

Barış inşa etmek ve kültürel değerleri muhafaza etmek ve aktarmak bakımından sivil toplum örgütlerinin ya da bireysel çabaların, siyasi düzeydeki anlaşmazlıklar ortadan kalkmadıktan sonra uzun süreli ve kalıcı bir etkisinin olmayacağı düşünülebilir. Ancak tarih aktarımında, bilgi havuzunun daha çok doldurulması ve bilgilerin kesin ve taraflı yargılardan arınması açısından, halkların birlikte yapacakları çalışmalar daha etkili ve değerli hale gelebilir.

Bu çalışmada, Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen bilgileri incelemek ve derlemek, konu ile ilgili yeni bir örneklem oluşturmak ve Şirince örneği üzerinden zorunlu göç, mübadele, iskan ve uyum süreçlerini anlatmak, Şirince'nin günümüzde "etnoturizmin" uygulandığı önemli bölgelerden biri haline gelmesini ve bu durumun yarattığı ekonomik ve kültürel sonuçları aktarmak hedeflenmiştir.

[198] Irene Banias, "Barışı İnşa Etmek,"*Geleceğin Sesi / Türk - Yunan Yurttaş Diyaloğu,* der. Taciser Ulaş Belge (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.), 73.

KAYNAKÇA

Aksoy, Yaşar. "1922 İzmir Yangını" *KNK dergisi 26.* İzmir: İhlas Gazetecilik, 2016.

Aktar, Ayhan. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan "Türkleştirme" Politikaları," *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Aktar, Ayhan. "Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924," *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Aktar, Ayhan. "Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi ve Diplomasi," *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Aktar, Ayhan ve Damla Demirözü. "Yunan Tarihyazımında Mübadele ve Göç," *Kebikeç*, s.22 (2006): 85-98.

Aktar, Ayhan. " I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler" *Toplumsal Tarih 255 / Mart 2015.*

Akyıldız, Hülya Bayrak. *Mübadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018.

Ali, Sabahattin. "Çirkince," *Sırça Köşk.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayıncılık, 1993.

Arı, Kemal. “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emval-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu,” *Suyun İki Yanı: “Mübadele”*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Arı, Kemal. “Mübadele ve Kadın,” *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II*. haz. Osman Köse. Samsun : Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Arı, Kemal. *Manoli’nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)*. İzmir: Kitapana Yayınevi, 2018.

Ay, Aysel ve Seher Midilli ve Bahar Tugen. “Arafta Kalan Kimlikler: ‘Dedemin İnsanları’ Filminin Söylem Analizi”. İstanbul: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2014.

Balcı, Dilara. *Yeşilçam’da Öteki Olmak- Başlangıcından 1980’lere Türk Sinemasında Gayrimüslim Temsilleri.* İstanbul: Kolektif Kitap, 2013.

Başaran, Cevat. *“*Şirince: Şarap, Kıyamet ve Bir Ostothek,” www.aktuelarkeoloji.com.tr/sirince-sarap-kiyamet-ve-bir-ostothek [Erişim 17.05.2020].

Banias, Irene. “Barışı İnşa Etmek,” *Geleceğin Sesi / Türk - Yunan Yurttaş Diyaloğu*. der. Taciser Ulaş Belge. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Bayraktar, Serdal ve Tolga Mert. *Ahmet Dereli ile Kişisel Görüşme (24.12.2019).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2019.

Bayraktar, Serdal ve Tolga Mert. *Serpil Büyükdağlı ile Kişisel Görüşme (21.01.2020).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2020.

Bayraktar, Serdal ve Tolga Mert. *Sermin Erdinç ile Kişisel Görüşme (21.01.2020).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2020.

Bilgin, Taner. “Savaş Yıllarında Anadolu Rumlarının Yaşadığı İkilem (1919-1922),” *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. s.1, (2016).

Clark, Bruce. *İki Kere Yabancı: Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, çev. Müfide Pekin**.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Cengizkan, Ali. *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2004.

Çadırcıoğlu, Murat Koray ve Neşe Erdinç, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 1999.

Çadırcıoğlu, Murat Koray ve Neşe Erdinç, *Panayoti ve Yorgo ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 1999).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 1999.

Çokona, Ari. *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*. İstanbul: Literatür Yayınları: 771, 2016.

“Dağdaki Efes Şirince” www.izmirdergisi.com/tr/turizm/kultur-turizmi/48-dagdaki-efes-sirince. [Erişim 08.01.2020].

Emgili, Fahriye. “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtida”. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi: 45, 2009.

Erdinçli, İhsan. *Ahmet Adıyaman ile Kişisel Görüşme (20.06.2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Eren, Seher. *Cemal Yolcu ile Kişisel Görüşme (2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Eren, Seher. *Dinçer İnce ile Kişisel Görüşme (13.06.2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Eren, Seher. *Keriman Ülgür ile Kişisel Görüşme (01.07.2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Ersoy,Akın ve Binnur Gürler. "Şirince Köyü ve Çevresi 2001 Yılı Yüzey Araştırması*," 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*. Ankara: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2003.

Hirschon, Renée. "Ege Bölgesi'ndeki 'Ayrışan Halklar'" *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi,* çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Karabulut, Asuman. *Seval Büyüktosun ile Kişisel Görüşme (28.03.2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

"Kıyamet Şirince'nin Tanıtımına Yaradı", http://selcuk.bel.tr/icerik/137/1553/kiyamet-sirincenin-tanitimina-yaradi.aspx, [Erişim: 10 Mayıs 2020].

Livaneli, Zülfü. " Türk- Yunan Sivil Toplum Diyaloğu Üzerine Düşünceler," *Geleceğin Sesi / Türk - Yunan Yurttaş Diyaloğu*. der. Taciser Ulaş Belge. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Macar, Elçin. " Lozan Mübadilleri Vakfı,"*Geleceğin Sesi / Türk - Yunan Yurttaş Diyaloğu*. der. Taciser Ulaş Belge. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Mert, Hasan ve Yusuf Yavaş, *Dimitrula Kostaroğlu ile Kişisel Görüşme (Yunanistan: 2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Mert, Hasan ve Yusuf Yavaş, *Hayrettin Örtül ile Kişisel Görüşme (29.03.2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Mert, Hasan, *Niyazi Bakıcı ile Kişisel Görüşme (2008).* İzmir: Selçuk Kent Belleği Sözlü Tarih Çalışmaları Arşivi, 2008.

Millas, Herkül. *Türk Romanı ve "Öteki": Ulusal Kimlikte Yunan İmajı.* İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000.

Münüsoğlu, Hasan. "Ötekinin Üçüncü Hali: İmroz'da Otantiklik ve Turizm," *Rum Olmak Rum Kalmak*. der. Hakan Yücel. İstanbul: İstos Yayın, 2016.

Oran, Baskın. *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar,* yay. haz. Ülkü Özen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Özkan, Özgehan. *Hakikat Sonrası Çağda Medyada Gerçeklik: Maya Takvimi Söylentisinin Medyada Sunumu,* Selçuk İletişim, 2019.

Özsoy, İskender. *Mübadelenin Öksüz Çocukları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007.

Smyrnelis, Marie-Carmen. "Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu," *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?*. Derleyen Marie-Carmen Smyrnelis. çev. Işık Ergüden. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008.

Sotiriyu, Dido. *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*. çev. Atilla Tokatlı. İstanbul: Alan Yayıncılık: 5, 2017.

"Şirince'ye Kıyamet Bereketi", http://www.gazetevatan.com/sirince-ye--kiyamet--bereketi-489663-garip-ama-gercek/, [Erişim: 10 Mayıs 2020].

Tevfik, İhsan. *Mübadele.* İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2017.

Türker, Nurdan. *Vatanım Yok, Memleketim Var.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Yalçın, Kemal. *Emanet Çeyiz*. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık, 2005.

Yapucu, Olcay P. "Gitmek İstemeyenler; Dr. Aleko Perikli Camuzakis" *Mübadele Kitabı.* haz. O. Yapucu, Y. Aksan, C.Özgün. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2017.

Yaşartürk, Gül. *Türk Sinemasında Rumlar.* İstanbul: Agora Kitaplığı, 2012.

Yıldırım, Onur. *Türk- Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü: Diplomasi ve Göç.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

"Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol". http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/ [Erişim: 05/05/2020].